

Metsä Board Takon kartonkitehtaan RAKENNETUN YMPÄRISTÖN SELVITYS

PIRKANMAAN MAAKUNTAMUSEO

METSÄ BOARD TAKO RAKENNETUN YMPÄRISTÖN SELVITYS

Sanna Kuusikari
2021

Pirkanmaan maakuntamuseo

Sisällys

Johdanto.....	2
Perustiedot.....	4
Kaavatilanne.....	7
2.Historia.....	12
3. Tehtaan historiaa	17
3.1. Knut Fredrik Idestamin puuhiomo	17
3.2. Hiimotoiminta laajenee kattahuopatehtaaksi.....	22
3.3. Gustaf Ramsayn aika: Tehdas laajenee Tammerkosken rannalla	24
3.4. Serlachiuksen aika; TAKO takoo Tampereella	26
3.5. Sota-aika Takossa	29
4.6. Jälleenrakennuksen aika.....	31
3.9. Arkea tehtaassa.....	39
4. Rakennushistoria	46
4.1. Punatiilen käyttö	47
4.2. Fabriikkitoimintaa 1860-luvulta 1920-luvulle	51
4.3. Ramsayn laajentaa ja rakennuttaa.....	55
4.4. G.A.Serlachiuksen aika ja TAKO 1920-1960-luvuilla.....	61
4.5. Täydennysrakentamista 1970-1990-luvuilla.....	92
4.6. Arkkitehdit.....	96
Tuotantoprosessi	102
5. Maisema.....	104
6. YHTEENVETO	139
Alkuperäislähteet:.....	145
Tutkimuskirjallisuus	146

Johdanto

Metsä Board Takon tehdas sijaitsee Tammerkosken kansallismaisemassa, kosken länsirannalla, jossa se on oleellinen osa Tampereen ydinkeskustan kaupunkikuvaa ja kansallismaisemaa. Tontilla on ollut puunjalostusteollisuutta jo vuodesta 1865, jolloin vuori-insinööri Knut Fredrik Idestam perusti paikalle puuhiomon. Takon juuret ovat syvällä suomalaisessa metsäteollisuudessa.

Tämä kulttuuriympäristöselvitys on laadittu Metsä Board Takon toimeksiannosta. Työ käsittää Takon tehdasalueen asemakaavatasoisen eli rakennuskohtaisen inventoinnin. Työn yhteydessä selvitetään tehdasalueen kaupunkikuvalliset ominaispiirteet ja merkitys erityisesti Tammerkosken kansallismaiseman ja Tammerkosken teollisuusmaiseman valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön osana sekä tehdasalueen rakennushistorialliset ja teollisuushistorialliset ominaispiirteet ja arvot. Selvityksessä esitetään myös toimenpidesuosituksia rakennusten arvojen ja muutoskestävyyden huomioimisesta.

Selvitystä voidaan käyttää apuna myös Takon ja sen lähiympäristön muutosten vaikutusten arvioinnissa. Takon merkitys Tampereen teollisuushistorialle ja nykyiselle kaupunkikuvalle on merkittävä, sillä tehdas on enää ainoa Tammerkosken varrella toimiva teollisuuslaitos. Takon ominaisuutena voidaan pitää sitä, että se on rakentunut ja laajentunut maltillisesti ja harkitusti. Tehdasalue on säilyttänyt hienosti rakennusajankohdan tyylin ja on edustava maisemakokonaisuus Tammerkosken länsirannalla.

Työ jakautuu neljään lukuun. Alussa esitellään selvityksen lähtökohdat eli kaavatilanne ja perustiedot. Ensimmäinen varsinainen luku käsittelee alueen historiaa ja Takon teollisuushistoriaa, toisessa luvussa keskitytään rakennushistoriaan. Kolmas luku käsittelee teollisuusalueen ympäristöä ja maisemaa ja viimeisenä on yhteenveto, jossa todetaan Takon tehdasalueen arvot ja annetaan toimenpidesuositukset. Rakennuskohtaiset kortit ovat erillisenä liitteenä, samoin inventoinnin yhteydessä tehdyt haastattelut.

Selvitystyö on toteutettu 4.5.-6.7.2021. Työ koostuu kenttätöistä teollisuusalueella, arkisto- ja kirjallisuustutkimuksesta, nykyisten ja eläköityneen työntekijän haastatteluista sekä rakennetun ympäristön analysointi- ja raportointivaiheesta. Rakennusinventointi on tehty yhteistyössä Metsä Board Takon kanssa. Työtä on ohjannut Pirkanmaan maakuntamuseon rakennustutkija FM Jari Heiskanen. Rakennusinventoinnin ja raportin on laatinut projektitutkija FM Sanna Kuusikari. Inventointitiedot on tallennettu Tampereen historiallisten museoiden Siiri-kulttuuriympäristötietokantaan.

Lähteet

Selvityksen lähteenä on käytetty eri tyyppistä aineistoa, jota on yhdistetty kenttätöissä saatuihin havaintoihin ja tietoihin. Selvitystyön kenttätöet ja valokuvaus on tehty tehtaalla 26.5.2021 ja 2.6.2021. Tämän lisäksi tehdasaluetta on kuvattu ja tutkittu alueen ulkopuolelta useampana päivänä toukokuun ja kesäkuun 2021 aikana.

Rakennuksista on löytynyt tietoa rakennuspiirustuksista, jotka sijaitsevat Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkistossa (vuodesta 1927 eteenpäin) ja Tampereen kaupunginarkistossa (piirustukset vuoteen 1923 saakka). Rakennuspiirustusten lisäksi tärkeänä lähteenä on toiminut Jari Antilan ja Jorma Mukalan arkkitehtuurin harjoitustyö Takon rakennushistoria 1865-1980 (1982). Rakennepiirustukset sijaitsevat Serlachius-museon arkistossa Mänttä-Vilppulassa, W.G.Palmqvistin originaalit piirustukset säilytetään Arkkitehtuurimuseon arkistossa Helsingissä.

Suullisia tietoja tehtaan rakennushistoriasta ja toiminnasta ovat antaneet tehtaanjohtaja Jaakko Ikonen, projektipäällikkö Risto Lehtonen (1.6.2021) ja päälähtämismies Juha Ruonanen ja eläkeläinen, entinen tekninen johtaja Bo Ahlskog (15.6.2021). Haastattelut on äänitetty ja litteroitu.

Valokuva-aineisto on Vapriikin kuva-arkistosta ja Serlachius-museon arkistosta. Muut työssä käytetyt kuvat ilman mainintaa ovat selvityksen tekijän.

Lisäksi työn lähteinä on käytetty tutkimuskirjallisuutta ja aiempia inventointeja (mm. Museovirasto/Timo Kantonen 2002).

Metsä Board Tako aloitti toimintansa vuonna 1865 nimellä *Trädsliperi Aktiobolaget i Tammerfors*. Myöhemmin, kun tehdas alkoi tekemään kattohuopaa, muutettiin nimi vastaamaan lisääntyntä tuotantoa vuonna 1877 *Tammerfors Takfiltfabriks Aktiebolag*. Tehtaalla on ollut siis useita nimiä, paikalliset ovat kutsuneet Takoa ainakin Kattohuopatehtaaksi ja nimi esiintyy myös aikalaislehdissä. Raportissa tehtaasta ja tehdasalueesta käytetään kuitenkin nimitystä Tako, joka vakiintui käyttöön 1930-luvulla yhtiön siirryttyä Serlachiuksen omistukseen.

Perustiedot

Kohde: Metsä Board Tako

Rakennettu: 1922-1993

Arkkitehti: Birger Federley (1922-1923), W.G.Palmqvist (1931-), Bertel Strömmer, Heimo Kautonen

Osoite: Hallituskatu 1, 33200 Tampere

Kiinteistötunnus: 837-103-0020-0010

Rakennusvaiheet: 1922-1923, 1931-1940, 1952-1974

Takon tehdasalue rajattuna punaisella Tampereen kaupungin opaskarttaan. Tehdasalue sijaitsee aivan Tampereen ydinkeskustassa.

Takon tehdasalue rajattuna valkoisella ilmapäokuvaan.

1. Toimistorakennus 2. Tehdassali (1923) 3. Tehdassali (1931-1940) 4. Turbiinialit 5. Tehdassali (1952) 6. Tehdassali (1952/1974) 7. Sosiaalirakennus 8. Varasto/toimistotilat 9. Pulpperitalo 10. Voimalaitos 11. Lähetysvarasto 12. Massasäiliöt

Kaavatilanne

Metsä Board Takon tontti sijaitsee Nalkalan kaupunginosassa, tontilla 10. Tontilla on voimassa asemakaava (005037), kaupungin strateginen osayleiskaava ja maakuntakaava.

Asemakaava (vahvistettu 31.3.1976)

Selvitysalueella on voimassa asemakaava 005037, joka on vahvistettu 31.3.1976. Kaavassa tontti on osoitettu teollisuusrakennusten korttelialueeksi.

Kuvassa ylhäällä TAKO:n tontin voimassa oleva kaava vuodelta 1976, punaiset rajaukset selvityksen tekijän ja mukailevat kaava-alueen rajaa. Alhaalla ote ajantasakaavasta, jossa TAKO:n tontin käyttötarkoitus on osoitettu teollisuusrakennusten korttelialueeksi. Lähde: Tampereen kaupungin karttapalvelu

Yleiskaava (vahvistettu 18.1.2016)

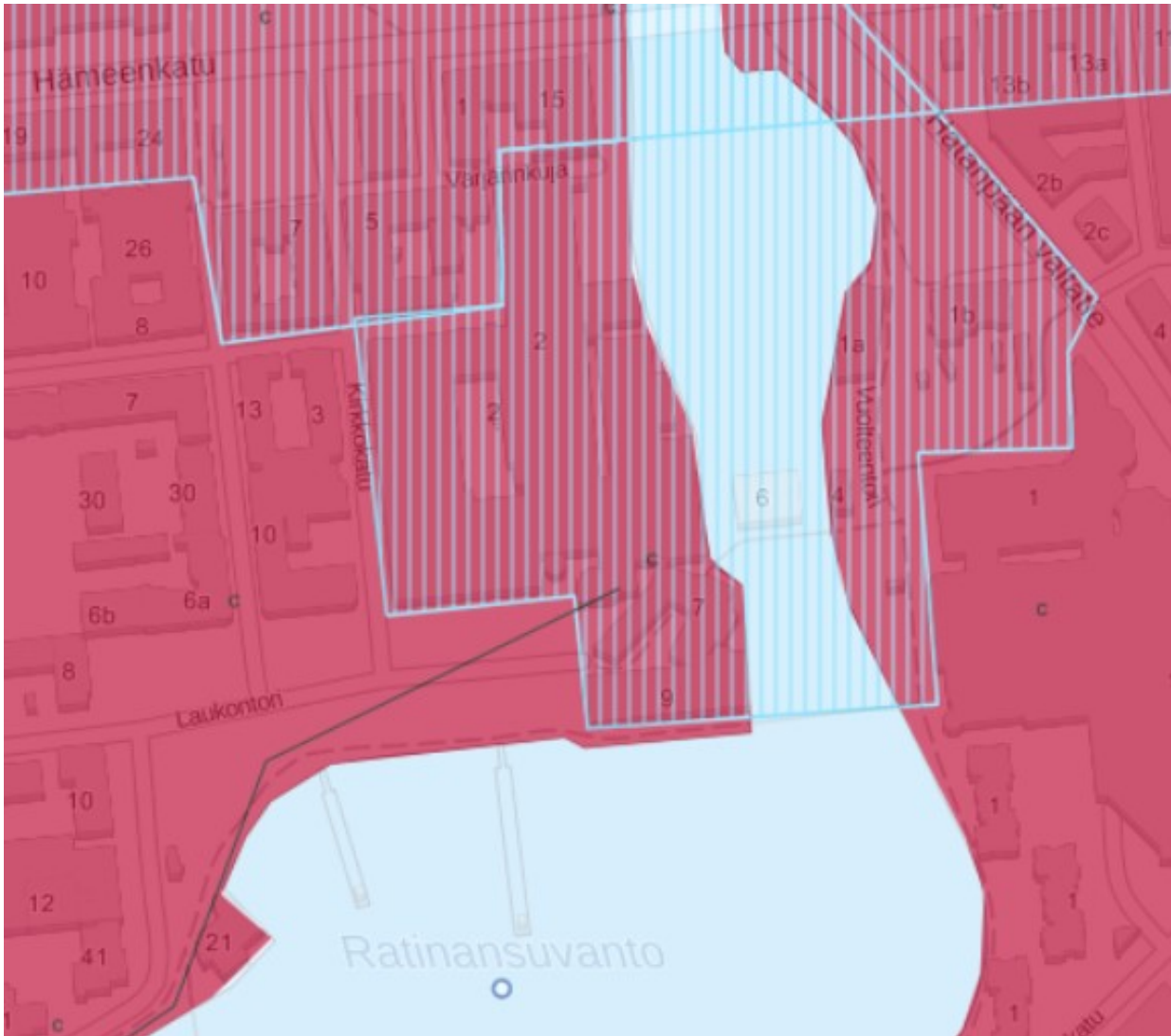
Tampereen keskustan strategisessa yleiskaavassa kortteli 20 on merkitty keskustatoimintojen alueeksi, ydinkeskustan kehittämisvyöhykkeeksi sekä valtakunnallisesti arvokkaaksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi, josta on mainittu seuraavaa: ”Alueella tapahtuva kehittäminen on sovitettava arvokkaan kulttuuriympäristön vaatimukseen”. **Merkinnän kuvaus:** Aluerajaukset perustuvat Museoviraston inventointiin. Kaavakartalla on osoitettu kaava-alueella kokonaan tai osittain sijaitsevat 11 RKY-alueita. Lisäksi kaava-alueen läheisyydessä on viisi RKY-alueita tai -kohdetta. Asemakaavoituksen yhteydessä tapahtuvat oleelliset maankäytön muutokset tulee perustella ja käsitellä viranomaisneuvottelussa tai olemalla muutoin yhteydessä museoviranomaisiin ja elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukseen.

Ote Tampereen keskustan strategisesta yleiskaavasta. Kuva: Tampereen kaupungin karttapalvelu.

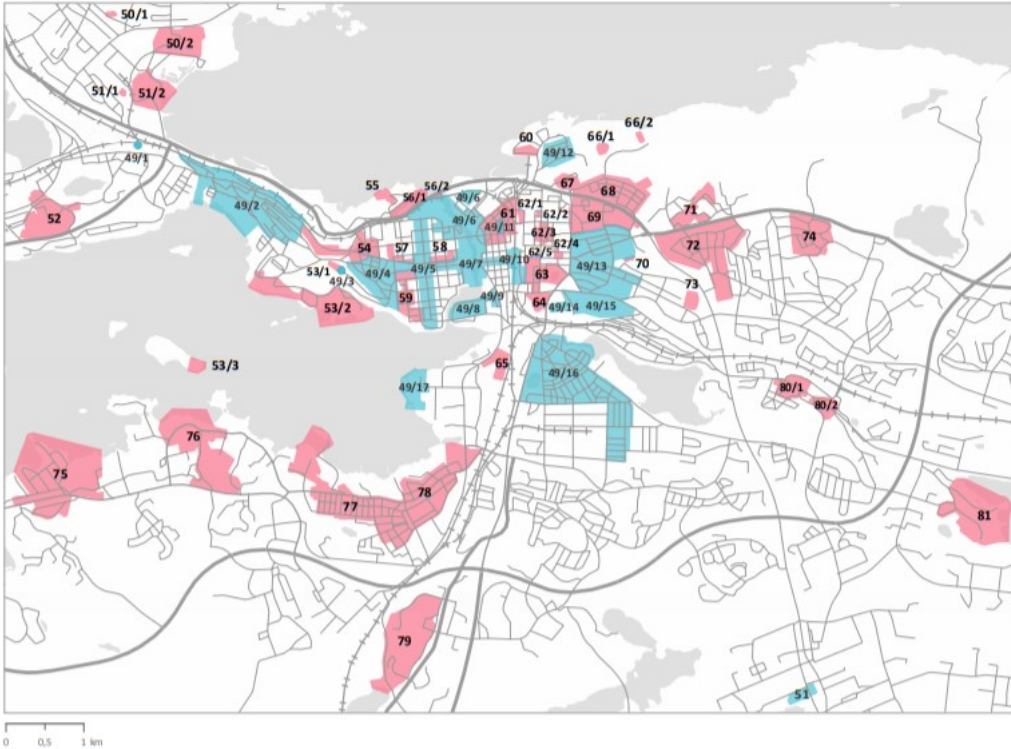
Maakuntakaava (vahvistettu 8.6.2017)

Maakuntakaavaan kortteli 20 on merkitty keskustatoimintojen alueeksi, valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuuriympäristöksi (Tammerkosken teollisuusmaisema), kasvutaajamien kehittämisvyöhykkeeksi, kaupunkiseudun keskusakselin kehittämisvyöhykkeeksi. Lisäksi alue on merkitty liitekarttaan valtakunnallisesti merkittävistä alueista.

Ote maakuntakaavasta. Kuva: Tampereen kaupungin karttapalvelu.

Tampere ja Pirkkala

Kuvassa sinisellä valtakunnalliset merkittävät kulttuuriympäristöt ja punaisella maakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt maakuntakaavan liitekartassa. Lähde: Pirkanmaan liitto.

RKY Tammerkosken teollisuusmaisema 2009

Tammerkosken teollisuusmaisema on Suomen ensimmäinen ja tunnetuin kaupunkimaisema, jota leimaavat tekstiili-, konepaja- ja puunjalostustehtaidenalueet, voimalaitokset ja kosken ylittävät sillat. Ajallisesta kerroksisuudesta huolimatta ne muodostavat yhtenäisen teollistumisen historiaa kuvastavan kokonaisuuden. Tammerkosken teollisuusmaiseman vieressä pohjoisessa on Hämeenkadun, Hämeensillan ja Keskustorin muodostama RKY-alue. Etelässä sijaitsee Ratinan RKY-alue.

Karttaote Tammerkosken RKY-alueesta. Kuva:

<https://kartta.museoverkko.fi/?action=showRegistryItem&id=5021®istry=rky2000&mapLayers=20>

Kansallismaisema 1992

Ympäristöministeriö nimitti vuonna 1992 Suomelle 27 kansallismaisemaa, jotka ilmentävät edustavimpia luonnon- ja kulttuuripiirteitä. Tammerkoski on yksi Suomen kansallismaisemista. Kansallismaiseman statuksella ei ole lailla määriteltyä roolia kaavoituksessa, mutta maisemiin kohdistuvat muutokset pyritään pitämään vähäisinä.

Tampereen kantakaupungin ympäristö- ja maisemaselvitys 2008

Takon tehdasalue, jonka tuotantorakennukset ovat Birger Federleyn ja W.G. Palmqvistin suunnittelemat, on huomioitu kulttuurihistoriallisesti, maisema-, kaupunkikuva- ja ympäristökokonaisuuden kannalta ja rakennustaiteellisesti merkittäviksi. Takon arvoluokitus on II eli erittäin merkittävä, alkuperäisyysaste suuri ja III eli merkittävä ja alkuperäisyysaste suuri.

Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö-selvitys 2012

A-Insinöörien laatimassa selvityksessä (tilaaja Tampereen kaupunki) Tammerkosken teollisuusympäristöt on valittu Tampereen kehityshistorian ja kaupunkikuvalliseksi avainmiljöksi. Eurooppalaisen teollisuushistorian ilmentymäksi, jolla on kansallinen ja kansainvälinen merkittävyys. Käytöltään uusiutuneiden teollisuusalueiden kokonaisuus Tampereella ja Suomessa.

Rakennusinventointi, Museovirasto 2002

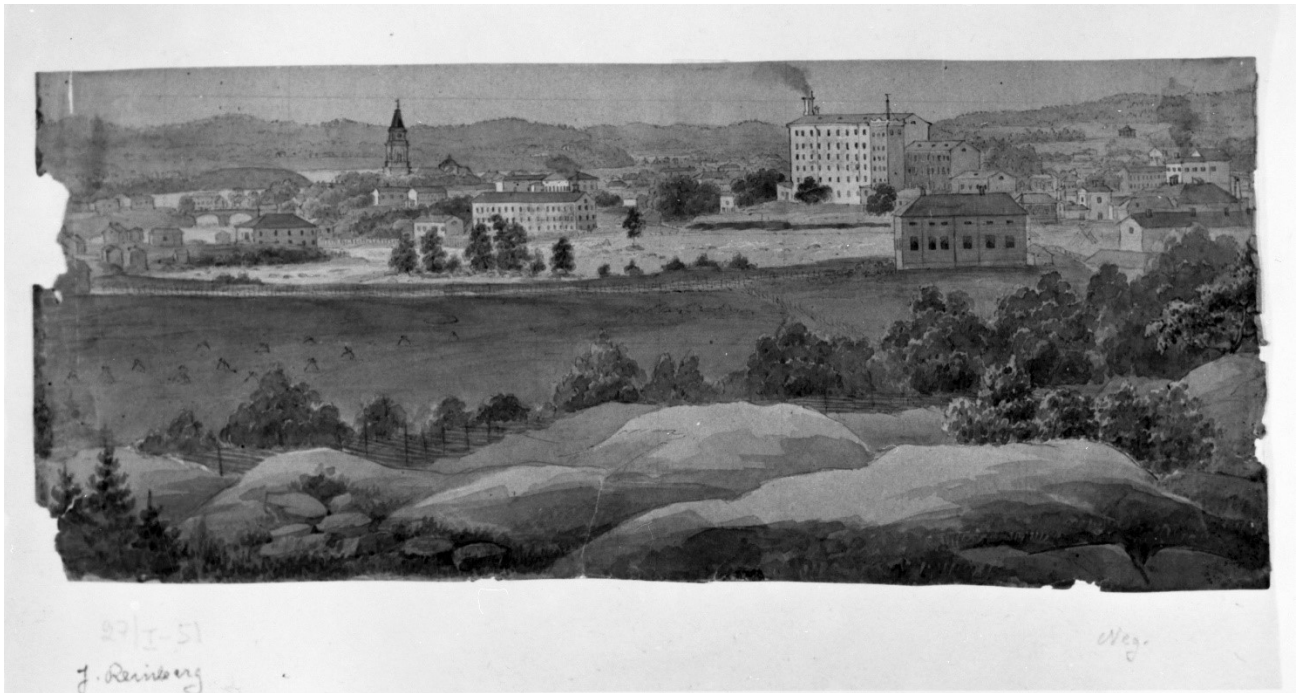
FM Timo Kantosen laatimassa rakennusinventoinnissa vuodelta 2002 Tako on todettu olevan historiallisesti ja kaupunkikuvallisesti huomattava teollisuuslaitos, jonka sijainti kantakaupungin keskustassa on Suomen oloissa poikkeuksellinen.

Kaksi naista puiston penkillä 1960-luvulla. Kuva: E.M.Staf/Vapriikin kuva-arkisto.

2.Historia

Kun Suomi 1800-luvulla alkoi teollistua, maassa oli runsaasti metsää, perkaamattomia koskia ja halpaa työvoimaa, joskin suurin osa suomalaisista sai vielä elantonsa maanviljelyksestä. Kosket, metsät tai työvoima eivät itsessään synnyttäneet teollisuutta, vaan tarvittiin eteenpäin pyrkiviä ihmisiä, visionäärejä, pääomaa ja markkinoita. Ne kaikki olivat tekijöinä myös siinä, että Tammerkosken varteen muodostui kaupunki, jonka länsirannalle perustettiin 1860-luvulla puuhiomo. Hiomosta kasvoi myöhemmin Tako.

Johan Reinbergin akvarelli Tampereesta 1850-luvulla. Kaupungin keskusta on keskittynyt Tammerkosken länsipuolelle. Koskenrannoilla on jo runsaasti teollisuusrakennuksia. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Ennen kuin kosken rannalle alkoi muodostua teollisuutta, oli kuitenkin perustettava Tampereen vapaakaupunki. Suomen ensimmäiseksi teollisuuskaupungiksi myöhemmin kasvava Tammerkosken kylä sijaitsi syvällä sisämaassa ja näin ollen jäi tervavyöhykkeen ja saavyöhykkeen väliin. Kylässä oli 1540-luvulla viisi taloa, jotka muodostettiin vuonna 1649 säteriksi. Tammerkosken kartano, jolle kylä perustui, muodosti Tampereen lähtökohdan 1770-luvulla. Kylän sijainti oli erityisesti viennin kannalta hankala, sillä kulkuyhteydet maateitse olivat haasteelliset teiden ollessa metsäisiä hevospolkuja. Alueella sijaitsi kuitenkin koski, jonka potentiaali oli huomattu jo 1600-luvulla, mutta asian eteen ei kukaan varsinaisesti ollut tehnyt mitään. Tammerkoskea kuitenkin hyödynnettiin paikallisten toimesta ja vuonna 1587 koskessa toimi yhdeksän läpi vuoden jauhavaa myllyä.

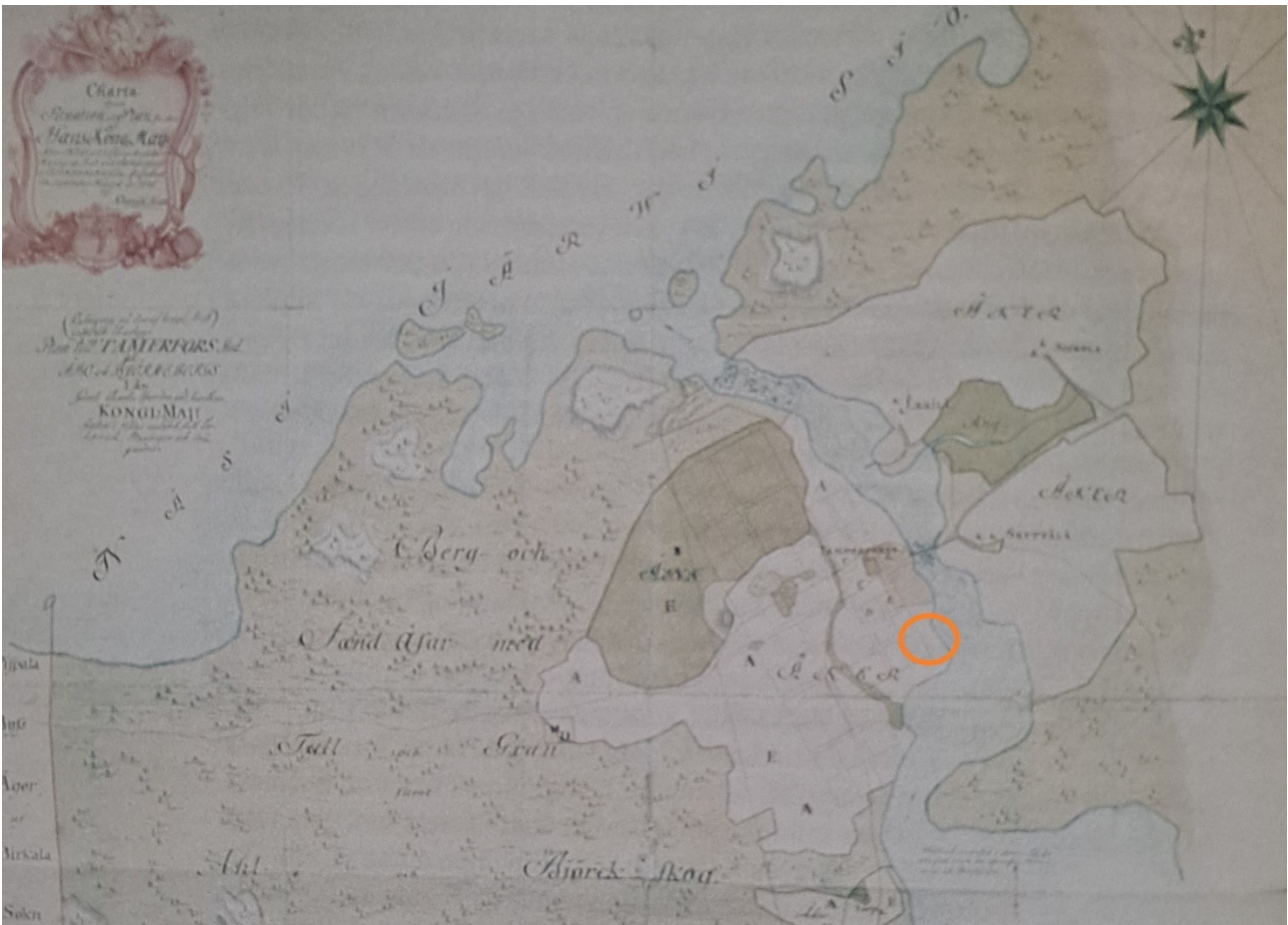
1700-luvulla Tammerkosken kylän muuttamiseksi kauppalaksi tarttui Erik Edner (1718-1779), joka toimi Lempäälän kirkkoherrana vuodesta 1752 ja valtiopäivämiehenä 1771-1772. Edner oli ajalleen tyyppillinen seurakunnan pää, joka pyrki parantamaan seurakuntalaistensa elinehtoja ja jätti valtiopäiville anomuksen Tammerkosken muuttamisesta kauppalaksi. Hakemuksessaan Edner huomioi, että Tammerkoskea ympäröivät vesistöt, jotka helpottivat liikennettä. Kosken yläpuolella oli suuri ja pitkä Näsijärvi, jonka rannat ulottuivat laajalle alueelle. Erityisesti Edner kiinnitti huomiota juuri Tammerkoskeen, joka *”on ihanan vesiputouksensa ja sopivan asemansa vuoksi verrattavissa lähinnä Norrköpingin koskeen ja siihen voidaan perustaa monia ja monenlaisia laitoksia, kuten saha- ja jauhomyllyjä, paperi- ja lasiruukkeja ym.”*¹ Itse

¹ Rasila 1988, 383.

Tammerkosken kauppalaan Edner maalaili perustettavaksi harts-, potaska- ja pumpulitehtaita, käsityöverstaita ja muita hyödyllisiä laitoksia.

Ednerin aloite tuotti tulosta ja vuonna 1779 Tampereen kaupungin perusti Ruotsin kuningas Kustaa III, jonka tavoitteena oli kruunun verotulojen kasvattaminen. Tampereesta tehtiin vapaakaupunki, jossa ei ollut ammattikuntia, vaan kaupunkiin sai muuttaa vapaasti ja harrastaa sitä elinkeinoa, jota halusi. Maata sen sijaan ei saanut viljellä, vaan elinkeinon oli tultava kaupasta ja käsityöstä.²

Matkaa teollisuuskaupungiksi kuitenkin oli, sillä vuoden 1758 isojakokartassa Tammerkosen ympäristö oli merkitty peltomaaksi ja suurin piirtein nykyisen keskustorin paikalla sijaitsi Tammerkosen kartano. Perhekuntia Tammerkosen kylässä asui muutama. Rakennuksia ei juuri ollut lukuun ottamatta Tammerkosen kartanoa nykyisen keskustorin kohdalla ja Nalkalan torppaa. Tampereen asukkaat saivat elantonsa maanviljelyksestä, koskea sen sijaan hyödynnettiin viljan jauhamiseen ja puutavaran sahaamiseen kotitarpeiksi.³ Kosken alajuoksun alue, jonne Knut Fredrik Idestam myöhemmin perustaisi puuhiomonsa, oli kaupunkia perustettaessa rakentamatonta ja kuului Hatanpään kartanolle.

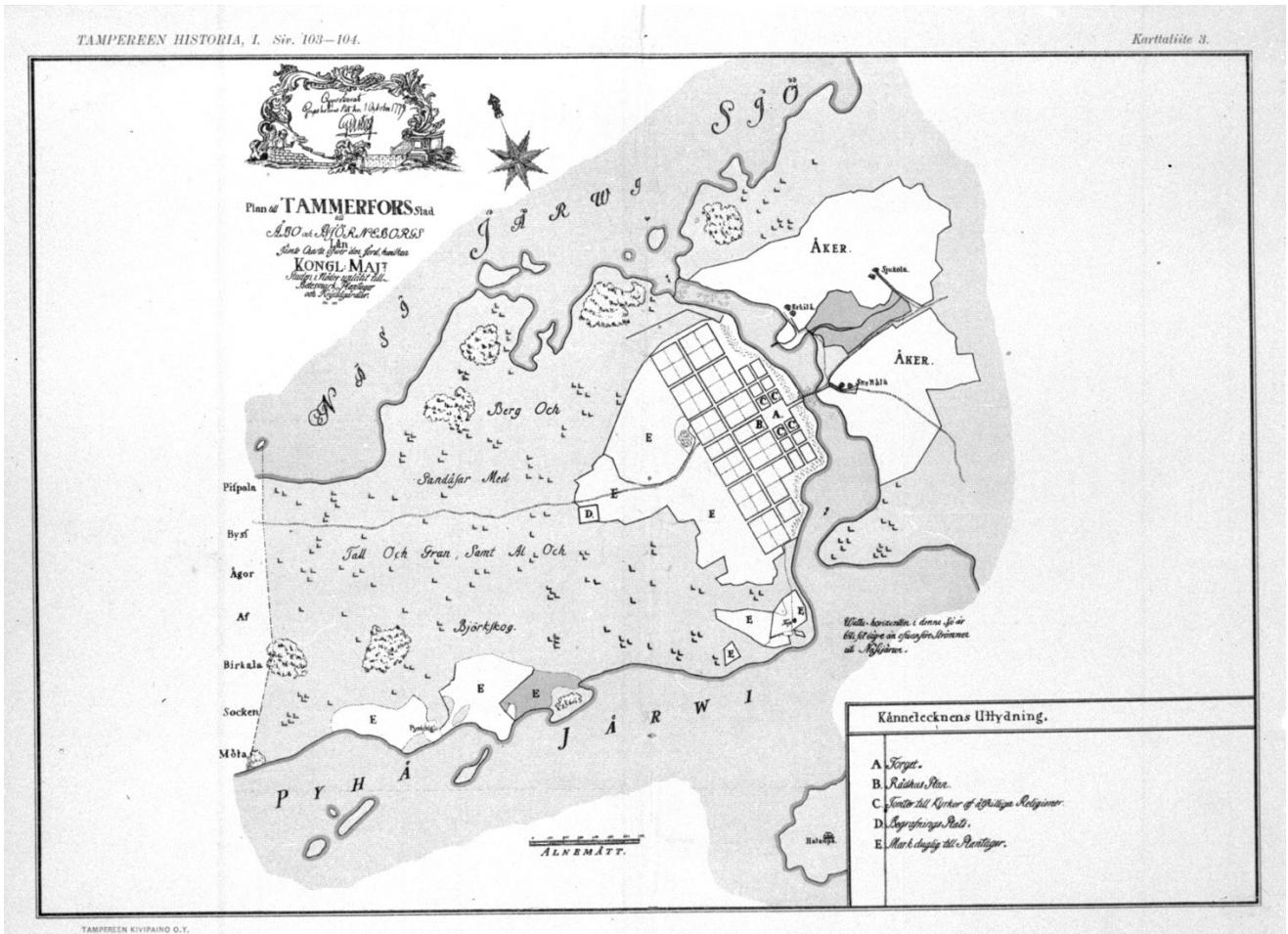
Vuoden 1775 kartta, johon on hahmoteltu ruutukaava. Karttaan on oranssilla ympyröity puuhiomon ja myöhemmän Takon tontti. "Åker" merkitsee peltoa. Kuva: Tampereen historia I, s. 396, merkintä selvityksen tekijän.

Kaupunki kaavoitettiin ensimmäisen kerran 1775. Kaavan laati maanmittari Daniel Hall, joka tunsu seudun hyvin. Ennen kaavan hyväksymistä siihen tehtiin pieniä muutoksia, muun muassa yhden poikkikadun sijaan katuja tuli kaksi, jotka myöhemmin nimettiin Hämeenkaduksi ja Kauppakaduksi. Hall kaavoitti kaupungin ajan tapaan ruutuasemakaavan tapaan säännölliseksi ja symmetriseksi. Kosken rannan Hall jätti

² Lind 2015, 8.

³ Rasila 1988, 377.

kaavoittamattomaksi, vapaaksi alueeksi. Tämä mahdollisesti siitä syystä, että mutkitteleva rantaviiva ei sopinut symmetriaan, mutta sen sijaan sinne sopi vapaasti rakentaa tehtaita. Tampereen kaupungin perustuskirjaan 1.10.1779 liitettiin mukaan asemakaava, jossa Takon tuleva tontti on merkitty E-kirjaimella; *asukkaiden kasvimaiksi sopivaa maata*. Vaikka varsinaisesti maanviljelystä ei saanut harrastaa elinkeinonaan, elettiin kuitenkin vielä omavaraistaloudessa, jossa viljeltiin itse räätikkiä ja nauriit talven varalle.

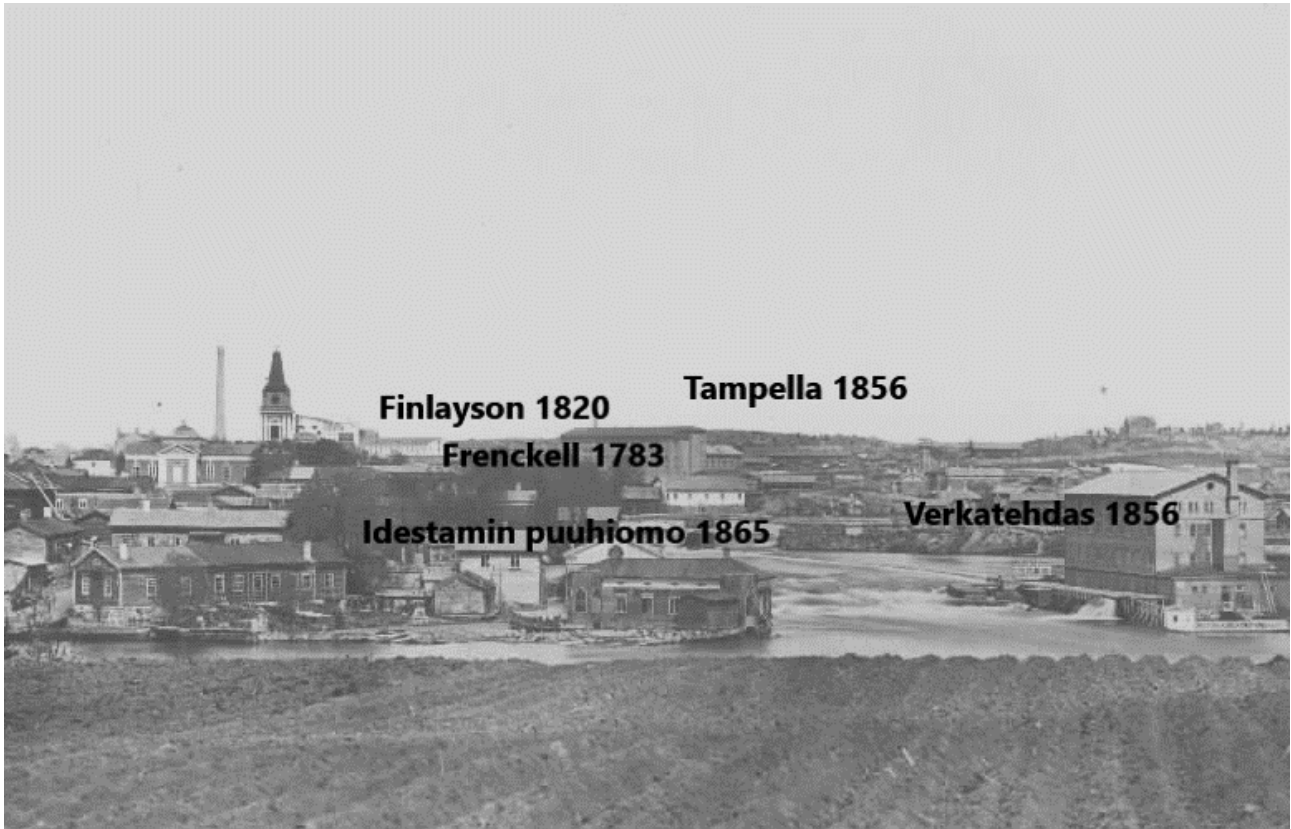

Asemakaava vuodelta 1779. Kartassa tuleva Takon tontti on merkitty viljelysmaaksi sopivaksi. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Tampereen kasvu kaupungiksi tapahtui hitaasti ja 1700-luvulla merkittävimmät tehtaat olivat Abraham Häggmanin lumpputehdas (josta myöhemmin tuli Frenckellin paperitehdas) kosken keskivaiheilla sekä kruunun viinapolttimo Finlaysonin alueella. Kumpikaan teollisuuden haara ei ollut menestys eikä niillä ollut kauas kantoisempia seurauksia Tampereen teollisuuselämän kannalta.

Tampereen teollistuminen tapahtui varsinaisesti vasta suuriruhtinasaikana, Keisari Aleksanteri I:n kiertomatkan jälkeen vuonna 1821 kun keisari oli itse todennut Tammerkosken sopivaksi teollisuudelle. Venäjälle Tampereen vapaa kaupunki-oikeudet olivat ensi sijassa politiikkaa ja toive kasvattaa taloudellista liikkumavaraa. Vuonna 1820 skotlantilainen, mutta Venäjän kautta Suomeen tullut James Finlayson perusti kehuukoneita valmistavan tehtaan kosken yläjuoksulle entisen kruununpolttimon tiloihin. Ennen Finlaysonin perustamista Tampereella kuitenkin oli jo paperiteollisuutta, sillä vuonna 1831 kirjanpainaja J.C. Frenckell alkoi valkaisuun paperia Häggmanin entisen lumpputehtaan tiloissa. Kloorikaasulla tehty valkaisu jäi lyhytaikaiseksi kokeiluksi ja seuraavana vuonna alkoi lumpun hajottaminen kuiduksi. Frenckellin paperitehtaassa oli Suomen ensimmäinen paperikone vuosina 1841-42. Finlaysonin ja Frenckellin myötä Tammerkosken maisema kuitenkin muuttui ja kaupungista alkoi muodostua todellinen teollisuuskaupunki. Vuonna 1845 julkaistussa J.V. Snellmanin kuvateoksessa Suomen merkittävistä nähtävyyksistä mukana oli

Pyynikkävuori ja Tammerkoski, jonka tehtaat Snellman esitteli Tampereen tärkeimpinä paikkoina ja tulevaisuuden kuvana.⁴ Tammerkosken rannoille alkoi 1800-luvun myötä nousta yhä enemmän niin isompia kuin pienempiä teollisuuslaitoksia, joista osa jäi lyhytaikaisiksi, toiset vaihtoivat omistajaa ja samalla teollisuuden alaa, mutta kosken rannalle pitkäaikaisimman, yhä toimivan faktuurin perusti vuonna 1865 vuori-insinööri Fredrik Idestam.

Tampere teollistui 1800-luvun myötä, varsinainen teollistuminen tapahtui 1800-luvun puolivälin jälkeen, jolloin Tampereesta tuli Suomen Manchester, kuten aikalaiset alkoivat Tamperetta kutsua. Kuva on otettu vuonna 1867 ja siihen on merkitty muutamia Tampereella tällöin toimineita tehtaita. Merkinnät selvityksen tekijän. Kuva: Konstantin Hakulin 1867/ Vapriikin kuva-arkisto.

⁴ Haapala 2019, 14.

Tammerkosken kartta vuodelta 1867. Kuvan alaosassa näkyy ldestamin puuhiomo rakennuksineen. Hiomon rakennukset on rajattu valkoisella. Puuhiomo rakennettiin kosken päälle. Kuvasta on nähtävissä puurakennusten määrä Tampereen silloisessa kaupunkikuvassa. Keltaiset rakennukset ovat puuta, vaaleanpunaiset kiveä eli tiiltä. Suurin osa teollisuusrakennuksista oli jo kivirakennuksia. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

3. Tehtaan historiaa

3.1. Knut Fredrik Idestamin puuhiomo

Idestamin puuhiomo kuvattuna 1867, kun laitos oli juuri edeltävänä vuonna aloittanut toimintansa. Hiomon rakennukset olivat puisia ja harjakattoisia, katteena käytettiin pärettä. Rakennukset oli asemoitu kohti koskea eli puuhiomon pääty osoittaisi kohti nykyistä Hämeen siltaa. Puuhiomon vasemmalla puolella oli Brummerin parkkimylly. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Tampere veti 1800-luvulla puoleensa teollisuudesta kiinnostuneita liikealan ihmisiä ja kaupungissa vaikutti useita henkilöitä, joilla oli myöhemmin ratkaisevaa merkitystä suomalaisessa paperiteollisuudessa. Suurin osa heistä oli tavalla tai toisella tekemissä kosken alajuoksulla sijaitsevan puuhiomon kanssa.

Kyseisen puuhiomon perusti Knut Fredrik Idestam, joka syntyi 28.10.1838 Tyrvännöllä Tampereen masuunin omistajan vuorimestari Gustaf Idestamin ja Annette Sofia Trappin neljäntenä lapsena.⁵ Idestamin isä oli nimetty Helsingissä toimivan vuorihallituksen toiseksi korkeimpaan virkaan ja Fredrik Idestamin oli tarkoitus seurata isänsä jalanjalkia. Ylioppilaaksi Idestam valmistui Turussa 1857, jonka jälkeen hän jatkoi opintojaan Helsingissä. Vuoritutkinnon suorittuaan vuonna 1863, Idestam jatkoi opintojaan Saksassa Freiburgin kaivoskorkeakoulussa, jossa hän suoritti vuori-insinöörin tutkinnon. Juuri Saksan opintomatallaan Idestam sai idean puuhiomosta.

⁵ [Suomen sukututkimusseuran historiikirjat](#)

Tarina kertoo, että nuori vuori-insinööri Idestam oli ollut vuonna 1864 vierailulla Anhalttilasessa rautatehtaassa, jonka rukiinpatruuna oli tullut ajamaan vieraat tiehensä. Syynä oli innovaatio, jonka saksalainen kutomomestari Friedrich Keller, Heinrich Voelter ja mekaanikko J.M.Voith olivat yhdessä kehittäneet. Innovaatio oli hiomakone, jolla oli mahdollista korvata lumppu raaka-aineena käyttämällä puuta. Huolimatta ruukinpatruunan mielenilmaisuksesta, Idestam oli ehtinyt nähdä tarpeeksi laatiakseen muistiinpanot näkemästään ja piirsi muutamia luonnoksia koneesta.⁶ Suomeen palattuaan vuonna 1864 Idestam avioitui kenraalimajuri Carl August Krookin tyttären Marian kanssa. Nuori pariskunta asettui Tampereelle, jonne Idestam oli päättänyt perustaa tulevan puuhiomonsa. Yrityksensä hän rahoitti ottamalla lainaa ja tilasi Saksasta Voelterin patentin mukaisen hiomakoneen.

*Vuori-insinööri Knut Fredrik Idestam kuvattuna mahdollisesti 1870-1890-luvulla.
Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.*

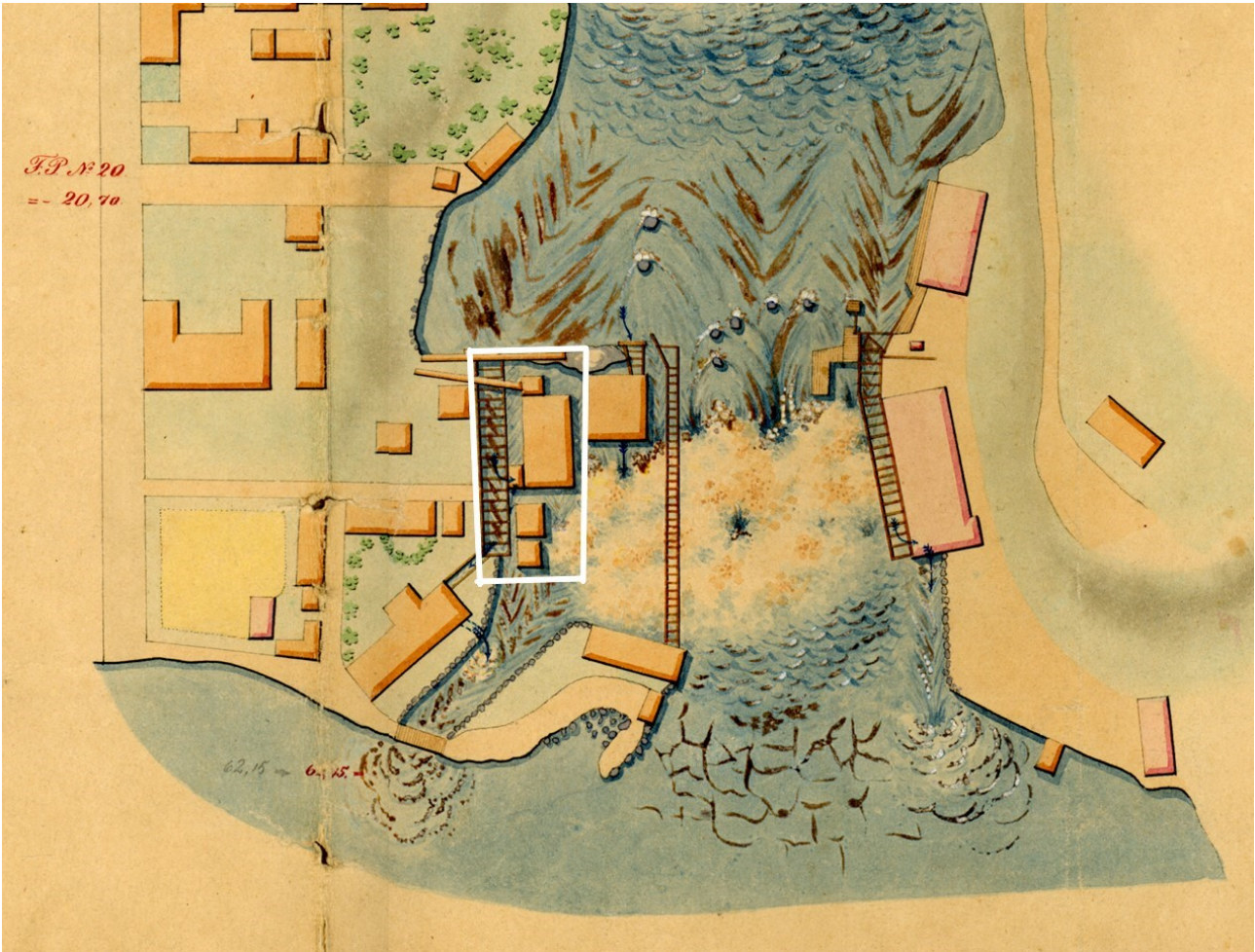
Puuhiomo, joka oli viralliselta nimeltään *Trädsliperi Aktiobolaget i Tammerfors* sai toimiluvan keväällä 12.5.1865. Tontti numero 4 (myöhemmin tontin numeroksi on merkitty 16) sijaitsi Tammerkosen alimman putouksen läntisellä sivulla, joka oli vielä rakentamaton. Kosken alajuoksulla oli jo teollisuutta, vieressä neulantekijä Renforsin ja villatehtailija John Pettersonin teollisuuslaitokset.⁷ Tontin Idestam osti langoltaan Adolf Törngrenilta, joka oli alkujaan suunnittelut perustavansa tontille pellavakehräämön, mutta muuttanut suunnitelmiaan. Idestam aloitti rakennustyöt tontilla viipymättä. Ensin tontille kosken rantaan valmistui yksikerroksinen hirsinen hiomorakennus, hirsinen turbiinirakennus, pato, vesiränni sekä varasto- ja kuivaamorakennus. Patentoitu hiomakone, jonka Idestam oli tilannut saksasta, saapui lokakuussa 1865.

Hiomakone oli viisipuristiminen ja viidellä syöttöpesällä varustettu. Lisäksi tehtaan toimintaan kuului lajittelulaite eli ”dilatööri”, jossa oli neljä messinkivalssia, sekoituslaatikko, vesipumppu, sirkkelisaha ja suuri ruuvipuristin. Käyttövoiman puuhiomo sai Warkauden konepajalta tilatusta 25 hevosvoiman Jonval-turbiinista. Työt puuhiomolla päästiin aloittamaan maaliskuussa 1866. Työntekijöitä Idestamin hiomolla oli seitsemän, työnjohdosta vastasi saksalainen teknikko Paul Mylius. Käytännön työ oli raskasta ja monivaiheista. Hiomapuut piti kuoria käsin eikä lajittelukoneen erottelemaa karkeaa massaa voinut käyttää, sillä raffinööriä sen jauhamiseksi ei ollut. Työtä tehtiin pitkälle käsin ja paperiarkkien kuivaaminen oli oma lukunsa. Ruuvipuristimien avulla arkeista saatiin suurin vesi pois, jonka jälkeen arkit kuivattiin

⁶ Kari 1990, 10.

⁷ von Bonsdorff 1965, 30.

kesäisin ulkona, talvisin lämmitetyssä kuivaushuoneessa. Ensimmäisenä vuonna puuhioketta valmistui 55 000 kiloa.

Idestamin puuhiomon alue merkittynä vuoden 1867 karttaan. Tontilla oli tällöin puuhiomo, pato, ränni ja turbiinirakennus ja varasto- ja kuivausrakennus. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto, valkoiset rajaukset selvityksen tekijän.

Vaikka työ oli vaivalloista ja työvälineet puutteellisia, Idestamin ajatus puuhiomosta oli teknisesti käyttökelpoinen. Vaikutti siltä, että puuhiomossa olisi ollut kaikki kunnossa paperin valmistamiseen; oli koski, josta sai energiaa, oli työvoimaa ja Idestamilla pääomaa, mutta markkinat puuttuivat. Suomalaiset paperitehtaat suhtautuivat varauksella uuteen puumassan ja lumpun sekoituksesta tehtyyn raaka-aineeseen. Ei auttanut, vaikka Idestam mainosti tuotettaan ja pyrki ostamaan valtavat määrät lumppea, jotta Frenckellin paperitehdas lumpun sijasta ostaisi Idestamin hioketta raaka-aineekseen. Suunnitelma ei ilmeisesti toiminut. Ennakkoluuloisista suomalaisista ei tullut Idestamin ensimmäisiä asiakkaita, vaan puuhiomon piti suuntautua suuriruhtinaskunnan rajojen ulkopuolelle Tanskaan ja Saksaan. Idestamin ensimmäinen asiakas oli tanskalainen Drewsenin Strandmollen-tehdas, jonne paalit rahdattiin talviaikaan hevosilla vanhaa kauppatietä pitkin Kalantiin ja sieltä Uudenkaupungin satamaan, jossa ne kesällä rahdattiin purjealuksiin kohti Kööpenhaminaa.⁸

Ovet niin kotimaan markkinoille kuin Englantiin ja Venäjällekin avautuivat Pariisin maailmannäyttelyn 1867 jälkeen, jossa *Trädsliperi Aktiobolaget i Tammerforsin* tuotteet palkittiin pronssimitalilla. Menestyksestä innostuneena Idestam suunnitteli tehtaan laajentamista ja perusti kosken partaalle pienen pahvitehtaan. Juuri, kun menestystä alkoi tulla, koittivat Suomessa 1860-luvun suuret nälkävuodet, jotka tyrehdyttivät

⁸ von Bondsorff 1965, 34.

pääoman saamisen. Puumassateollisuuden mahdollisuudet olivat kuitenkin avautuneet sitkeän yrittämisen jälkeen ja kun Idestam palasi Helsinkiin hoitamaan Vuorihallituksen virkaansa, hän valtuutti tehtaansa valvomisen ystävälleen, apteekkari G.A.Serlachiukselle. Serlachius osoitti kiinnostusta alaa kohtaan ja pystyi monissa eri tilanteissa antamaan neuvoja tai toimimaan itsenäisesti. Serlachius ehdotti Idestamille, että puuhioketta ryhdyttäisiin jalostamaan aloittamalla puupaperin ja kartongin valmistaminen, mutta Idestam ei ollut valmis ottamaan riskiä laajentaakseen Tampereen toimintaa.⁹ Myöhemmin vararikon partaalla ollut, mutta nälkävuosina lääkemyynnillään jaloilleen päässyt Serlachius osti osuuden Mäntän koskesta perustaakseen sinne puuhiomon. Vuonna 1868 Serlachius lähti purjevene Pegasuksella Näsijärveltä kohti Mänttää mukanaan kuusi pohjalaista kirvesmiestä ja palkkasi vielä myöhemmin Idestamin mekaanikon Paul Myliuksen palvelukseensa.¹⁰ Idestamin ja Serlachiuksen välit kokivat kolauksen eivätkä palautuneet enää ennalleen.

Jo ennen miesten välirikkoa, oli Idestam huomannut, että kasvattaakseen toimintaansa, kosken alajuoksulla sijainnut tontti tulisi pian pieneksi. Idestam perusti uuden puuhiomon Nokian Emäkoskelle. Suuntautuminen Nokialle johtui siitä, että Tammerkoski alkoi olla täyteen rakennettu eikä puuhiomoa voinut laajentaa määräänsä enempää. Tammerkosken rannalla tiivisti sijainneiden tehdaslaitosten omistajien välillä oli myös ristiriitoja, jotka ehkä houkuttivat Idestamia väljemmille vesille. Idestam perusti Nokialle uuden hiomon Nokia Aktiebolagin, josta muodostettiin osakeyhtiö vuonna 1871. Tällöin yhtiöön liitettiin myös Tammerkosken varrella sijainnut puuhiomo, jonka tehdasalueetta Idestam kasvatti vuonna 1872 ostamalla viereisellä tontilla sijainneen Wasastjernan talon.

Tehdasalueen rakennukset olivat 1800-luvun puolivälin jälkeen vielä hirsirakenteisia ja pärekatolla varustettuja ja kuten tiivisti rakennetuissa kaupungeissa, myös Tampereella punainen kukko riehui. Puuhiomossa syttyi jo joulukuussa 1870 tulipalo, kun tuli pääsi irti hiomon kuivaushuoneesta. Palo saatiin nopeasti taltutettua ja vahingot jäivät nimellisiksi, muutamaan sataan markkaan. Suurempi onnettomuus koitui tammikuussa 1873, kun tuli pääsi irti kuivatushuoneesta ja levisi hiomorakennukseen. Tehtaan koneet saatiin pelastetuksi, mutta rakennus kärsi niin pahoin, että se jouduttiin rakentamaan uudestaan, joskin nyt kaksikerroksiseksi. Idestam kirjoitti ystävälleen Leo Mechelinille, että se hyvä puoli tehtaan palamisessa oli, että se voitiin nyt rakentaa tarkoituksenmukaisemmaksi, joskin uusikin tehdasrakennus oli vielä puusta ja pärekattoinen.¹¹ Palon jälkeen yhtiö laajensi toimintaansa ostamalla naapurissa sijainneen Liljanderin parkkimylyn 1874, vaikka paikalliset tehtailijat yrittivät estää hiomon laajenemisen – kilpailu oli kovaa. Parkkimyly kuitenkin siirtyi puuhiomon omistukseen ja vanhaa parkituslaitosta käytettiin varastona. Idestam halusi kaikesta huolimatta keskittyä Nokian tehtaansa toimintaan ja yhtiö päättyi myymään Tampereen puuhiomon ja pahvitehtaan. Uusi omistaja löytyi vuonna 1877, jolloin puuhiomo siirtyi insinööri Ernst Otto Branderin haltuun. Hiomo oli kasvanut kymmenessä vuodessa paitsi pinta-alan osalta, mutta myös työntekijöiden, joita tehtaassa oli noin kolmekymmentä. Merkittävintä kuitenkin oli, että Idestamin puuhiomo tuli aloittaneeksi suomalaisen kartonkiteollisuuden, joka käytti raaka-aineenaan puuta.

⁹ von Bonsdorff 1965, 33.

¹⁰ von Bonsdorff 1965, 42.

¹¹ von Bonsdorff 1965, 101.

Puupaperia. Tämän lehden 14 numerossa kerroimme täällä äskettäin tehtaan perustetun paperiaineen valmistamiseksi puusta, ja mainitsimme samassa, että siitä tehty paperi vetäisi tavalliselle paperille vertoja sekä sujuvuuden että sitkeyden suhteen. Puuaineen valmistaminen tapahtuu sillä keinoin, että puu mursketaan eli riipaistaan pieniin lustoihin ja sitten pestään, mitään muuta menetystä käyttämättä. Paperia, valmistettuna puoleksi puuainesta, puoleksi liinalumpuista, Frenckell'in paperipruutissa täällä, lienee jo saatavana, ja antaaksemme niille lufioillemme, jotka kenties siihen halustuvat, tilaisuutta tutkia sen paperin laatua, olemme painattaneet tämän numeron sellaiselle paperille. Sen hinnasta emme taida antaa tietoa, mutta luultavasti se tulee liinapaperia paljon halvemmaksi ja siitä syystä hyvin tervetulleeksi muiden seassa sanomalehdille, joiden, niinkuin lienee useimpien maamme sanomalehtien laita, täytyy pitää tarkka luku menoistansa.

Yhteiseen teollisuusnäyttelyyn Pariisissa, tulevana suvena pidettävä, johon kootaan tuotteita joka maailman haaralta, ovat meidänkin kaupungista teoksiansa näyttääksi lähettäneet Pumpulitehdas, Viinatehdas, Paperitehdas sekä Herra Idestam puusta tehtyä paperiainetta ynnä siitä valmistettua paperia.

Puupaperia

Tämän lehden 14 numerossa kerroimme täällä äskettäin tehtaan perustetun paperiaineen valmistamiseksi puusta, ja mainitsimme samassa, että siitä tehty paperi vetäisi tavalliselle paperille vertoja sekä sujuvuuden että sitkeyden suhteen. Puuaineen valmistaminen tapahtuu sillä keinoin, että puu nujeretaan eli riipaistaan pieniin lustoihin ja sitten pestään, mitään muuta menetystä käyttämättä. Paperia, valmistettuna puoleksi puuainesta, puoleksi liinalumpuista, Frenckellin paperipruukista täällä lienee jo saatavana, ja antaaksemme niille lukijoillemme, jotka kenties siihen halustuvat, tilaisuutta tutkia sen paperin laatua, olemme painattaneet tämän numeron sellaiselle paperille. Sen hinnasta emme taida antaa tietoa, mutta luultavasti se tulee liinapaperia paljon halvemmaksi ja siitä syystä hyvin tervetulleeksi muiden seasta sanomalehdille, joiden niin kuin lienee useimpien maamme sanomalehtien laita, täytyy pitää tarkka luku menoistansa.

Yhteiseen teollisuusnäyttelyyn paperista, tulevana suvena pidettävä, johon kootaan tuotteita joka maailmaan haaralta, ovat meidänkin kaupungista teoksiansa näyttääksi lähettäneet pumpulitehdas, liinatehdas, paperitehdas sekä herra Idestam puusta tehtyä paperiainetta ynnä siitä valmistettua paperia.

Idestamin puusta valmistettu paperi arvelutti paperitehtailijoita ja Idestam pyrki tuotteitaan mainostaessaan käyttämään hyödyksi henkilökohtaisia suhteitaan muun muassa sanomalehdistöön. Tampereen Sanomat julkaisi 11.12.1866 lehtiartikkelin puumassasta valmistetusta paperista. Lähde: Tampereen Sanomat 11.12.1866.

3.2. Hiomotoiminta laajenee kattohuopatehtaaksi

Tehtaan omistus siirtyi Idestamilta Branderille, mutta tehtaan pääosakkaaksi tuli Idestamin lanko Adolf Törngren, joka oli suurten linjojen teollisuusmies. Aiemmin Törngren oli toiminut Nuutajärven lasitehtaan ja Jokioisten pellavatehtaan omistajana, kunnes sai toimiluvan Tampereelle perustettavaan pellavatehtaaseen. Törngren oli ennen kaikkea visionääri, jonka toimet eivät aina olleet taloudellisesti kestäviä. Törngren olikin kasvattanut teollisuustoimintaansa Nuutajärvellä ja Jokioisella, mutta nopeaa etenemistä seurasi konkurssi. Konkurssi oli kuitenkin jo takanapäin, kun hän astui mukaan puuhiomon toimintaan, jonka nimi oli vuonna 1877 muutettu *Tammerfors Takfiltfabriks Aktiebolag*-nimiseksi. Tehdas alkoi siis valmistaa puuhiokkeen lisäksi kattohuopaa, joka oli aikakauden uutuus. Törngrenin tultua mukaan yrityksen toimintaan, ryhdyttiin suunnittelemaan muutoksia tehtaan toimintaan. Tehtaalle hankittiin paperikone, jolla alettiin valmistaa raakapahvia. Tehdas oli Suomessa ensimmäinen, joka alkoi jalostaa kattohuopaa ja myöhemmin pinkopahvia. Törngrenin aikana vuosituoannon arvo kolminkertaistui, työntekijöiden määrä lisääntyi yli kahdeksaankymmeneen, mutta kasvulla oli myös kääntöpuoli. Törngrenin nopeat uudistukset kasvattivat yhtiön velkataakkaa ja yhtiö joutui holhouksenalaiseksi.

Näkymä kosken itärannalta kohti puuhiomoa ja Sumeliuksen palatsiin. Puuhiomon rakennukset ovat osittain puuta, osittain tiiltä. Kuvassa on suuri tulva vuodelta 1899. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Branderilta yhtiö siirtyi Elvingin veljesten Adolfin ja Rudolfin omistukseen. Yhtiön talous oli osaavimmissa käsissä, sillä Rudolf Elving tunnettiin järkipäisenä liikemiehenä. Tehtaan taloudellinen tilanne parantui Elvingin nostaessa osakepääoman 600 000 markkaan. Tuotantomäärät kasvoivat nopeasti. Elvingin tavoitteena oli toiminnan laajentaminen, mutta koska Tammerkosken rannat olivat tulleet vastaan, osti *Tammerfors Takfiltfabriks Aktiebolaget* maapalstan Voikkaankoskelta, Kymijoen rannalta. Rakennustyöt

Voikkaalla aloitettiin 1896. Tampereella tuotannollisia investointeja ei tehty, mutta tästä huolimatta tehtaan tuotanto kohosi vuodesta 1889 vuoteen 1903 kaksinkertaiseksi eli 3000 tonniin. Elving keskitti toimintansa Voikkaalle ja vuonna 1903 tehdas myytiin tuolloin perustetulle *Takfilt och Pappersbruks Aktiebolaget i Tammerfors*-yhtiölle.

Tammerkosken alajuoksun tehtaita kuvattuna 1900-luvun alussa. Tammerkosken maisema oli jo hyvin teollistunut ja taivaanranta värjätty korkeiden savupiippujen harmaat pilvet. Ylempi kuva: E.A.Bergius/Vapriikin kuva-arkisto. Alempi kuva: Vapriikin kuva-arkisto, kuvaaja tuntematon.

3.3. Gustaf Ramsayn aika: Tehdas laajenee Tammerkosken rannalla

Uuden yhtiön toimitusjohtajaksi tuli Gustaf Ramsay, joskin Ramsay oli toiminut yhtiön isännöitsijänä jo vuodesta 1901. Tehtaan toiminta oli laajentunut maltillisesti ja suurimmat muutokset olivat tapahtuneet muualla. Ramsay oli kuitenkin sitä mieltä, että tehtaan piti laajentua siellä missä se sijaitsi. Ainoa keino oli ostaa lisää maata ja vuonna 1906 yhtiö hankki vieressä sijainneen Petersonin villakehräämön, jonka myötä saatiin lisää maata ja vesivoimaa. Vanha kehräämörakennus purettiin ja tilalle valmistui jugend-tyylinen uusi puuhiomo, joka erottui edukseen rannan teollisuusrakennuksista. Uudet tilat tulivatkin tarpeeseen, sillä tehtaan uudella koneella aloitettiin ensimmäisenä Suomessa aaltopahvin valmistus. Tuotanto ei jäänyt vain siihen, vaan sitä jatkettiin tekemällä aaltopahvista laatikoita. *Takfilt och Pappersbruks Aktiebolaget i Tammerfors*-yhtiön uusi tuote osoittautui menestykseksi, jonka lisäksi puuhiokkeen, kattohuovan ja pinkopahvin myynti kasvoi. Ramsay oli valmis laajentamaan tuotantoa ja tilasi uuden kartonkikoneen, joka oli levein siihen saakka olemassa ollut kartonkikone. Uuden kartonkikoneen myötä tehdasalue muuttui, sillä kone tarvitsi tilaa. Vanhoja tehdasrakennuksia purettiin uuden kolmikerroksisen tehtaan alta. Sitten tapahtui jotain, mikä muutti koko Eurooppaa; syttyi ensimmäinen maailmansota. Ramsayn uusi kartonkikone jäi Lyypekin satamaan, jossa se vietti koko sodan. Sodasta ja ikävästä tilanteesta huolimatta Ramsayn piti maksaa investointeja, joiden kulut hän pyrki kattamaan olemassa olevilla koneilla. Sotatila ei kuitenkaan vaikuttanut vain logistiikkaan, vaan myös talouteen ja markkinat tyrehtyivät. Venäjälle paperia sen sijaan meni niin kauan, kunnes maassa tapahtui vallankumous. Ramsayn oli vaikean tilanteen edessä ja päättyi myymään tehtaan. Vuonna 1917 osakkeita tarjottiin G.A.Serlachius Osakeyhtiölle, joka osti tehtaan. Näin sulkeutui ympyrä, joka pää oli jo 1860-luvulla.

Puuhiomo kuvattuna alarannassa 1900-luvun alussa. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

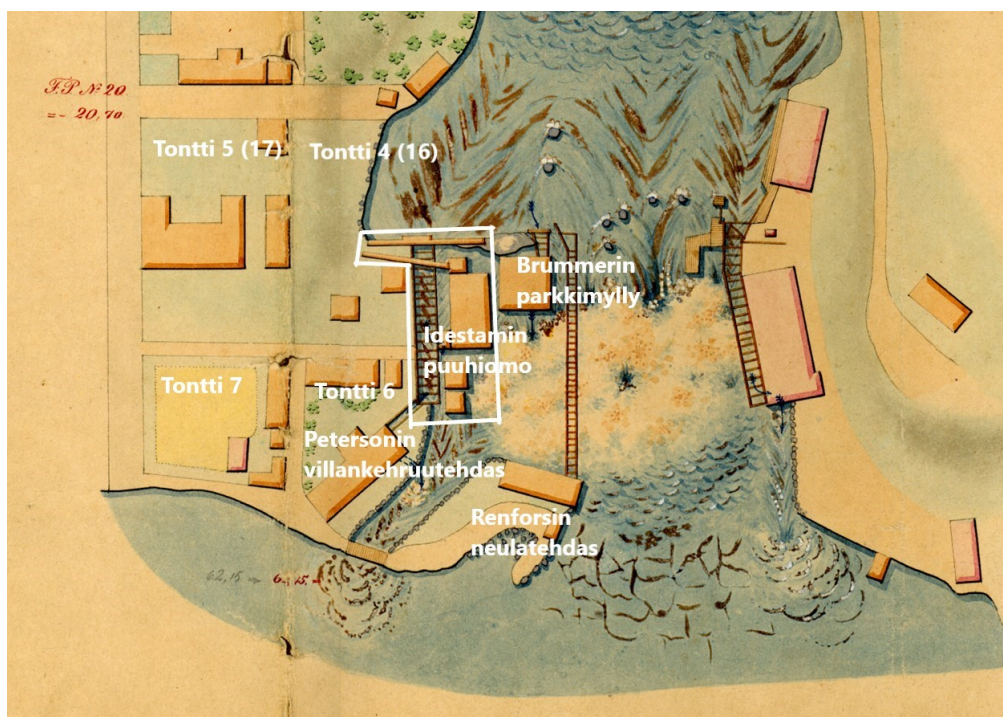
**Nokia Ab Oy/
K.F.Idestam 1871**

**Mäntän paperitehdas
G.A. Serlachius 1868**

**Voikkaan paperitehdas
Rudolf Elving 1879**

Tako 1865

Takon toiminta alkoi K.F.Idestamin perustamasta puuhiomosta vuonna 1865. Myöhemmin Idestam perusti Nokia Ab Oy:n. Puuhiomon isännöitsijänä toiminut G.A.Serlachius perusti hiomotoiminnasta innostuneena Mänttään puuhiomon vuonna 1868. Myöhemmin tehtaan omistajana toiminut Rudolf Elving perusti Kymijoen varteen Voikkaalle paperitehtaan 1879. Kuva: Nokia Oy Ab, Mänttä ja Tako/Idestamin puuhiomo Vapriikin kuva-arkisto, Voikkaa: Museovirasto.

Karttaan on merkitty puuhiomon naapurustossa toimineet teollisuus- ja käsityölaitokset. Merkinnyt selvityksen tekijän. Kartta: Vapriikin kuva-arkisto.

3.4. Serlachiuksen aika; TAKO takoo Tampereella

Tako N. Rasmussenin kuvaamana 1930-luvulla, ennen vuoden 1937 laajennusta kohti koskea ja rannan täyttämistä. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Takfilt- och Pappersbruk Aktiebolagetin toimitusjohtajaksi tuli Gösta Serlachius, G.A.Serlachiuksen veljen poika. Tehtaan isännöitsijänä toimi Werner Spåre. Taloudellisen tilanteen parantamiseksi yhtiön osakepääoma kaksinkertaistettiin 2,4 miljoonaksi markaksi ja korotettiin jälleen 1920 kolmeksi miljoonaksi. Tuotanto vauhdittui sodan loputtua, kun Lyypekin satamassa ollut kone saatiin vihdoinkin Suomeen vuonna 1920 ja käyttökuntoon seuraavana vuonna. Tehdas oli nyt ajanmukainen ja valmiina toimintaan, kunnes tehtaalla syttyi tulipalo. Helmikuun 15.päivä vuonna 1923 tuli pääsi irti vanhassa puuhiomossa ja tuhosi suuren osan tontin itäosan rakennuksista, mukaan lukien vanhan puuhiomon, josta palo alkoi, että paperitehtaan. Henkilövahingoitakaan ei välttytty, vaan palossa kuoli neljä työntekijää. Aineelliset vahingot *Keskinäinen Paloapuyhtiö* arvioi yli 2000 000 markkaan. Kuin ihmeen kaupalla pelastuivat vuonna 1907 valmistunut uusi hiomo sekä uusi kartonkikone. Tuotanto oli kuitenkin järjestettävä uudelleen ja kattohuovan valmistus siirrettiin Mänttään. Tampereen tehtaan tuotantoon jäivät valkoinen ja ruskea puuhiokie, olkimassa, pinkopahvi ja pinkopaperi sekä aaltopahvi. Uusi kartonkikone kuitenkin koitui pelastukseksi ja lunasti toiveet päivätuotannon kohotessa 35 tonniin; määrä kaksinkertaisti sen, mitä palossa tuhoutuneet koneet olivat tuottaneet. Toiminta jatkui näin 1920-luvun loppuun ja merkittävimpiä uudistuksia olivat uuden höyrykattilan ja höyryturbiinin asentaminen 1926 sekä samana vuonna

käynnistynyt kaksipuoleisen aaltopahvin valmistus. Vaikka tulipalo ja sen vahingot olivat ankarat, raivasi palo kuitenkin tietä uudelle.¹²

Vaikka Tampereen sijainti syvällä sisämaassa ja ikään kuin erillään valtakunnan talouskeskittymistä oli ollut alkujaan haasteellinen, oli kaupunki kasvanut 1800-luvun myötä Suomen teollisuuspääkaupungiksi, joka eli samassa rytmissä maailman talousheilahtelujen kanssa. Kun New Yorkin pörssi romahti vuonna 1929, sen seuraukset levisivät nopeasti Eurooppaan ja koskettivat myös tehdasta Tammerkosken rannalla. Vaikean tilanteen ja kilpailun kiristyessä Gösta Serlachius teki rohkean päätöksen ja päätti uusia tehtaan rakennukset ja tuotannon. Uusiksi tuotteiksi valittiin taivekartonki, rakennuspahvi, aaltopahvi- ja voimapahvipakkaukset, kartonkikotelot sekä kierrehylsyt. Investoinnit ja tuotantotapojen muutokset vaikuttivat tehdasalueeseen ja muuttivat Tampereen kaupunkikuvaa merkittävästi. Tehdas palkkasi arkkitehti W.G.Palmqvistin suunnittelemaan kartonkitehtaalle uudet rakennukset, joiden klassistinen tehdassali asemoitiin etelä-pohjoissuuntaisesti Tammerkosken länsirannalle. Kuusikerroksisen massaosaston rakennustyöt käynnistyivät kesällä 1931. Vanhan kartonkikoneen tehdashalli purettiin ja sen tilalle nousi osittain neli- ja osittain viisikerroksinen rakennus. Samalla uudistettiin kartonkikone ja syksyllä 1932 aloitettiin taivekartongin valmistus. Samana vuonna tehdas hankki uuden rotaatioleikkurin, rullakoneen ja jalostusosastolle uuden liimauskoneen ja painokoneen. Gösta Serlachius oli tyytyväinen uudistuksiin ja kirjoitti TAKO:n olevan todennäköisesti alansa uudenaikaisempia tehtaita koko maailmassa.¹³ Yhtiö laajensi myös tehdasaluetta ostamalla maata pohjoispuolelta ja vuoden 1934 aikana kosken rannan nelikerroksista tehdassalia pidennettiin 60 metriä, jolloin koskenpuoleisen julkisivun pituudeksi tuli 150 metriä. Koska yhtiön vanha nimi ei enää vastannut tuotantoa, muutettiin nimi samalla aikaisemmasta *Takfilt- och Pappersbruks Aktiebolaget i Tammerforsista TAKO Oy*:ksi vuonna 1932. Nimen valintaa perusteltiin sillä, että se oli iskevä ja lyhyt ja jäi mieleen myös ulkomaalaisille asiakkaille.¹⁴ Laman taittuessa markkinat alkoivat taas vetää ja tehdas tarvitsi lisää voimaa. Vuonna 1936 Tako sekä kaksi kosken alajuoksun tehdasta Tampereen Verkatehdas Oy ja H-Liljeroos Oy perustivat yhteisen sähkövoimayhtiön, Alakoski Oy:n, joka aloitti toiminta 1937. Takon uusi höyryvoimalaitos, jonka kosken länsirantaan suunnitteli arkkitehti G.W.Palmqvist, aloitti toimintansa vuonna 1938. Voimalaitos rakennettiin tehdasrakennuksen eteen kosken suvannon täytemaalle.

¹² Kontio & von Bonsdorff 1968, 25.

¹³ Kontio & von Bonsdorff 1968, 25.

¹⁴ Kontio & von Bonsdorff 1968, 25.

*Kuva ylhäällä: Tako kuvattuna kosken itärannalta 1940-1950-luvulla. Kuvaaja: Kanninen. Kuva: Serlachius museon kuva-arkisto.
Kuva alhaalla: Takon turbiinisaleja rakennetaan 1930-luvulla. Kuvan edessä olevassa, vuonna 1923 valmistuneessa rakennuksessa oli katolla omalla harjakatolla varustettu korotusosa, joka on myöhemmin purettu. Kuvaaja: Roos. Kuva: Serlachius-museon kuva-arkisto.*

3.5. Sota-aika Takossa

Tehtaan investoinnit ja tuotantokapasiteetit olivat 1930-luvun lopulla valmiina kohtaamaan uuden koettelemuksen, joka odotti aivan nurkan takana. Toisen maailmansodan syttyminen vaikutti tehtaan toimintaan monella tavalla; vienti hidastui ja osa työntekijöistä joutui rintamalle. Sota ulottui myös kotirintamalle, kun osa uusista tehdasrakennuksista kärsi vaurioita ilmapommituksissa 2.3.1940. Jälleenrakennustyöt aloitettiin välirauhan aikana. Vuosi 1940 tiesi myös päätöstä Takon itsenäisenä yrityksenä toimimiselle. Uudelleenorganisoinnissa TAKO liitettiin osaksi G.A. Serlachius Osakeyhtiötä. Jatkosodan alettua ongelmat viennin suhteen jatkuivat ja suurin osa tuotannosta kohdistettiin kotimaan markkinoille ja puolustusvoimille. Ongelmia aiheuttivat myös katkot polttoaineen saatavuudessa sekä raaka-ainepulassa, sillä metsätyömiehet olivat rintamalla. Tehtaassakin koettiin työntekijäpulaa, kun noin puolet tehtaan työntekijöistä, jotka olivat miehiä, olivat rintamalla. Takon työntekijäpulaa tulivat korvaamaan naiset, joista suurin osa työskenteli massaosastolla, viimeistelyssä ja jalostuksessa.¹⁵ Sodan jälkeen Tako osallistui sotakorvaustoimitukseen, joista mittava osa muodostui metsäteollisuuden tuotteista.

Ilmapommitusten aiheuttamaa tulipaloa sammutetaan Värjärinkujalla 2.3.1940. Kuva: Bertel Strömmer/ Vapriikin kuva-arkisto.

¹⁵ Ahlskog 2008, 4.

TAKO pommitusten jäljiltä maaliskuussa 1940. Kuva: Bertel Strömmer/Vapriikin kuva-arkisto.

Kuvassa vasemmalla maaliskuun pommitusten jälkiä tehtaän sisätiloissa Bertel Strömmerin kuvaamana. Kuvassa oikealla TAKO:n tehtaän vaurioita Eero Trobergin kuvaamana. Kuvat: Vapriikin kuva-arkisto.

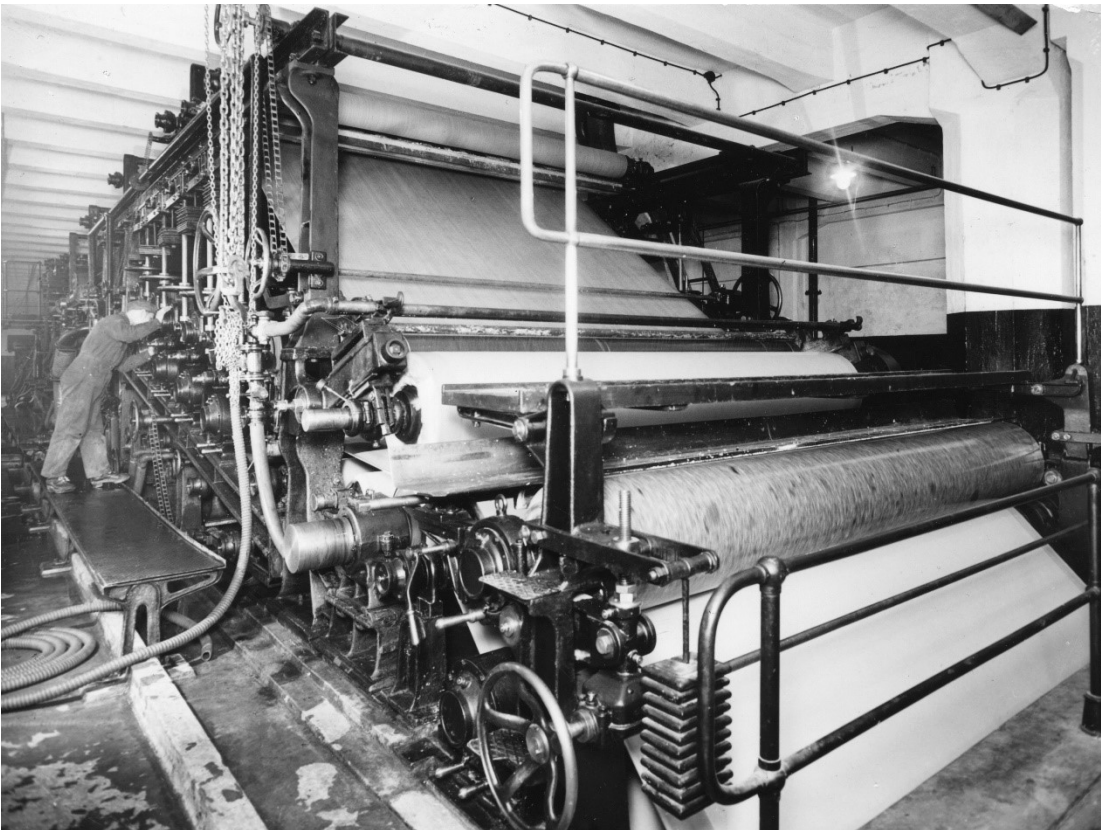
TAKO:n pitkän tehdassalin pohjoispää sai sodassa tuntuja vaurioita. Tehdas K.O.Lummen kuvaamana 26.4.1940. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

4.6. Jälleenrakennuksen aika

Sodan jälkeen TAKO jatkoi tuotantoaan ja pystyi laajentamaan toimintaansa 1950-luvulle tultaessa. Höyryvoima-asemaa laajennettiin vuonna 1951 ja vuonna 1952 aloitettiin rakentamaan uutta konesalia ja varastoa Kirkkokadun varteen. Vuonna 1953 tuotantoa laajennettiin jälleen ja käyttöön otettiin kolmas kartonkikone ja muutamia vuosia myöhemmin edellisiä tehokkaampi, uusi kartonkikone. Tehdassalit suunnitteli Heimo Kautonen, joka vaikutti TAKO:n tehdasarkkitehtuuriin 1950-1960-luvulla. Heimo Kautosen myötä tehtaan arkkitehtuuri ja rakennukset uudistuivat. Vanhat, osittain vielä puurakenteiset rakennukset korvautuivat tarkoituksenmukaisilla uusilla rakennuksilla. Myös työntekijät huomioitiin rakentamalla uusi sosiaalirakennus Hallituskadun päähän. Sosiaalirakennuksen rakentaminen ei ollut itsestäänselvyys, vaan asiasta käytiin keskustelua tehtaan sisällä. Takon silloinen johtoporras oli kuitenkin sitä mieltä, että sosiaalirakennus olisi ajanmukainen ja tarpeellinen. Aikakauteen liittyi sosiaalilainsäädännön kehittyminen ja hyvinvointivaltion rakentaminen, jotka vaikuttivat osaltaan sosiaalirakennuksen rakentamiseen.

Rakennuksia puretaan tehdasalueella vuonna 1952 uusien rakennuksien tieltä. Kuvassa taustalla näkyy toimistorakennus ja Kirkkokatu, jonka myötäisesti alueelle nousi uusi tehdassali, johon sijoitettiin myöhemmin kartonkikone 3. Kuvaaja: Staf. Kuva: Serlachius-museon kuva-arkisto.

Kartonkikone 1930-1940-luvulla kuvattuna. Kuva: Foto-Roos/ Vapriikin kuva-arkisto.

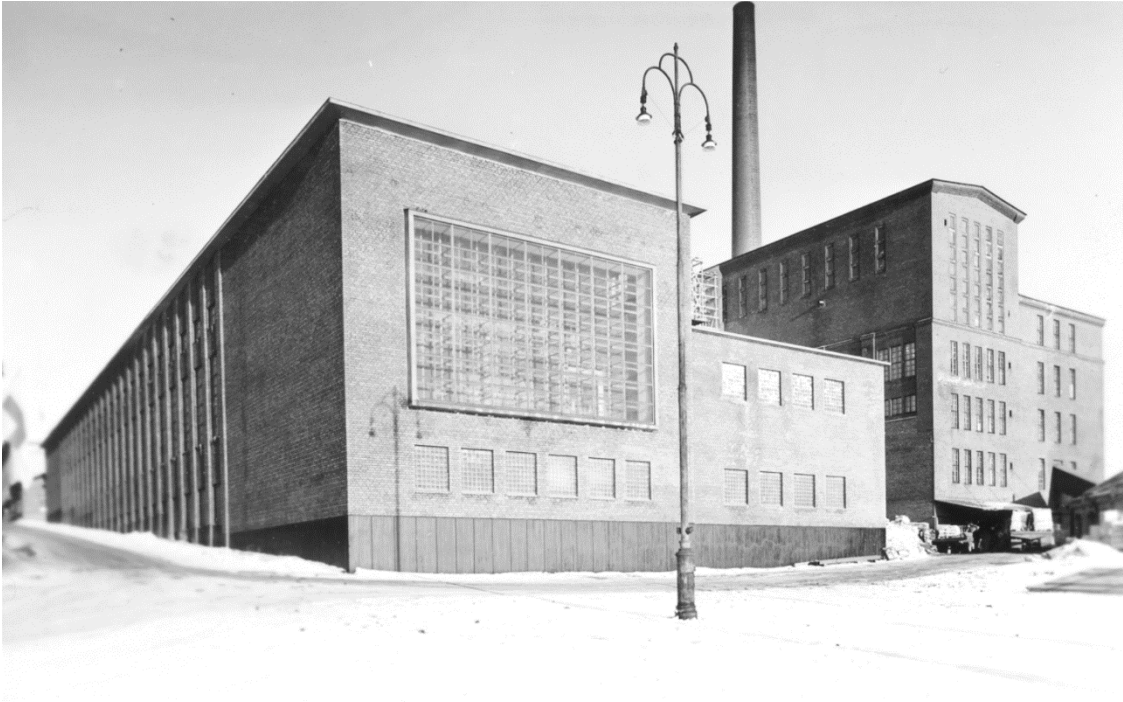
Takon uuden suursylinterin kuljetus kaupungin halki tehtaalle vuonna 1954. Kuva: Pekka Kosonen / Vapriikin kuva-arkisto.

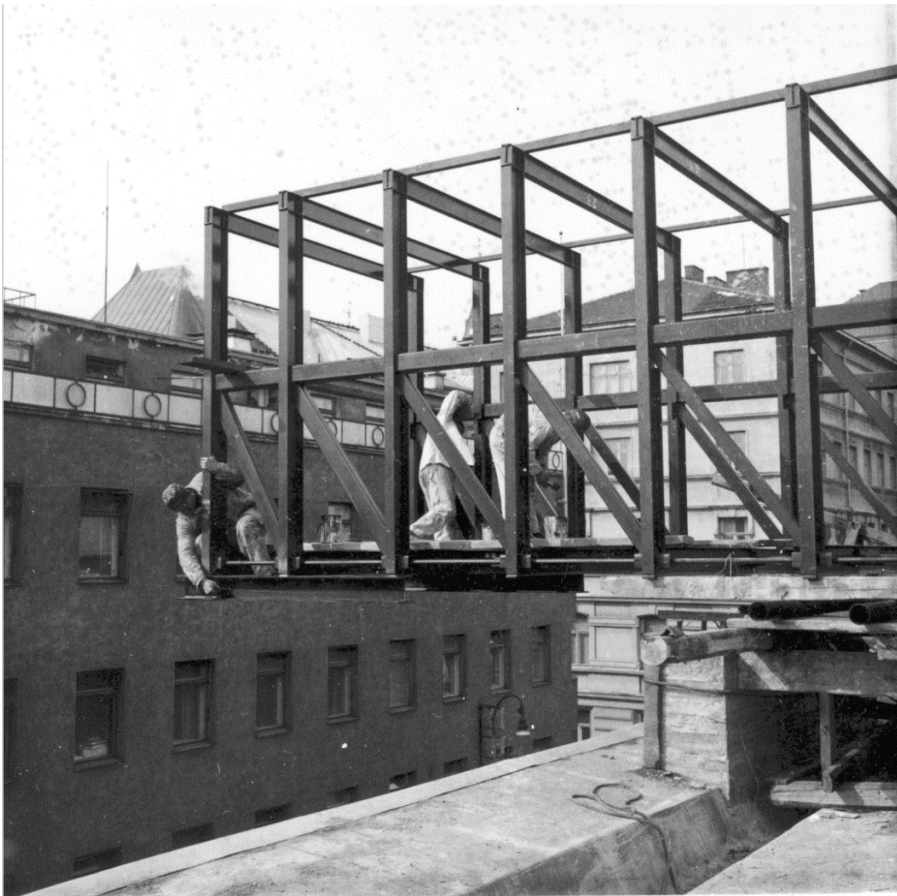
Takon sosiaalirakennuksen pesuhuone. Kuva: Gösta Serlachiuksen taidesäätö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Takon pihaa kuvattuna 1952 toimistotalon katolta ennen Kirkkokadun pitkän tehdassalin valmistumista. Kuvassa vasemmalla harjakattoinen rakennus vuoden 1927 muutosasussa. Oikealla näkyy tehtaän vanhaa rakennuskantaa ja vanha kattilahuone, jonka suunnitteli vuonna 1926 Birger Federley. Kuvaaja: Staf. Kuva: Gösta Serlachiuksen taidesäitiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Takon Kirkkokadun puoleinen pitkä tehdassali Stafin kuvaamana vuonna 1954. Kuva: Gösta Serlachiuksen taidesäitiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat

Vuonna 1966 aloitettiin rakennustyöt tehdasalueen ja konttorirakennuksen yhdistävästä sillasta, joka sai alueella nimen "huokausten silta". Ylempi kuva on E.Kauppilan kuvaama vuonna 1961. Alemman kuvan kuvaaja on tuntematon. Kuva lienee 1960-1970-luvulta. Kuvat: Serlachius-museon kuva-arkisto.

Tehtaan tuotannon tehostaminen tarkoitti myös sitä, että tilaa tarvittiin lisää. Sodan jälkeen Nekalaan oli rakennettu varastotilaa, jota laajennettiin vuonna 1959. Vuonna 1960 tehdasalueelle valmistui keskusvarasto. Energian lisäämiseksi kosken länsirantaan valmistui höyryvoima-asema 1962. Takon tonttitila oli lähes käytetty 1960-luvun loppuun mennessä, jolloin saatiin alueelle vielä mahtumaan lisäksi, johon sijoitettiin kartongin massankäsittelylaitokset. Kun tehtaan tontin tila loppui kosken rannassa, laajeni toiminta Lielahteen. Takon tontilla ollut puun kuorimo purettiin ja puut kuljetettiin kuorittavaksi Lielahteen ja sieltä keskustaan Takolle. Myöhemmin kanta-Takoksi kutsutulta alueelta siirtyi Lielahteen aaltopahvitehdas. Samalla keskustan alueelle tuli tilaa kartonki- ja kotelotuotannolle.

Kuva Nekalan varastosta vuodelta 1951. Kuva: Staf/ Gösta Serlachiuksen taidesätiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Lielahden tehdas kesällä 1977. Kuva: Sky Foto/Vapriikin kuva-arkisto.

Vuonna 1987 TAKO siirtyi osaksi Metsä-Serlaa, kun Gustaf Serlachius (G.A.Serlachius Oy) ja Mikko Wuoti (Metsäliiton teollisuus OY) yhdistivät metsäteollisuuden yrityksensä. Vuonna 2001 yhtiö muutti nimensä M-real Oyj:ksi ja vuonna 2012 yhtiöstä tuli Metsä Board. TAKO kohtasi vielä 2000-luvulla merkittäviä muutoksia, kun eurooppalainen paperi- ja kartonkikysyntä laski tuotteissa olleen ylitarjonnan vuoksi. Takon kartonkikone 2 suljettiin heinäkuussa 2007. Lielahden kemihierretehdas pysäytettiin vuonna 2008.¹⁶

¹⁶ Ahlskog 2008, 25.

Tehtaan omistajat

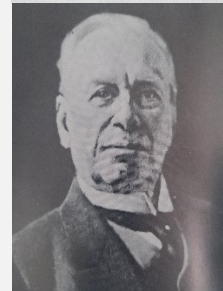
Knut Fredrik Idestam
1865-1877

Adolf Törngren/E.O.Brander
1877-1889

Rudolf Elving
1889-1903

Gustaf Ramsay
1903-1917

**G.A. Serlachius Oy/ Metsä-Serla/
M-Real/ Metsä-Board**
1917-

3.9. Arkea tehtaassa

Tampereesta muodostui 1800-luvun myötä työläisten kaupunki, jonne virtasi työväkeä ympäryskunnista ja pidempääkin. Maa oli köyhä ja tehtaas tarkoitivat aivan uudenlaisia työmahdollisuuksia ja rahaa. Palkka oli usein parempi kuin maalla ja elintaso alkoi noustua 1860-luvun jälkeen, kun vaikeista vuosista oli päästy.¹⁷ Idestamin puuhiomossa aloitti vuonna 1865 saksalaisen teknikon Paul Mylisiin lisäksi seitsemän työntekijää. Puuhiokkeen kysyntä oli kuitenkin aluksi vähäistä ja kun Idestam vuonna 1877 myi tehtaas Adolf Törngrenille, oli tehtaassa 15 työntekijää.¹⁸ Tehtaas työntekijämäärä nousi kuitenkin kattotehtaas perustamisen jälkeen vuonna 1877. Kattohuovalla oli kysyntää, sillä suomalaiset kaupungit olivat puurakenteisia ja arkoja tulipaloille. Yksikin kipinä pärekatolla saattoi levittää tulipalon naapurustoon, joten tulenkestävä ja kevyt kattohuopa kiinnosti kaikkialla. Suomessa muualta tuotua kattohuopaa asfaltoitiin, mutta Tampereella kattohuovan valmistus tehtiin alusta loppuun itse.¹⁹ Kattohuopa oli aikakauden menestystuote ja vuonna 1884 Tampereen kattohuopatehtaalla oli jo 92 työntekijää, jossa koneita käytti 6 turbiinia ja 2 höyrypannua. Tuotannon arvo tehtaassa oli 414 000 markkaa.²⁰

Eräs kattohuopatehtaas työntekijöistä oli Hermanni Lindberg, joka aloitti tehtaassa vuonna 1874. Lindbergin elämään olivat vaikuttaneet 1860-luvun nälkävuodet; hän oli jäänyt orvoksi kahdeksanvuotiaana ja elättänyt siitä saakka itsensä. Lindberg saattoi hyvinkin saapua kaupunkiin tehdastyön perässä lähikunnista, sillä Tampereen keskusseurakunnan rekisterissä Lindbergin syntymää ei löydy. Tamperelaiset tehtaas työllistivät lapsia, joskin lasten työntekoa pyrittiin myös rajoittamaan. Puuhiomossa Lindberg aloitti 15-vuotiaana kuivauskoneen apupoikana. Työnteko oli Lindbergin mukaan joko kylmää tai kuumaa, mutta aina märkää. Pikkuhiljaa Lindberg eteni koneenhoitajaksi ja myöhemmin mestariksi.²¹ Pikkuhiljaa Lindberg eteni apupojasta koneenhoitajaksi ja lopulta mestariksi. Lindberg eläköityi 66-vuotiaana, vuonna 1925. Työurallaan Lindberg ehti toimi Törnbergin, Elvingin, Ramsayn ja lopulta Serlachiuksen alaisena.

¹⁷ Haapala & Peltola 2019, 80.

¹⁸ Rasila 1984, 72.

¹⁹ Rasila 1984,72, 73.

²⁰ Rasila 1983, 73.

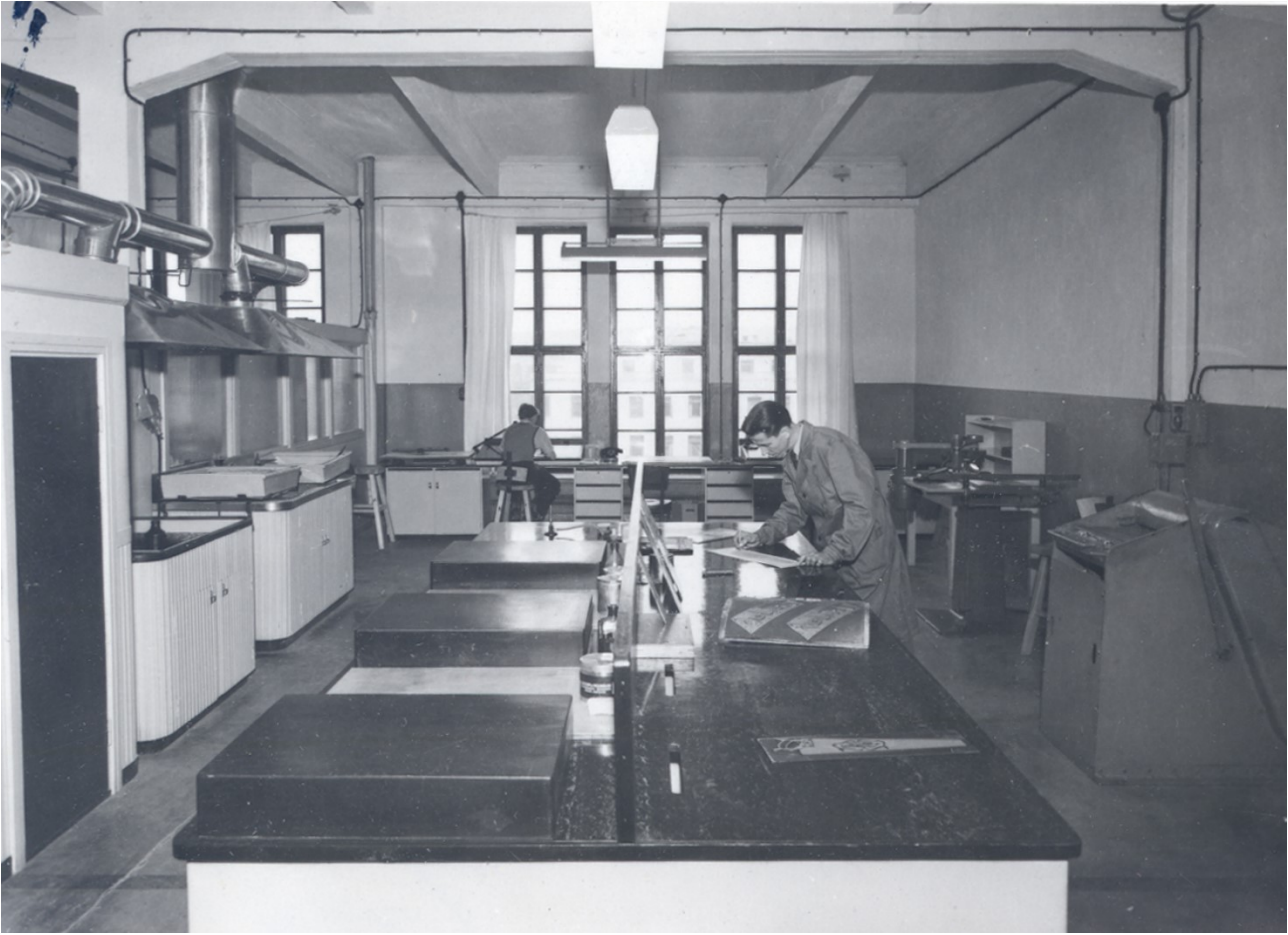
²¹ Kari 1990, 36.

Takon tehdasalue vuonna 1951. Kuva: Staf/ Serlachius

Lindbergin työura oli pitkä ja muistuttaa paljolti sitä kuvaa, joka Takon rakennetun kulttuuriympäristön selvityksen haastatteluissa vuonna 2021 nousi esiin: Takolaisten työsuhteet ovat olleet työelämän mittaisia. Vielä toisen maailmansodan jälkeen tehtaaseen tultiin tavallisesti nuorena töihin; ensin prässipojaksi kartonkikoneen märkään päähän, jossa työskenneltiin useampi vuosi. Sen jälkeen työtehtävät veivät kartonkikoneen kuivaan päähän apurullamieheksi ja tämän jälkeen rullamieheksi, jossa taas toimittiin noin vuoden verran ja sen jälkeen siirryttiin sylinterimieheksi eli päällystäjäksi, jossa toimittiin useampi vuosi. Kun aikaa kului noin viisitoista vuotta, pääsi koneen märkään päähän viiramieheksi. Vasta vuosien kuluttua, kun prosessi oli hallussa ja taitoa kertynyt riittävästi, saattoi päästä koneenhoitajaksi. Tavallisesti tämä tapahtui, kun työntekijä oli noin 50-vuotias. Tällöin työuraa oli karttunut jo useampi kymmenen vuotta. Myöhemmin, kun alan koulutus on lisääntynyt, työurien kehitys on ollut nopeampaa, mutta Takolaisuus on ollut usein koko elämän pituinen ura. Tehdas toimi 1950-luvulle saakka kuutena päivänä viikossa, lauantaisin toiminta ajettiin alas.²²

²² Juha Ruonasan haastattelu, Risto Lehtosen haastattelu 1.6.2021, Bo Ahlskogin haastattelu 15.6.2021.

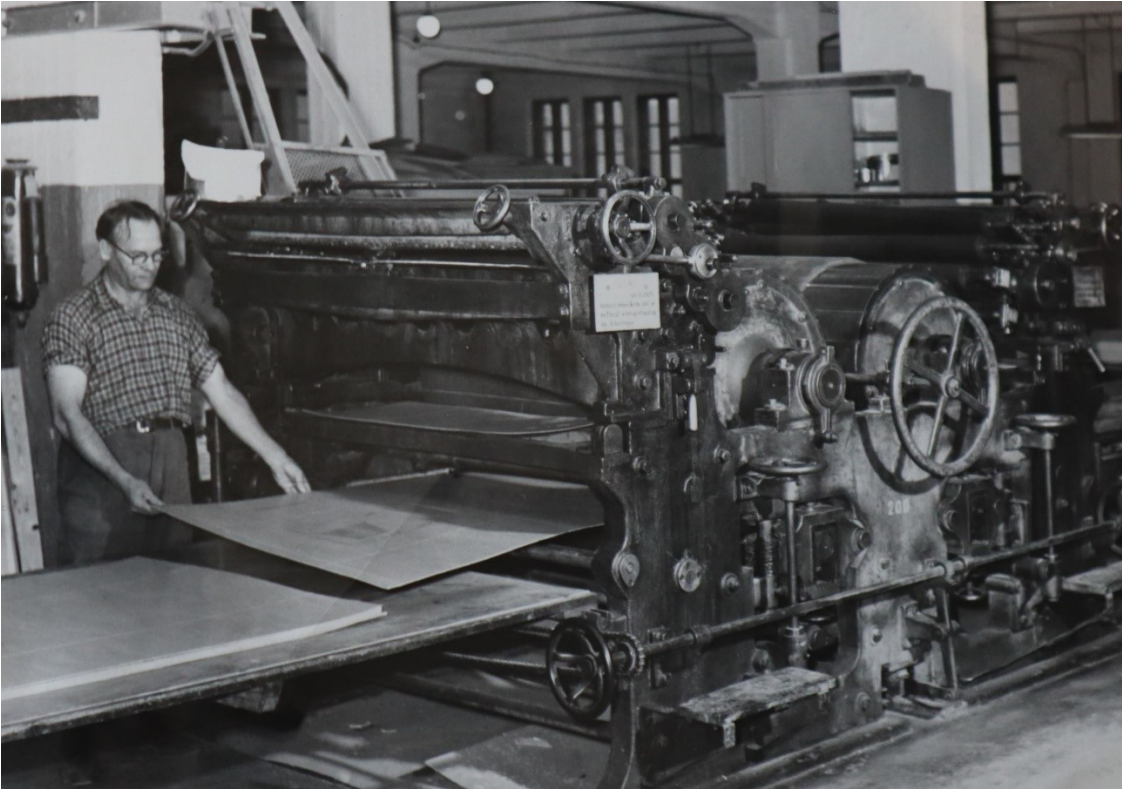

Takon kuvalaattavalmistossa miehiä työn parissa vuonna 1951. Kuva: Staf/ Gösta Serlachiuksen taidesäätö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Työhönotto Takolle tapahtui vielä 1970- ja 1980-luvulla Kirkkokadun varrella olleen toimiston kautta. Toimisto sijaitsi sosiaalirakennuksessa, jossa vastassa oli hyvin kokeneita ja ammattitaitoisia oman talon rekrytoijia. Toimiston henkilöt tiesivät hakijan puhe- ja kävelytyylistä, oliko henkilöstä töihin ja mihin tehtävään. Tämän jälkeen henkilö lähetettiin jatkohaastatteluun päivämestarille, joka päätti, palkataanko kyseinen henkilö töihin. Monen työura Takolla alkoi kesätöistä, sillä esimerkiksi alan koulutukseen Tampereen teknilliseen korkeakouluun paperiteknikan linjalle vaadittiin tietty määrä harjoittelua, ennen kuin paikkaa saattoi hakea.²³ Naisia Takoon alkoi tulla töihin erityisesti toisen maailmansodan aikana, kun miehet olivat rintamalla. Myöhemmin naisia työskenteli erityisesti jälkikäsittelyssä, joka oli vielä 1970-1980-luvuilla hyvin käsityövaltaista. Kartonkia pinottiin käsin ja välistä otettiin huonot kartongit pois, ennen kuin kartongit käärittiin muoviiin asiakkaita varten. Ensimmäiset naiset kartonkikoneille tulivat 2000-luvulla.

Käytännötyö Takolla ei juuri eronnut Lindbergin kuvailemasta, sillä työolot olivat usein lämpimät, kun kartonkia kuivattiin. Ennen ilmastoituja valvomotiloja työolosuhteet riippuivat paljolti ulkolämpötilasta. Kuumina päivinä työtä tehtiin huomattavasti lämpimämmissä olosuhteissa, kuin keskitalvella.

²³ Risto Lehtosen haastattelu 1.6.2021.

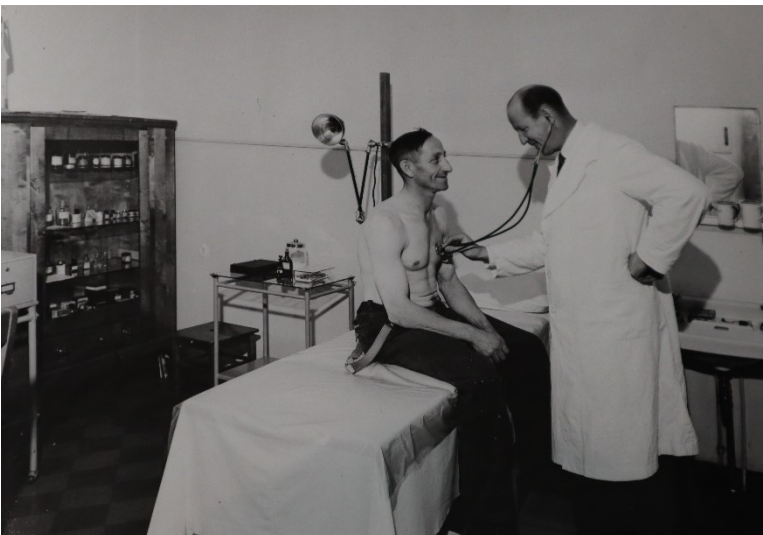
Tehtaan työntekijöiden arkea Takolla. Yläkuvassa työskentelyä kartonkikoneella, alakuvassa naisia työn parissa mahdollisesti 1950-luvulla. Kuvat: Gösta Serlachiuksen taidesäätiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat

Teollisuuteen liittyvät myös lakot ja politiikka, jota harrastettiin myös Takolaisten parissa. Jännittyneisyyttä oli erityisesti toisen maailmasodan jälkeen, jolloin ammattiyhdistysliike painosti yhtiötä. Tako ei kuitenkaan

ollut tilanteessa yksin, vaan sama kärjistynyt tilanne oli myös muissa raskaanteollisuuden tehtaissa Tampereella. Lakkoja ja työnseisauksia oli paljon ja toisinaan, mikäli ulkona oli kaunis ilma ja lämpötila nousi tehdassalissa, saatettiin työt keskeyttää liian lämpimien työolojen vuoksi ja lähteä kotiin viettämään kesäpäivää. Tilanne lakkojen suhteen alkoi muuttua 1990-luvun laman myötä, kun teollisuus paini talouselämän ahdingon kanssa. Tilanne ymmärrettiin yhteisesti; oli puhallettava yhteen hiileen, jotta työpaikka säilyisi vastaisuudessakin.

Eräs Takon lähihistorian suurista muutoksista kohdistuu vuosiin 2007-2008, kun kartonkikone2 ajettiin alas. Koneen alas ajaminen johtui tuotannollisista syistä; kartonkiteollisuudessa oli Euroopan tasolla ylituotantoa ja tuotantoa ja taloutta sopeutettiin toimintaa supistamalla. Kartonkikone 2:n alasajon johdosta yhtiössä aloitettiin yt-neuvottelut, jolloin osa tehtaalaisista irtisanottiin. Irtisanominen oli kova paikka paitsi irtisanotuille, myös esimiehille, jotka tehtävän joutuivat suorittamaan. Tehtaan silloinen henkilöstöpäällikkö osasi kuitenkin hoitaa asian niin, että irtisanomiseen sai tukea työllistämistoimistosta. Irtisanomisten jälkeen tehdas jatkoi kahdella kartonkikoneella.

Takon tehdas huomioi työntekijöitä talvisodan jälkeen hankkimalla alueen Karkun Isostasaaaresta Takolaisten lomaviettopaikaksi. Aluksi tehtaalaiset viettivät kesää pahvista tehdyistä sotilasteltoissa, mutta jatkosodan aikana alueelle ryhdyttiin rakentamaan pieniä, yhden perheen kesäkoteja. Karkun lomaviettopaikasta luovuttiin 1990-2000-luvulla.

Kuvia Takolaisista vuosien varrelta. Yläkuvassa työterveyslääkäri tarkastaa työntekijää. Alakuvassa on Takolaisia hiihtokisoissa. Kuvaaja tuntematon, kuvat mahdollisesti 1950-1960-luvulta. Kuvat: Gösta Serlachiuksen taidesäätö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Kauhea paperikoneen räjähdys Tampereella kattuhuopatehtaalla. Tšekäläijellä kattuhuopatehtaalla tapahtui viime festiivikoitana ukkosen räjähdystä muistuttava paperikoneen höyrysilinterin räjähdys, joka oli jokaisen lähiseutulaisen pelosta lamauttaa. Kone pirstautui pahanpäiväisesti. Kahdeksasta höyrysilinteristä oli 5 rikkonut pois paikoiltaan. Yksi silinteri oli pudonnut päittäin koneen „montium“ ja toinen oli viistaantunut hollanterihuoneeseen johtavalle käytävälle. Kahdesta silinteristä oli irtaantunut pää (klenzi) liitoksestaan; toinen oli vierähtänyt käytävälle ja toinen erään oven-tapaisen aukon kautta toiseen konehuoneeseen, j. o. „uudelle puolelle“, sellaisella vauhdilla, että se menessään murskasi ojan seinää sekä katkasi erään puupylvään. Viimemainittu klenzi tiivas räjähdys olisi voinut käydä läheisyydessä olevalle „uudelle“ koneelle” hyvin tuhoa tuottavaksi, ellei sen tiivasta kulkua olisi suurem- mää määrin estänyt räjähtäneen koneen vieressä oleva huoparullapino ynnä „uudella puolella“ oleva juuri paperitaja, jotka kumpikin olivat sattumalta itään- tuin muureiksi ajettuneet. Tapauksen jälestä oli paikka itäänkuin raunio, josta vielä höyry hiljoilleen ulos virtasi tulipalon jälestä. Silinterit yllä- ympäri sitin jokin viistaantuneina ja niiden joukossa pirstaantuneet koneen siivot muodostivat kaikki mitä koltoim- man näyn.

Hämminki tapauksen johdosta oli yleinen. Ketään ei sentään wahingoit- tunut, vaikka ihmisiä häiri työssä ja toimesja lähellä. Syytä tapaturmaan ei tiedetä. Koneenhoitaja on tunnettu raittiiksi mieheksi. Epäilläään ettei lähempi tutkimuskaan voi syytä selwille saada.

Kadonnut:

Kattuhuopatehtaan sääntökirja pudotet- tu. Löytäjää pyydetään tuomaan se Mustanlahdenkatu 19. Rosengrén.

Kaikkia niitä Kattuhuopa- tehtaan työntekijöitä,

jotka luulevat olevansa oikeutet- tuja saamaan valtion työttömyys- avustusta, pyydetään ilmoittautu- maan lauantaina klo 2-4 Pa- periliiton toimistoon.

K. Koivunen.

Kuva vasemmalla: Kattuhuopatehtaalla, josta myöhemmin tuli Tako, tapahtui onnettomuuksia, kuten tästä "Kauhea paperikoneen räjähdys Tampereella kattuhuopatehtaalla" uutisesta saa lukea. "Ketään ei sentään wahingoitunut" ja koneenhoitajakin tunnettiin raittiina miehenä. Syytä onnettomuudelle ei selvinnyt.²⁴

Kuva oikealla ylhäällä: Sanomalehdessä oli myös tapana etsiä hukkaan joutuneita esineitä, kuten sääntökirjoja²⁵.

Kuva oikealla alhaalla: Työttömyysavustuksesta tiedotettiin Kansan Lehdessä helmikuussa 1918.²⁶

²⁴ Kansan Lehti 21.9.1901, nro 109.

²⁵ Kansan Lehti 17.7.1907.

²⁶ Kansan Lehti 22.2.1918.

Kartta tehdasalueen paikoista, joilla historiallisia muistipaikkoja

Sähkökeskusta kutsutaan "kattilapirtiksi" vanhan kattilahuoneen sijainnin mukaan

Tehdassalin kellarikerroksessa näkyy kosken vanhoja muurikiviä

Voimalaitoksen sillassa on II MS:n aikainen pommikuoppa, joka on peitetty metallilevyllä

4. Rakennushistoria

Tammerkosken länsirannan maisema muuttui merkittävästi 1930-luvulla, kun kosken varteen nousi Takon uusia tehdasrakennuksia. Kuva: Aarne Pietinen 1939/Vapriikin kuva-arkisto.

”Ken ei parina viimeksi kuluneena vuonna ole Tampereella käynyt huomaa heti sinne tultuaan, mitenkä sillä paikalla jolla Kattohuopa- ja Paperitehdas Osakeyhtiön tehdaslaitokset Tampereella sijaitsivat, kohoaa nykyään uusi uhkea tehdasrakennus muodostaen osan, siitä tehtaan toiminnan uudelleen järjestystä mikä v.1923 suuressa palossa sattuneen hiomon ja paperitehtaan jälkeen asteittain on tullut suoritetuksi.”

Näin TAKO Oy julisti muodonmuutostaan vuonna 1933 ilmestyneessä lehtisessään, joka kokosi yhteen yhtiön historiaa lähes 70 kuluneen vuoden ajalta. Luonnehdinta uudesta uhkeasta tehtaasta oli osuva, sillä TAKO:n tehdasalueen uusi rakennuskanta muutti kosken alajuoksun länsirannan maisemaa oleellisesti. TAKO on edelleen keskeinen osa Tampereen teollisuushistorian kuvastoa, Tampereen keskustan kaupunkikuvaa ja kosken länsirantaa sekä Tammerkosken kansallismaisemaa. 1930-luvulla uudelleen rakentunut ja myöhemmin täydentynyt rakennusmassa on eräänlainen kontrasti suhteessa koskeen, jota vasten rakennus kohoaa rationaalisella ja massiivisella rakennustavalla. Huolimatta TAKO:n keskeisestä maisemallisesta asemasta, on tehtaalle ja sitä aiemmalle puuhiomolle ja kattohuopatehtaalle ollut ominaista maltillinen laajentuminen, mikä johtuu tontin sijainnista ja koosta.²⁷ Tehdas myös edelleen toimivana teollisuusyksikkönä ylläpitää Tampereen historiallista profiilia tehdaskaupunkina. Euroopan mittakaavassa kantakaupungissa toimiva tehdas on poikkeuksellinen.

Takon rakennushistoria alkaa jo 1860-luvulta, jolloin vielä rakentamattomalle tontille valmistui Fredrik Idestamin puuhiomo hirsisine rakennuksineen ja myllyineen. Puuhiomon ja myöhemmän kattohuopatehtaan alue laajeni ympäröiville tonteille vuosien myötä ja samalla alueelle nousi uusia tehdasrakennuksia tai jo olemassa olevia muutettiin tehtaan käyttöön sopivaksi. Teollisuusrakennusten rakentuminen ja tehdasalueiden kasvaminen noudatti tarvetta ja omaa sisäistä logiikkaansa, mikä näkyi jo

²⁷ Tuohisto-Kokko 2020, 7.

vanhemmassa, pääosin puisessa ja jo puretussa rakennuskannassa, mutta yhtä lailla uudessa rakennuskannassa, jossa pitkät tehdassalit on suunniteltu keskeisen tuotantoprosessin mukaan. Teollisuuden tarpeet ovat säädelleet rakennusten ulkomuotoa, niiden sijoittelua ja arkkitehtuuria. Vanhimmat teollisuusrakennukset suunniteltiin puhtaasti käytännön pohjalta ja vanhimpien rakennusten suunnittelijoina toimivat usein käytännöllisesti joko laitetoimittajat tai tehtaiden tekniset johtajat, esimerkiksi vuonna 1882 kuorimorakennuksen suunnitteli Otto Brander (rakennus purettiin seuraavana vuonna 1883). Ensimmäisen kerran arkkitehtia käytettiin vuonna 1883, jolloin tehdasrakennuksen ja varaston suunnitteli arkkitehti F.L.Calonius.²⁸ Selvityshetkellä vanhinta rakennuskantaa tontilla edustavat vuosina 1922 ja 1923 valmistuneet tiilirunkoiset tehdasrakennukset, jotka ovat tontin rakennuksille ominaiseen tapaan kasvaneet korkeutta vuosien myötä. Tiilirunkoiset rakennukset suunnitteli Tampereen kaupunginarkkitehti Birger Federley, jonka käsialaa on niinkään kaupungin toinen paperitehdas Frenckell. Tehtaan kannalta keskeiset rakennusajanjaksot sijoittuvat vuosiin 1931-1940 (W.G. Palmqvist) ja 1952-1961 (Heimo Kautonen).

4.1. Punatiilen käyttö

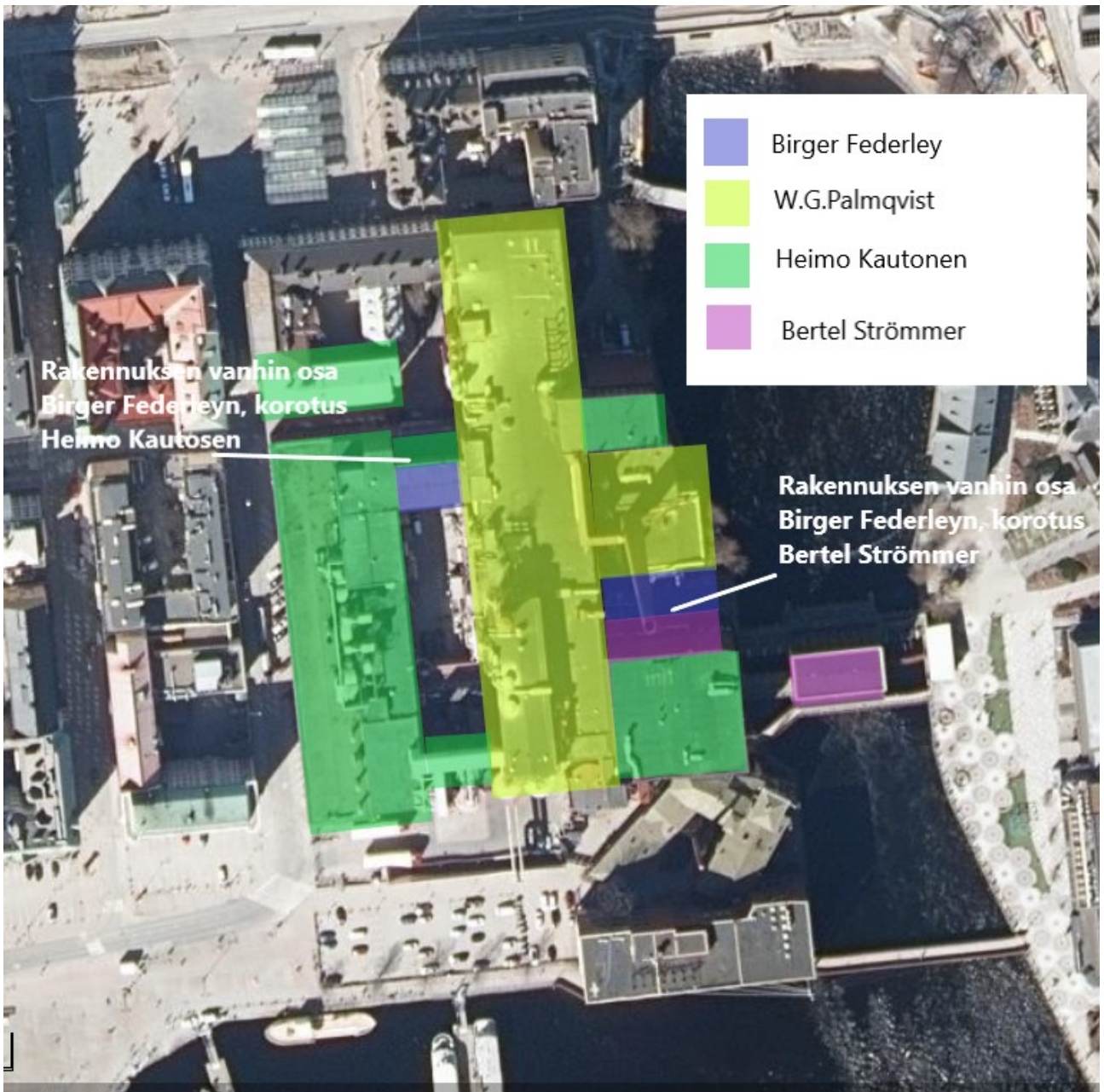
Tammerkosken teollisuusmaisema on Suomen ensimmäinen ja tunnetuin teollisuusmaisema. Punatiilisten rakennusten rivistö kulkee kosken rantaa yläjuoksulta alajuoksulle tehden rakennusmateriaalin leimalliseksi kansallismaisemalle. Punatiilen valikoituminen tehdasrakennusten julkisivumateriaaliksi johtui mahdollisesti siitä, että punatiili oli hyötyrakennusten materiaali, jota käytettiin tehdasrakennusten lisäksi sairaaloissa, kouluissa, makasiineissa ja navetoissa. Muualla Suomessa punatiili on yhdistetty muun muassa kasarmirakennuksiin.²⁹

Rakennusmateriaalina tiili oli ihanteellista tehdasrakennuksille, sillä se oli materiaalina kestävä, säilytti hyvin lämpöä ja piti kosteutta.³⁰ Tiili oli myös paloturvallista, mikä mahdollisesti joudutti Takon tehdasalueen rakennusten uudelleen suunnittelua vuoden tuhoisan 1923 palon jälkeen. Tällöin Takon tehdasrakennuksissa alettiin käyttää pääasiassa tiiltä, raudan ja betonin käyttö mm. välipohjissa oli yleistynyt jo edellisellä vuosikymmenellä. TAKO:n tehtaiden punatiiliset julkisivut ovat osa Tammerkosken maisemaa, mutta ne voi yhdistää myös W.G.Palmqvistin suunnittelemiin punatiilisiin paperitehtaisiin Valkeakoskella ja Mäntässä, jolloin ne muodostavat eräänlaisen kulttuurihistoriallisen rakennuskokonaisuuden Pirkanmaalla, varsinkin kun tehtaat käyttivät samoja arkkitehteja suunnittelutyössä.

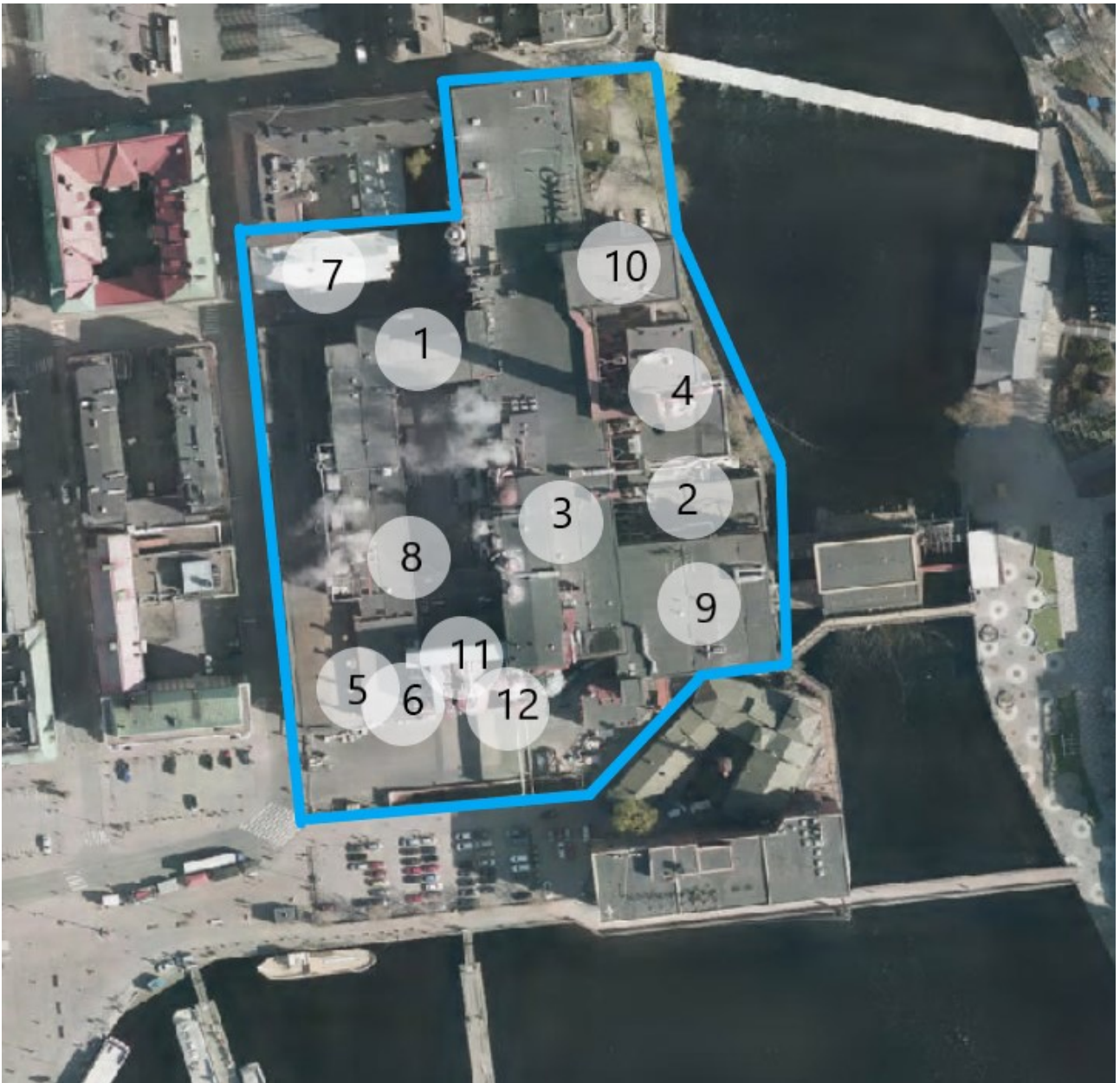
²⁸ Antila & Mukala 1981, 81.

²⁹ Niemelä 2006, 9.

³⁰ Laiho 2006, 66.

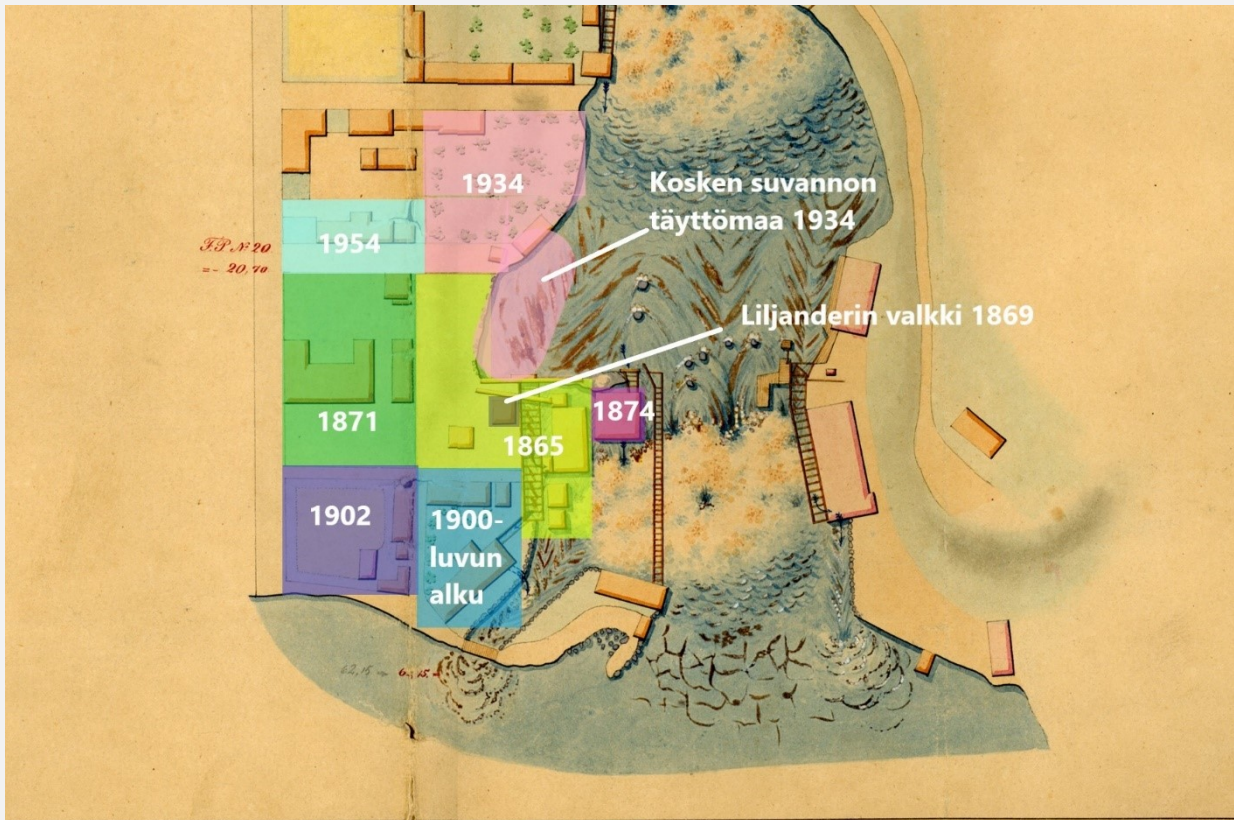

Kooste arkkitehtien suunnittelemissa rakennuksissa tehdasalueella. Osa rakennuksista on kaksivärisiä johtuen korotuksista, jotka on suunnitellut toinen arkkitehti myöhemmin. Kuva: Ilmakuva Tampereen kaupungin karttapalvelu Oskari, merkinnät selvityksen tekijän.

1) Toimistorakennus (1922) 2) Tehdassali (1923) 3) Tehdassali (1931-1937) 4) Turbiinialit 5) Tehdassali (1952) 6) Tehdassali (1952/1974) 7) Varasto/toimistorakennus 8) Pulpperitalo 9) Lähetysvarasto 10) Voimalaitos 11) Massasäiliöt

Takon tehdasalueen muodostuminen

1865 K.F Idestam osti tontin numero 16, joka näkyy kartassa keltaisella värillä. Puuhiomo tosin rakennettiin koskeen. Tontilla 16 sijaitsi Liljanderin valkki, jonka Idestam osti vuonna **1869**.

1871 Idestam osti viereisen tontin numero 17 G.A.Wasastjernalta. Tontilla oli asuintalo, jossa Idestam asui jonkin aikaa.

1874 Hiomon omistukseen hankittiin Brummerin parkkimylly, joka sijaitsi myös koskessa.

1900-luvun alussa (vuodesta ei ole varmuutta) Kattohuopatehtaan omistukseen hankittiin tontti, jolla oli toiminut aiemmin Petersonin villankehräämö. Kehräämö purettiin ja tilalle rakennettiin jugend-tyylinen tehdasrakennus ja hiomo.

1902 Kattohuopatehtaan omistukseen siirtyi tontti 20, jolla sijaitsi tuolloin paja, asuinrakennus, varasto ja ulkokuone. Rakennukset otettiin tehtaan käyttöön.

1934 Tako osti lisämaata ja kosken suvantoa, jota täytettiin.

1954 Tako osti osan tontista 3, jolle rakennettiin sosiaalirakennus.

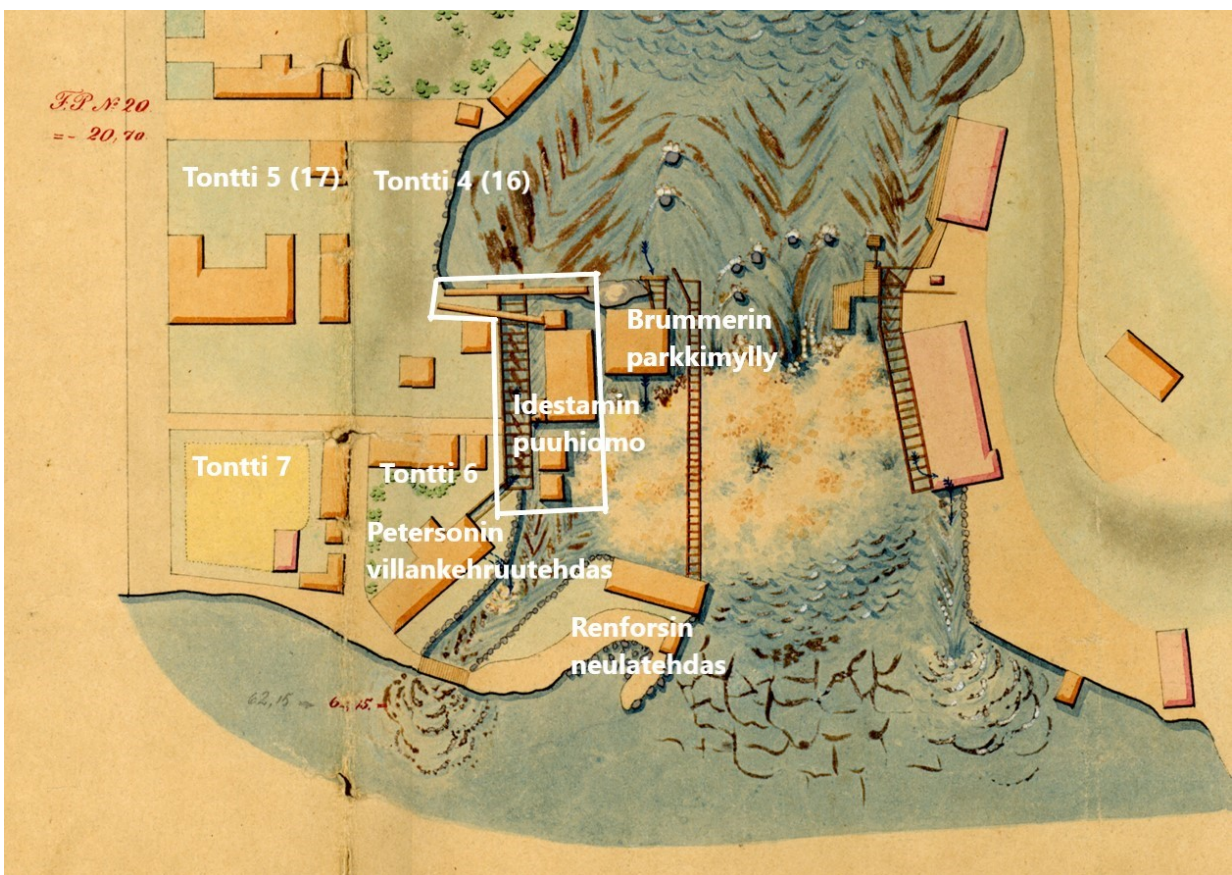
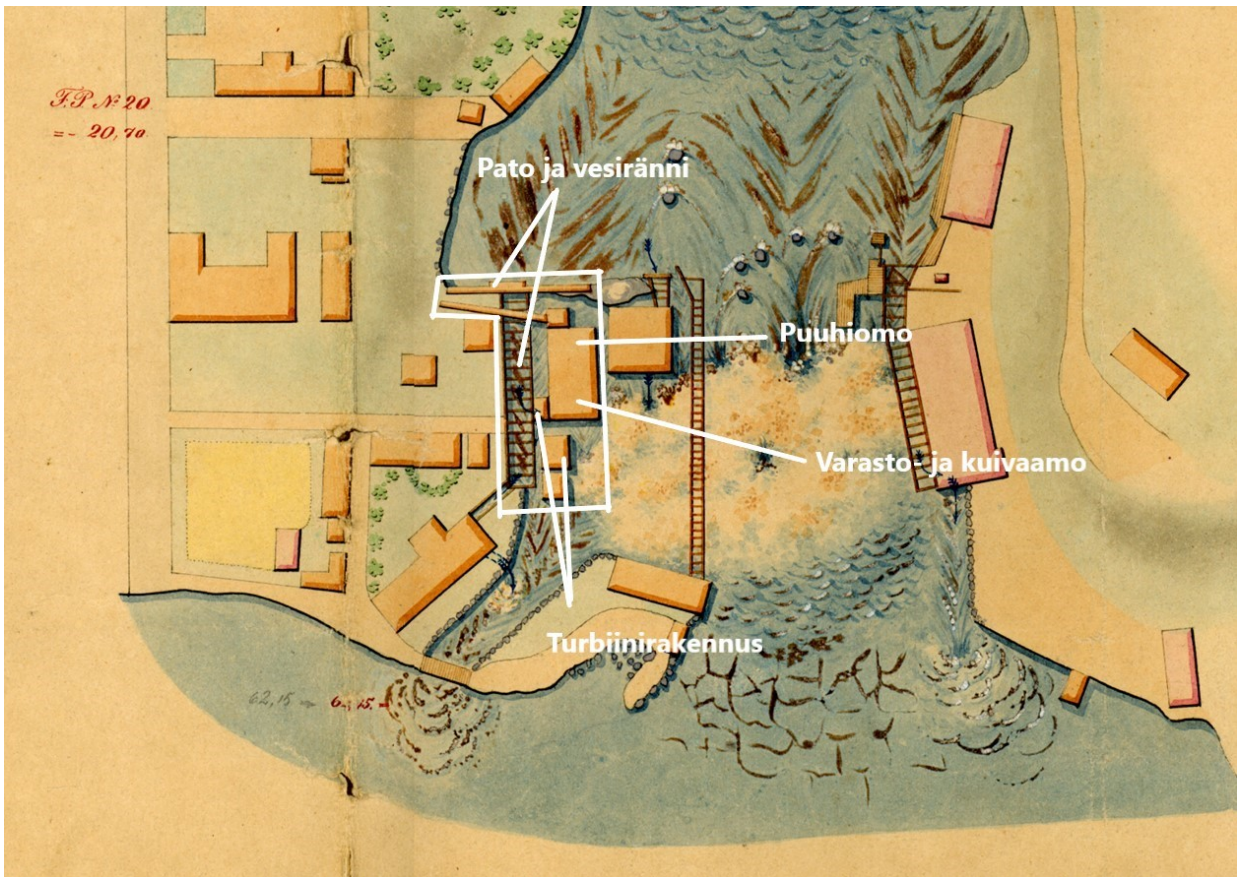
4.2. Fabriikkitoimintaa 1860-luvulta 1920-luvulle

Idestamin puuhiomo kuvattuna vuonna 1867, kun rakennukset olivat juuri valmistuneet ja toiminta hiomolla päästy aloittamaan. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Vuonna 1865 vuori-insinööri Knut Fredrik Idestam rakennutti tontille numero 4 puuhiomon, joka oli yksikerroksinen, harjakattoinen puurakennus. Tontilla ei ollut vielä muita rakennuksia, ellei lasketa lukuun Brummerin parkkimyllyä. Tonttinaapureina oli Liljanderin valkki, Petersonin villankehruutehdas ja Renforsin neulatehdas. Asuinrakentamista alueella ei vielä tässä vaiheessa ollut. Puuhiomon kantavana rakenteena toimivat hirsiseinät, jotka muodostivat myös julkisivun. Samaan aikaan hiomon kanssa rakennettiin pato, vesiränni ja turbiinirakennus. Vesirännin leveys oli 7 metriä ja syvyys 1,8 metriä. Puumassan kuivatusta varten rakennukseen rakennettiin oma kuivaushuone hiukan puuhiomon valmistumisen jälkeen. Kuivaushuone sijoitettiin hiomon taakse niin, että se tuli aivan kiinni hiomoon. Varasto oli yksikerroksinen, harjakattoinen puurakennus. Muutamaa vuotta myöhemmin Idestam osti A.A.Liljanderin valkin, josta teki varaston. Valkki oli niin ikään hirsinen, yksikerroksinen ja satulakattoinen rakennus, jota oli aiemmin käytetty tekstiilien työstämiseen. Muutamaa vuotta myöhemmin vuonna 1871 Idestam osti vielä viereisen tontin numero 17 G.A.Wasatjernalta. Tontilla oli asuintalo, jossa Idestam asui jonkin aikaa perheineen.³¹ Rakennusten suunnittelijasta ei ole tietoa. Vaikka puuhiomo oli kannattava, oli Idestamin huomio Nokian tehtaassa ja hän päätyi myymään hiomon tontteineen langolleen Adolf Törngrenille.

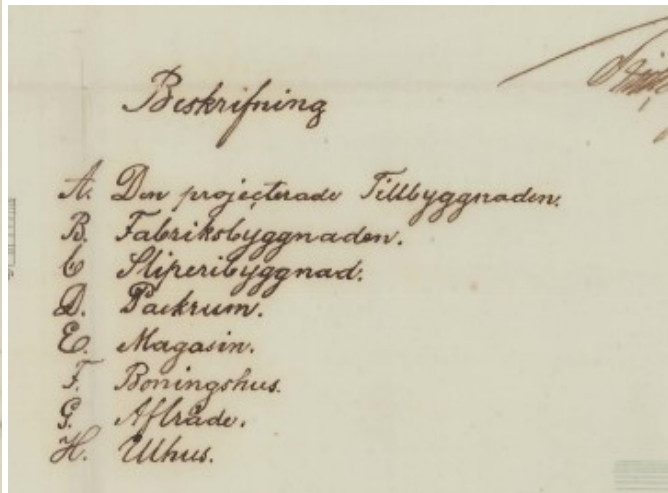
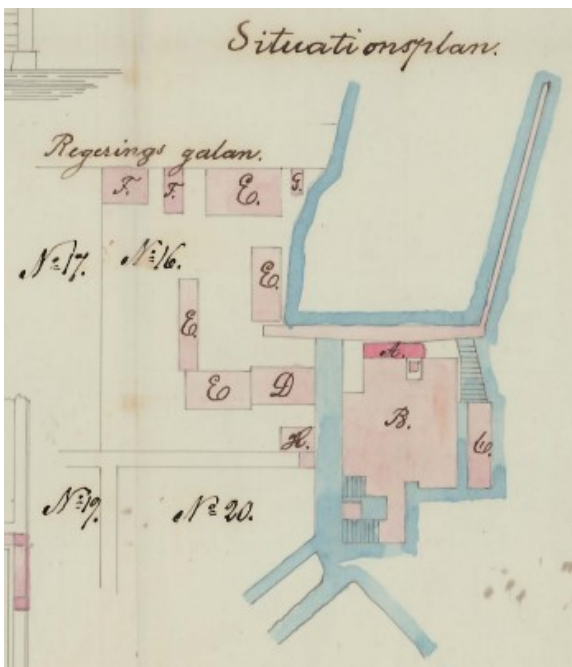
³¹ Antila & Mukala 1981, 19.

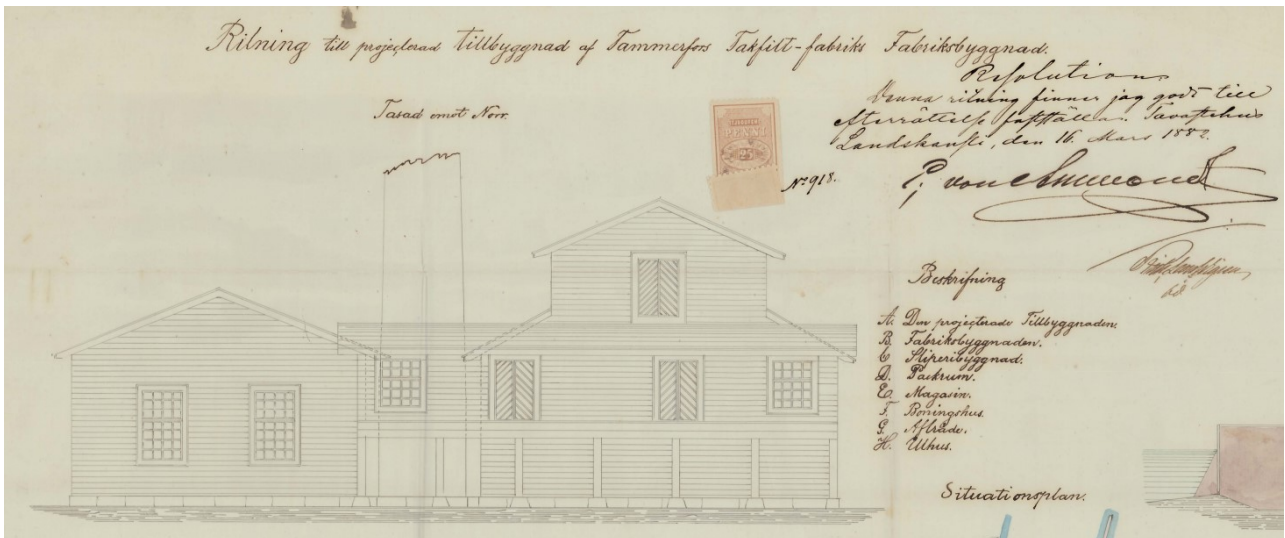
Ylemmässä kuvassa on vuoden 1867 Tammerkosken karttaan merkitty puuhiomon rakennukset vuonna 1867. Alempaan kuvaan on merkitty karttapohjalle tontit ja Idestamin puuhiomon naapureina toimineet tehdaslaitokset. Kuvat: Kartta Vapriikin kuvaarkisto/merkinnät selvityksen tekijän.

Törngrenin aika puuhiomon johdossa oli innovatiivista, mutta myös suurieleistä: hiomon suurimmat laajennukset ennen 1900-lukua tehtiinkin Adolf Törngrenin aikana, jolloin tontilla alettiin valmistaa myös kattohuopaa ja yrityksen nimi muuttui toimintaa kuvaavaksi *Tammerfors Takfiltfabriks Aktiebolagiksi*. Törngren rakennutti kaksi uutta tehdasrakennusta, joista toinen oli edelleen puurakenteinen ja harjakattoinen. Perustuksena oli luonnonkivi ja julkisivuissa käytettiin vaakalaudoitusta. Sisätila oli avointa salia, jonne sijoitettiin uusi paperikone. Toinen uusi tehdasrakennus tehtiin kattohuopatehtaan tarpeisiin ja rakennusaineena käytettiin Tampereen kaupunkikuvalla leimalliseksi muodostuvaa punatiiltä. Perustus ja sokkeli olivat luonnonkiveä. Molemmat tehdasrakennukset valmistuivat 1877, mutta niiden suunnittelijaa ei ole tiedossa. Myöhempien tonttikauppojen myötä tehtaan omistukseen tuli vielä vuonna 1878 suunniteltu asuinrakennus, joka toimi tehtaan toimistorakennuksena aina 1940-luvulle saakka, jolloin se tuhoutui talvisodan pommituksissa.

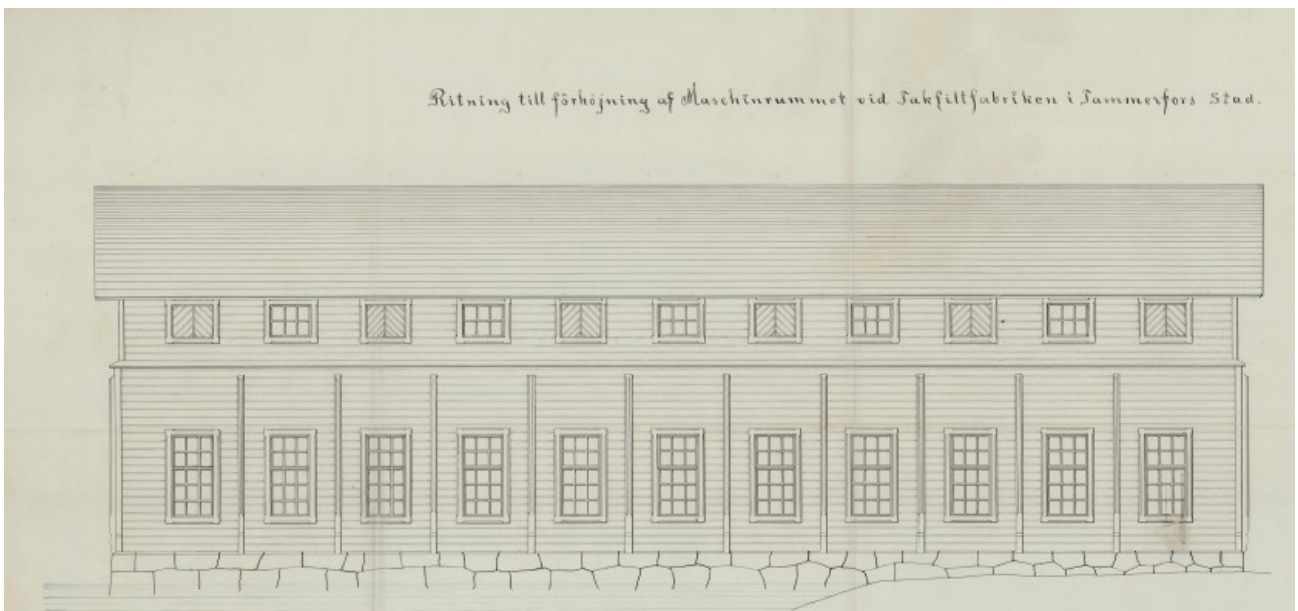
Törngreniltä hiomo ja kattohuopatehdas siirtyivät Elvingin veljesten omistukseen, joiden aikana tehdasrakennusta laajennettiin välttämättömin osin. Vuosina 1881 ja 1882 valmistuivat hiomo (1881) ja kuorimorakennukset (1882). Kuorimossa suoritettiin tehdasalueelle saapuvien puiden puhdistus, kuorinta, oksien poisto ja höyläminen. Rakennus ei tosin ollut kovin pitkäikäinen, vaan purettiin vain puolitoista vuotta valmistumisen jälkeen. Lisäksi 1880-luvulla valmistui joukko puurakenteisia lisärakennuksia, joista osa purettiin ennen vuotta 1900, osa tuhoutui tulipalossa 1923. Vaikka silloiset rakennukset ovat joko purettu tai tuhoutuneet tulipaloissa, rakennusten asemapiirustukset ja rakennuspiirustukset antavat kuitenkin tietoa tehdasalueen jäsentelystä 1800-luvun lopulla sekä silloisesta rakennuskannasta. Tehdasalue muodostui pääasiassa alueella jo olleista rakennuksista sekä tarpeen mukaan rakennetuista uusista tehdasrakennuksista tai lisäosista. Arkkitehtuuri ei ollut yhtenäistä, vaan päähuomio oli rakennusten käytännöllisyydessä ja pääraaka-aineena rakennuksissa käytettiin hirttä.

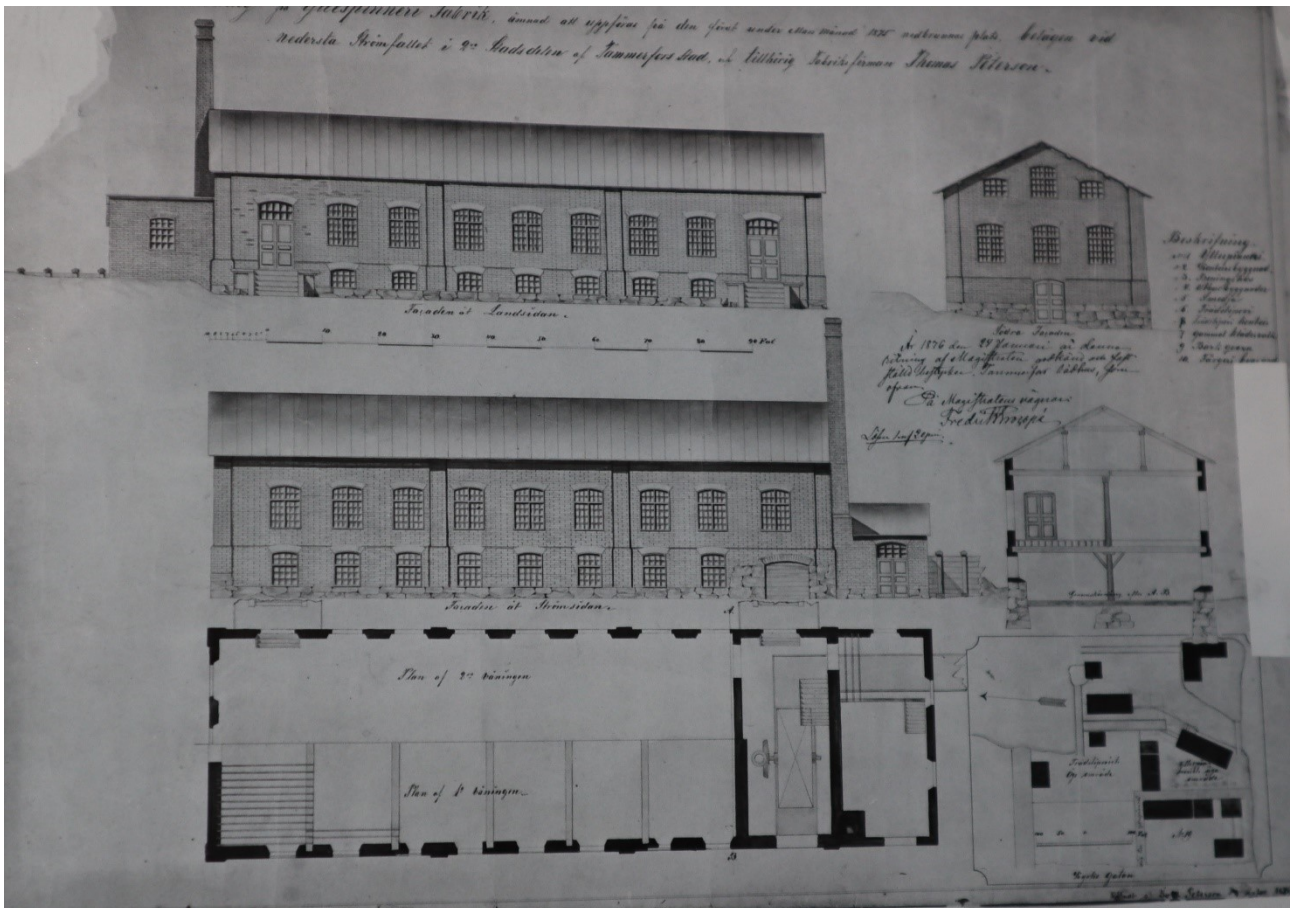
Asemapiirros vuodelta 1881, jolloin tontille valmistui uusi hiomorakennus. Kartan selitysosasta selviää silloiset, tontilla sijainneet rakennukset: A) Valmisteilla oleva rakennus (hiomo?) B) Tehdasrakennus C) Hiomorakennus D) Parkkimyly E) Varasto F) Asuinrakennus G) H) Ulkokuone. Lisäksi aivan asemapiirroksen oikeassa reunassa rakennus, jota ei mainittu selitteessä.

Julkisivupiirros vuodelta 1881. Lähde: Tampereen kaupungin arkisto.

Julkisivupiirros vuodelta 1881. Lähde: Tampereen kaupungin arkisto.

Rakennuspiirroksia vuodelta 1876. Lähde: Gösta Serlachiuksen taidesäätiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

4.3. Ramsayn laajentaa ja rakennuttaa

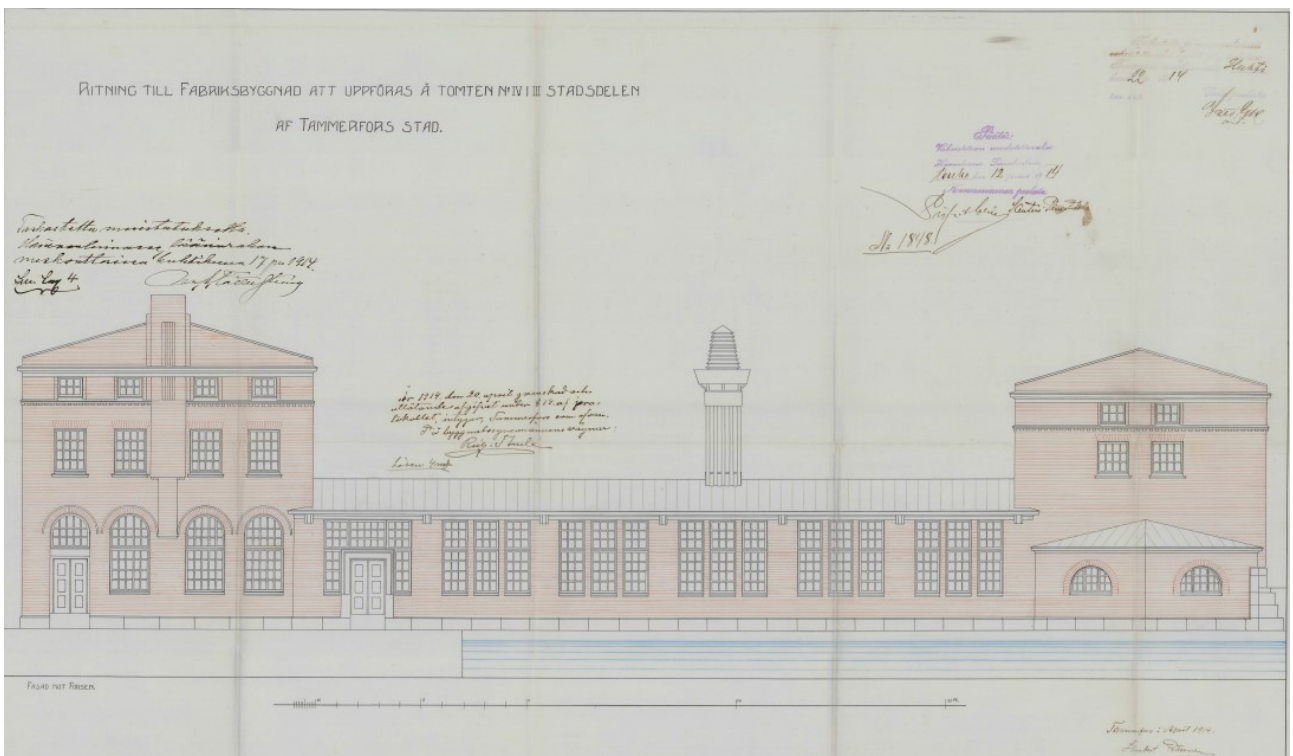
Seuraavat suurimmat muutokset tehdasalueella tapahtuivat Ramsayn aikana. Ramsay oli sitä mieltä, että tehtaan tuli laajentua siellä missä se sijaitsi. Ramsaynkin aikana vastaan tuli tonttimaan koko, jonka hän ratkaisi hankkimalla tehtaan omistukseen kosken partaalla sijainneen Petersonin villakehräämön, jonka avulla saatiin lisämaata ja vesivoimaa. Vanha villakehräämö purettiin ja tilalle Ramsay rakennutti uudisrakennuksen, jonka suunnitelmat hän tilasi Tampereen kaupunginarkkitehti Lambert Pettersonilta. Rakennus edusti tyyliltään jugendia, tyyppipiirteinä epäsymmetrinen massoittelu ja torniaihe. Rakennuksen edustavuudelle oli syy, sillä se rajasi julkista tilaa Laukontorilta. Tehdasrakennuksen oli oltava siis edustava ja ehkä Ramsay ajatteli uuden tehdasrakennuksen toimivan myös eräänlaisena käyntikorttina kasvavasta tehtaasta. Rakennus suunniteltiin vuonna 1908, mutta purettiin myöhemmin vuosina 1937 ja 1966 tehtaan laajennuksien myötä. Vuonna 1914 suunniteltiin koskenrantaan tiilinen tehdasrakennus, jonka suunnittelijana toimi Lambert Petterson. Rakennus sijaitsi kosken suuntaisesti.

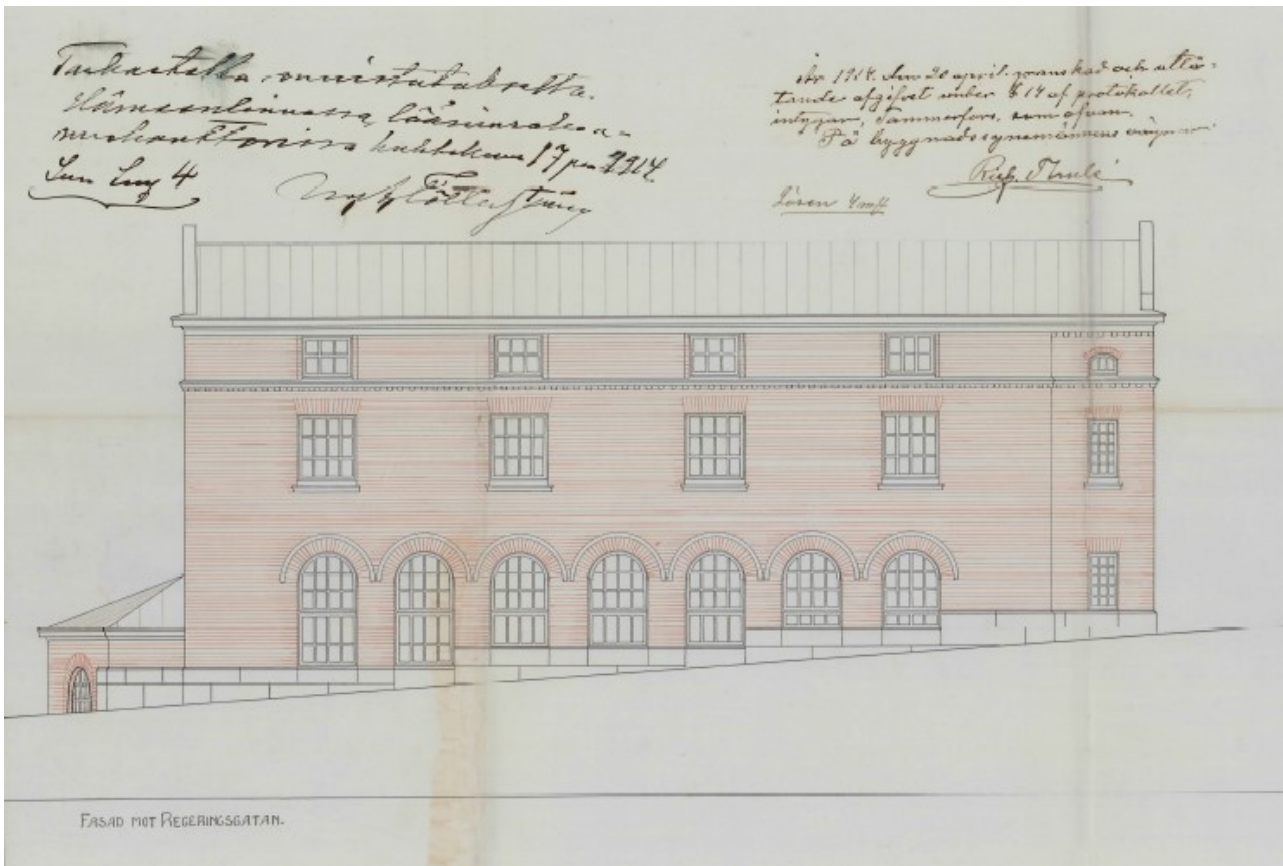

Vuonna 1908 valmistuneesta jugendrakennuksesta ei ole piirustuksia, mutta siitä on säilynyt kuvia. **Kuva ylhäällä:** Tehdas kuvattuna Ratinan suvannolta 1912. Kuva: Axel Tammelander/ Vapriikin kuva-arkisto. **Kuva alhaalla:** Jugendtalon purkutyt mahdollisesti vuonna 1937. Kuva: Gösta Serlachiuksen taidesäätiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

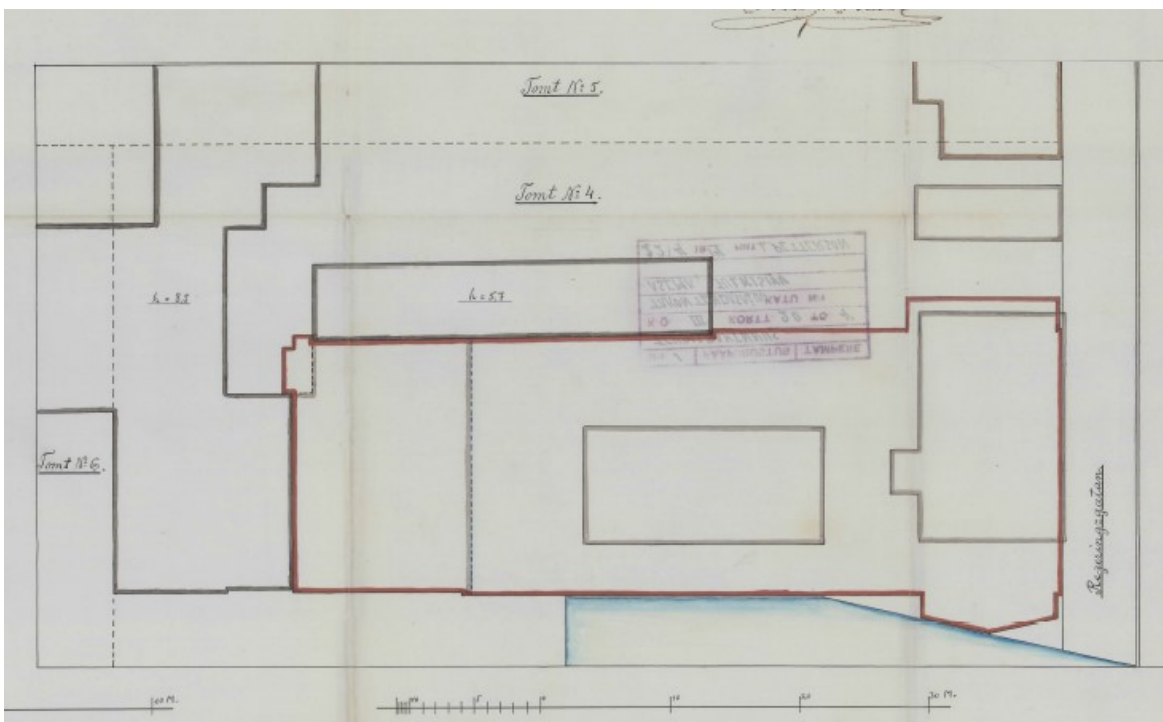

Takon pääportin maisema oli hyvin erilainen 1950-luvulla. Kuvassa etualalla näkyy John Petersonin rakennuttama puutalo. Rakennus oli hirsirunkoinen poikkipäädellä varustettu, kertaustyylien mukaan laudoitettu rakennus. Kuva on otettu Kirkkokadulta ja puurakennuksen tilalle valmistui 1950-luvulla sosiaalirakennus. Kuva: Staf 1951/ Gösta Serlachiuksen taidesäitiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Julkisivupiirros kosken rantaan, tontin itäreunalle suunnitellusta rakennuksesta vuodelta 1914. Rakennuksen pohjoinen fasadi kulki Hallituskadun mukaisesti. Lähde: Tampereen kaupungin arkisto.

Asemapiirros vuodelta 1914. Lähde: Tampereen kaupungin arkisto.

Arkinen kuva tehdasalueelta vuosien 1908-1923 välillä. Rakennukset ovat vielä matalia, osa on tiiltä, osa puuta. Kuvassa on joko olkia paperin työstämiseen tai heinää hevosille. Kuvassa keskellä kulkee rautatie, joka yhdisti rakennukset toisiinsa. Kuva: Staf/ Gösta Serlachiuksen taidesäätiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Erityisesti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa tehdasrakennuksissa oli nähtävissä se, että niiden arkkitehtuuriin panostettiin ja haluttiin tehdä laadukasta ja edustavaa rakentamista. Vuonna 1883 käytettiin ensimmäisen kerran arkkitehtia rakennusten suunnittelussa, jolloin F.L.Calonius suunnitteli tiilirunkoisen tehdasrakennuksen tehdasalueen keskelle. Rakennus purettiin vasta vuonna 1931, jolloin TAKO:n tehdasrakennuksia uusittiin. Kaupunkikuvan kannalta huomattavia olivat Lambert Pettersonin suunnittelemat jugend-tyyliset tehdasrakennukset, jotka katosivat alarannan maisemasta viimeisin osin vasta 1950-luvulla.

Staf on kuvannut "purettavan rakennuksen" Takon tehdasalueella vuonna 1952. Tämä rakennus sijaitsi tontilla 7 eli Kirkkokadun ja Laukontorin kulmauksessa olevalla tontilla. Rakennuksessa oli ennen tehtaan omistukseen siirtymistä kaksi asuntoa ja kauppa. Siitä, mihin tarkoitukseen rakennusta käytettiin myöhemmin, ei ole tietoa.³² Kuva: Gösta Serlachiuksen taidesäitiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Puinen varistorakennus alarannassa. Kuva: Staf 1952/ Gösta Serlachiuksen taidesäitiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

³² Antila & Mukala 1981, 31.

4.4. G.A.Serlachiuksen aika ja TAKO 1920-1960-luvuilla

Takon kirjepaperin painokuva vuonna 1955 leimatussa kirjeessä. Kuvassa näkyy kaikki TAKO:lle keskeiset rakennukset alavoimalaa myöten. Lähde: Serlachius-museon arkisto.

Serlachiuksen aikana TAKO:n alue alkoi rakentua sellaiseksi kuin se tunnetaan nyt, mikä tarkoitti vanhan tehdasalueen muutosta. Ennen Serlachiukselle siirtymistä tehdasalueen toiminta oli ollut pienimuotoisempaa ja tehtaan omistajat vuoro toisensa perään olivat siirtäneet teollisuutensa väljemmille alueille. Paperituotteille oli kysyntää, mutta tehtaan toiminta-alue oli rajallinen eikä laajentuminen itsestäänselvyys. Kun tehdas siirtyi Ramsaylta G.A.Serlachius Oy:lle, oli tehtaalle hankittu uusi kartonkikone ja kosken länsirantaan valmistunut uusi jugend-tyylinen tehdasrakennus. Ramsayn muutokset eivät kuitenkaan olisi riittäneet tuotantoon, jonka suhteen koettiin noususuhdanne 1930-luvulla suuren laman jälkeen. Tehdasalueen rakennusten uusimiseen vaikuttivat kuitenkin niin paikalliset kuin maailmanlaajuisetkin muutokset. Alkususäyksen rakennustöille antoi helmikuussa 1923 tapahtunut tuhoisa tulipalo, joka poltti tehtaan kolme vanhinta rakennusta sekä muita puurakennuksia ja tehdasrakennuksien laajennoksia.³³ Onnea oli kuitenkin mukana siinä, että uusi hiomo ja kartonkikone säilyivät vahingoittumina. Tuotannon uudestaan järjestämisen kautta tehdas saatiin kuitenkin käyntiin.

Kosken alajuoksua kuvattuna 1920-luvulla, kun koskea ruopattiin. Kuvan oikeassa reunassa näkyy TAKO:n yksikerroksinen tehdassali. Vastarannalla on Verkatehtaan rakennuksia. Kuva on otettu suurin piirtein Sumeliuksen palatsin, nykyisen Tempon talon kohdalta. Kuva: Gestrin Werner Mauritz/Vapriikin kuva-arkisto.

³³ Tuohisto-Kokko 7, 2020.

Kattohuopatehtaan tulipalo.

Poliisikuulustelut palon johdosta suoritettiin eilen loppuun.
— Neljäs ruumis löydettiin eilen illalla.

Koneenhoitaja Lindbomin ruumis löydetty.

Tampereen Kattohuopatehtaan torstaina tapahtuneessa tulipalossa liekkien uhriksi joutuneen neljännen henkilön ruumis löydettiin palaneen rakennuksen raunioista eilen illalla. Ruumis oli paremmin säilynyt kuin kolme aikaisemmin löydettyä, niin että se voitiinkin tuntea paperikoneenhoitaja Erland Lindbom-vainajaksi. Ruumis löydettiin vainajan hoitaman paperikoneen n. s. määrystä päästä, ja oli se suullaan makaavassa asennossa, toinen käsi rinnalla. Ruumis oli osaksi palamatta, niin että vaatteitakin oli vielä jäljellä, ja takin taskusta löytyi m. m. pieni nahkakukkaro. Nyrkkiin puristetussa kädessä oli rahaa noin 2,500 mk. ruskeaan paperiin käärittyinä ja hyvin säilyneinä tulleita. Vainaja oli nähtävästi säilyttänyt rahoja tehdashuoneistossa ja riensi niitä palon sytyttyä ottamaan huostaansa, mutta ei voinutkaan enää sen jälkeen pelastautua liekeistä.

Palon uhrien hautaus.

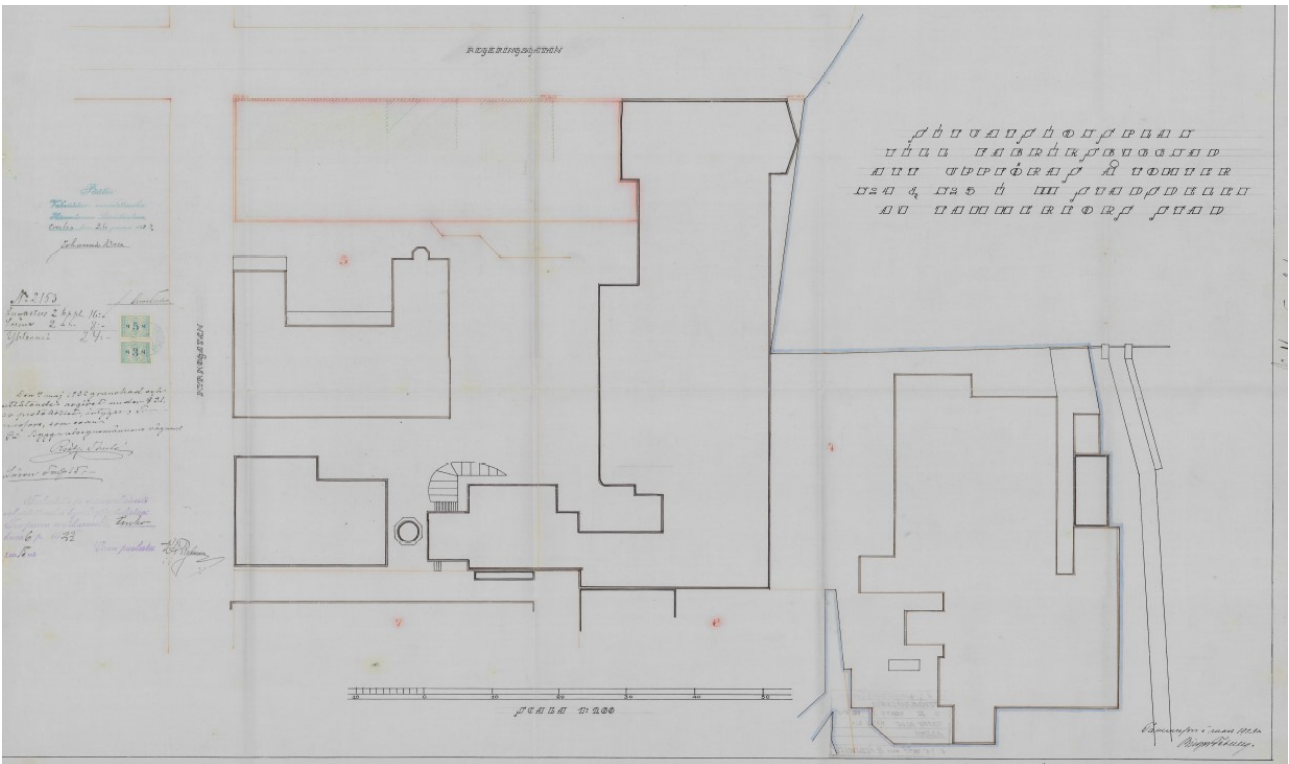
Onnettomuudessa surmansa saaneiden ruumiit tullaan haudata-

maan yhteishautaan, koska nais-työläisten palaneita ruumiita ei ainakaan toistaiseksi ole voitu tuntea. Tehtaan johdon taholta on käännytty tehtaan sairas- ja kipukassan puoleen pyytämällä sitä huolehtimaan hautaukseen kuuluvista toimenpiteistä. Tehdas maksaa hautauskustannukset. Hautausajasta ei ole vielä tarkempaa tietoa.

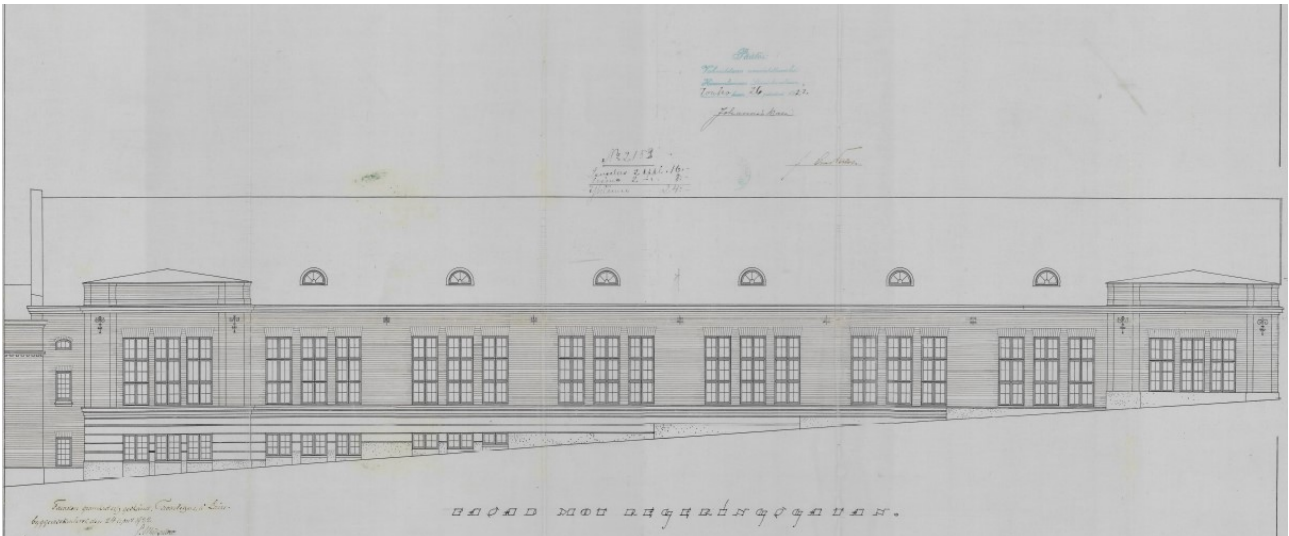
Poliisikuulustelut toimitettiin eilen.

Poliisikomisario J. H i n k k a toimitti eilen palon johdosta poliisikuulustelun, joka kesti klo 9:stä aamuilla 6:een illalla, kuulustellen kaikkia palon sattua tehdasrakennuksessa työskennelleitä henkilöitä. Kuulustelussa selvisi tapahtumain kulku yleensä sellaiseksi, kuin se aikaisemmin on kerrottu lehdessemme. Tuli oli saanut alkunsa kipinästä, joka syttyi korkealla katon rajassa olleen ilmanvaihtolaitoksen Isakerien kuumenemisesta. Tästä mitättömästä alusta se levisi paperikoneen päällä olleeseen n. s. hattuun ja siitä edelleen nuolen nopeudella yli rakennuksen.

Palon jälkeen uutta tehdasrakennusta suunnittelemaan palkattiin arkkitehti Birger Federley. Uusi klassismia edustava tehdasrakennus nousi Hallituskadun varteen. Julkisivumateriaalina oli punatiili, joka myöhemmin toistuu uudisrakennusten julkisivumateriaalina ja on leimallinen Tampereen kaupunkikuvalle. Klassismia rakennuksessa edustivat pilasterit ja ruutuikkunoiden asettaminen julkisivun tasaan. Sokkelissa käytettiin luonnonkiveä. Kadun kaltevuudesta johtuen rakennus oli Hallituskadun varrella yksikerroksinen, sisäpihan puolella kaksikerroksinen. Rakennuksen pohjakerrokseen sijoitettiin kalanterisali, jossa kiillotettiin pahvia, ensimmäisessä kerroksessa sijaiti lajittelusali ja ullakkokerroksessa varasto. Vuonna 1927 rakennusta korotettiin yhdellä kerroksella. Federley oli tehnyt suunnitelmat rakennuksen jatkamiseksi Hallituskadun päätyyn saakka, mutta suunnitelmat eivät vielä tässä vaiheessa toteutuneet.

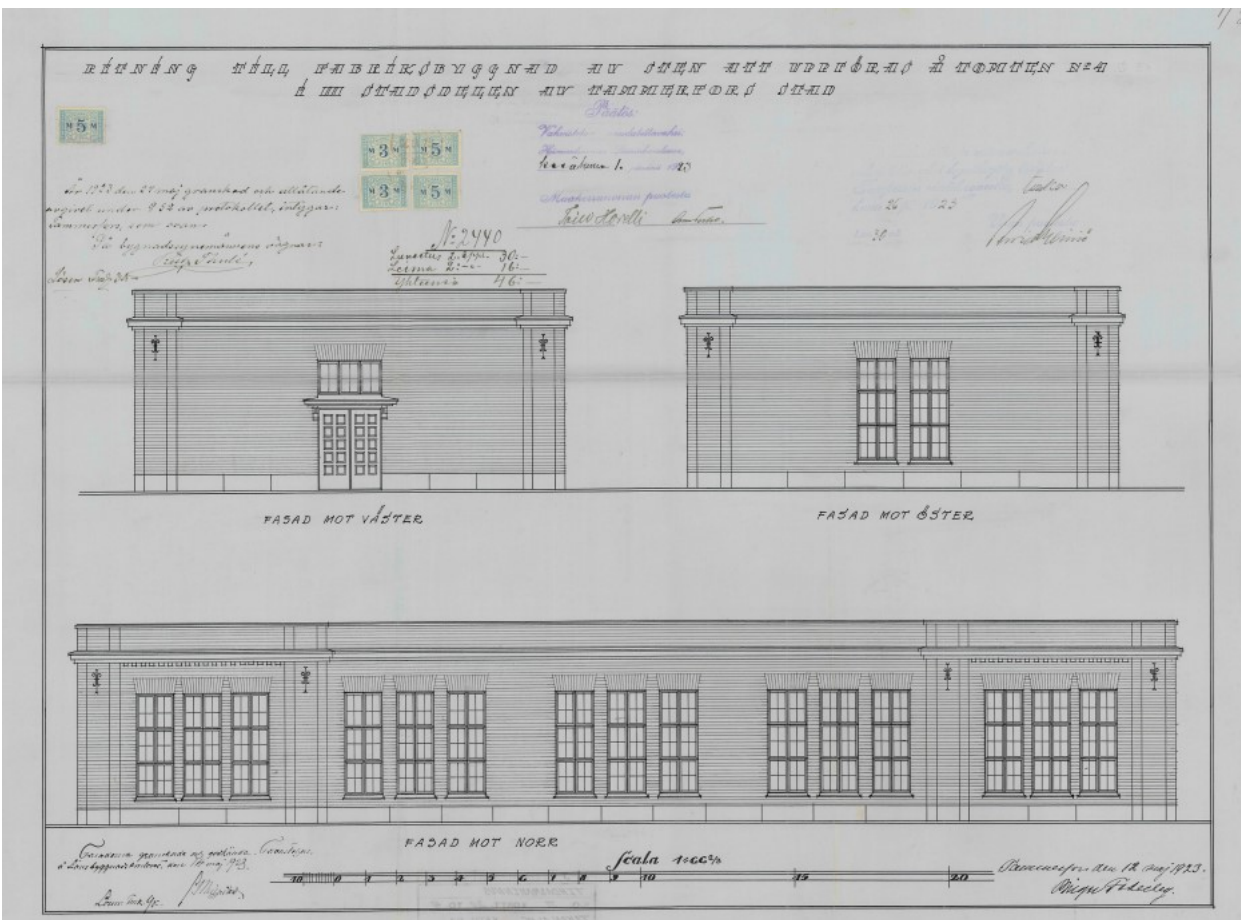

Asemapiirros vuodelta 1922. Piirustuksessa on merkitty punaisella suunniteltu tiilirakennus. Kuva: Birger Federley 1922/Tampereen kaupungin arkisto.

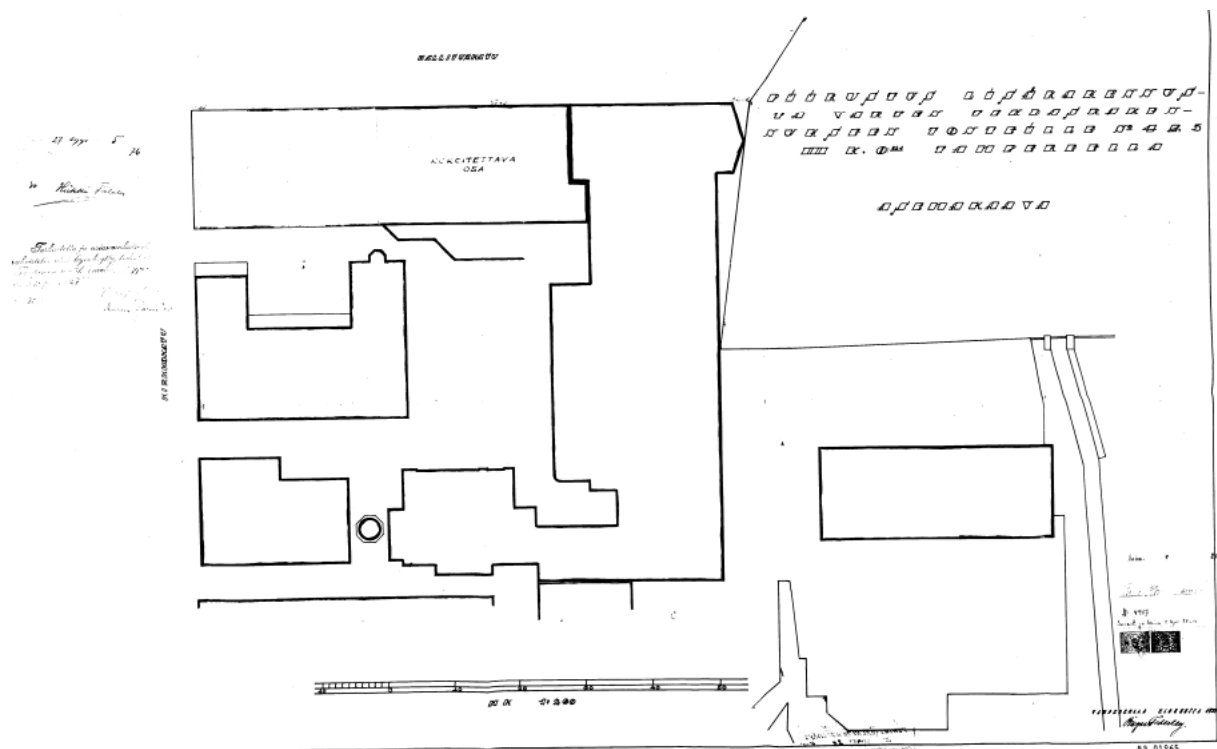
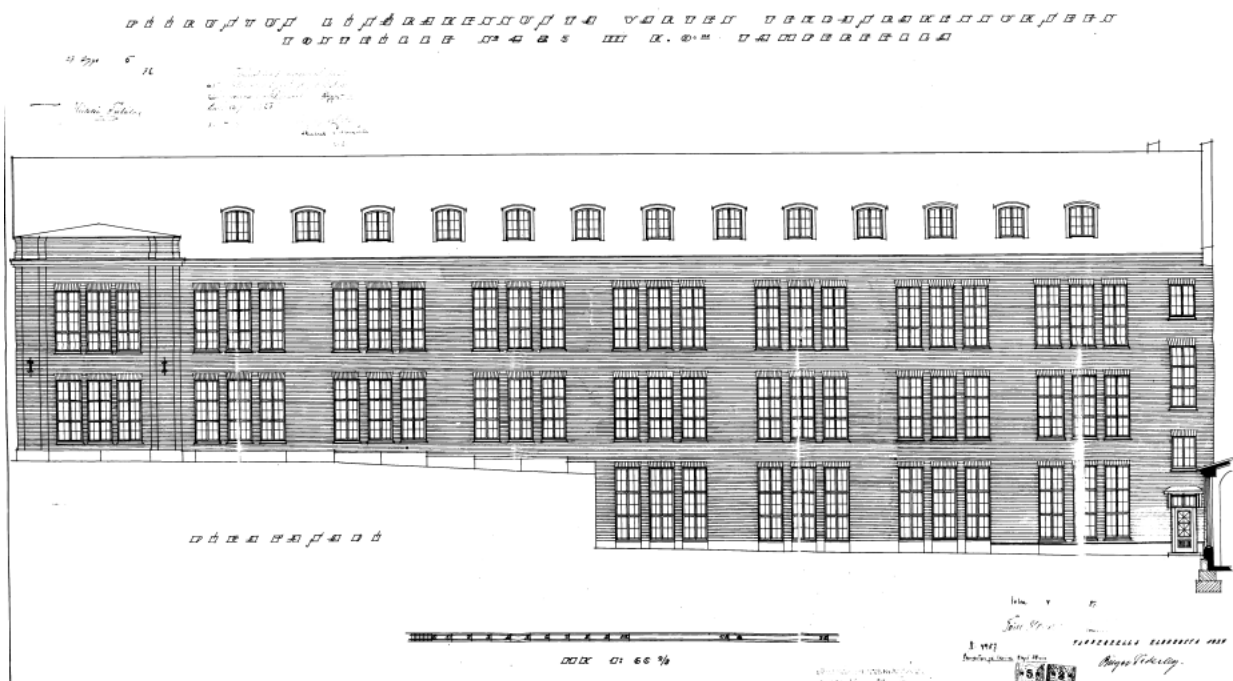

Julkisivupiirros vuonna 1922 valmistuneesta, Birger Federley'n suunnittelemasta tehdasrakennuksesta, joka toimii nykyään toimistorakennuksena. Rakennus ei toteutunut näin pitkänä. Kuva: Birger Federley 1922/Tampereen kaupungin arkisto.

Federley'n vuonna 1922 suunnittelema tehdasrakennus on TAKO:n tehdasalueen vanhin olemassa oleva rakennus, joskin rakennusta on myöhemmin laajennettu ja korotettu. Vuonna 1923 kosken rantaan, pääty koskea päin rakennettiin yksikerroksinen tehdasrakennus, jonka julkisivumateriaalina oli punatiili. Sisätila oli avointa salia, kantavina rakenteina toimivat pilarit.

Birger Federley'n suunnittelema tehdasrakennus, joka asemoitiin pääty koskea kohti. Lähde: Tampereen kaupungin arkisto.

Muutospiirustukset vuodelta 1927 koskien Hallituskadun varteen vuonna 1922 valmistunutta tehdassalia. Suunnitelmissa oli korottaa rakennusta ja jatkaa sen päätä Kirkkokadulle saakka. Laajennus ei toteutunut täysin piirustusten mukaan, vaan ainoastaan korotuksen osalta. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

Seuraava vastoinkäyminen odotti kuitenkin kulman takana ja ravisutti maailmantaloutta kosken alajuoksulla saakka. New Yorkin pörssiromahdus vuonna 1929 vaikutti puuteollisuuteen lamaanuttavasti,

kun rakentaminen lamaantui hetkellisesti. Paperiteollisuuteen pörssiromahdus ei juurikaan vaikuttanut, mutta pörssiromahduksen aikana Gösta Serlachius teki päätöksen laajentaa ja uudistaa tuotantoa, jonka seurauksena TAKO:n tontti alkoi muodostua sellaiseksi, kuin se tunnetaan nyt. Muutokset liittyivät TAKO:n tehtaan osaksi suurteollisuutta. Serlachius teki investoinnillaan kauaskantoisen päätöksen, sillä paperitavaran kysyntä voimistui ja kasvoi koko 1930-luvun, jolloin tehtaan rakennuskanta uusiutui. Tuotannon tehostamisen kannalta tämä olikin välttämätöntä, sillä puuhiomon alue oli aiemmin ollut joukko sekalaisia rakennuksia, joita oli tullut tonttikauppojen mukana. Pääosa rakennuksista oli puutaloja ja rakennuksia oli tarpeen mukaan laajennettu ja niiden alkuperäistä käyttötarkoitusta oli muutettu tarpeen mukaan. Saattaa olla, että myös vuoden 1923 tuhoisalla tulipalolla oli vaikutusta päätökseen uudistaa rakennuskanta ja rakentaa tehdassalit tulta paremmin kestävästä raaka-aineista. Serlachiuksen päätös uudistaa tehdastoimintaa vaikutti samalla myös koko Tammerkosken alajuoksun rakennettuun maisemaan, sillä suunniteltujen rakennusten massa oli suurempi kuin alueella jo olemassa olevien rakennusten. Takon rakennetun kulttuuriympäristön kannalta juuri vuosikymmenet 1930-1940 (Palmqvist & Strömmer) ja 1950-1960-luku (Kautonen) ovat merkittävimmit, sillä niiden aikana Takon tehdasalue muodostui sellaiseksi, kuin sen tunnemme.

1930-luvulla uuden tehdassalin suunnittelijaksi palkattiin arkkitehti W.G.Palmqvist, joka oli ansioitunut erityisten teollisuusrakennusten suunnittelussa. Rakennusten arkkitehtuurissa näkyy panostaminen laatuun ja ulkonäköön. Takon tehdasrakennukset tosin olisivat voineet näyttää hyvin erilaiselta kuin nyt, mikäli tehtaan silloinen johto olisi saanut tahtonsa läpi; haluna oli rakentaa tehdas mansardikattoiseksi ranskalaisin kattoikkunoin. Tampereen silloinen kaupunginarkkitehti Bertel Strömmer oli kuitenkin sitä mieltä, ettei keskelle kaupunkia voi sallia sen tyyppistä rakennusta ja keksi hätävalheena, että rakennus olisi liian korkea, mutta kattomuutoksella korkeuden voisi sallia. Myöhemmin Strömmer oli tyytyväinen päätöksen, joka rauhoitti kosken rakennettua maisemaa.³⁴

Uusien rakennuksien julkisivumateriaaliksi valittiin punatiili, joka jatkoi jo tontille vuosina 1922 ja 1923 valmistuneiden rakennusten yhtenäistä linjaa sekä samalla myös jatkoi kosken rannan yhtenäistä punatiililinjaa. Palmqvistin suunnittelemassa tehdasrakennuksessa klassistisia julkisivuja jäsensivät pilasterit, jotka oli aseteltu kuuden metrin välein. Ulospäin näkyviä pilastereita voi pitää kantavien rakenteiden heijasteina. Pilasterit muurattiin rautapoltetusta punatiilestä, joka erosi julkisivuissa käytetystä tiilestä. Ikkunat oli aseteltu niin, että pilastereiden välissä oli aina kolme ruutua kerrosta kohden. Rakennusmassan ylin kerros oli muuta runkoa kapeampi varasto, jonka ikkunajäsentely poikkesi alakerroksista ollen kapeita ja korkeita. Kattomuotona oli loiva harjakatto. Sisätilat olivat avoimia, 19 metriä leveitä tehdassaleja, joiden korkeudet vaihtelivat 4,5 metristä 5,3 metriin. Viidennen kerroksen jätepaperivaraston korkeus oli 11,5metriä.

Koskenrannan tehdasrakennuksia ei purettu kerralla, vaan vuoden 1931 asemapiirroksessa näkee, että vuonna 1914 kosken rantaan suunniteltu Lambert Pettersonin rakennus jäi vielä pystyyn pohjoisosastaan. Takon rakennushistorian 1865-1980 kirjoittaneiden Jari Anttilan ja Jorma Mukalan mukaan Lambert Pettersonin vuonna 1914 suunnittelema jugendrakennus purettiin osissa vuosina 1931 ja 1932 uuden rakennusmassan alta. Vuonna 1932 otetussa valokuvassa rakennustelineiden välistä kuitenkin pilkottaa kaksi kaarevaa jugend-ikkunaa. Voiko olla, että vuoden 1914 rakennuksen rungosta jätettiin jotain pystyyn, sillä rakennuksen runkoleveys ei vielä vaikuta muuttuneen? Sen sijaan julkisivut ikkuna- ja ovimuotoineen heijastelivat klassismia.

³⁴ Tammerkoski 1954, nro1; Kosunen 2006, 48.

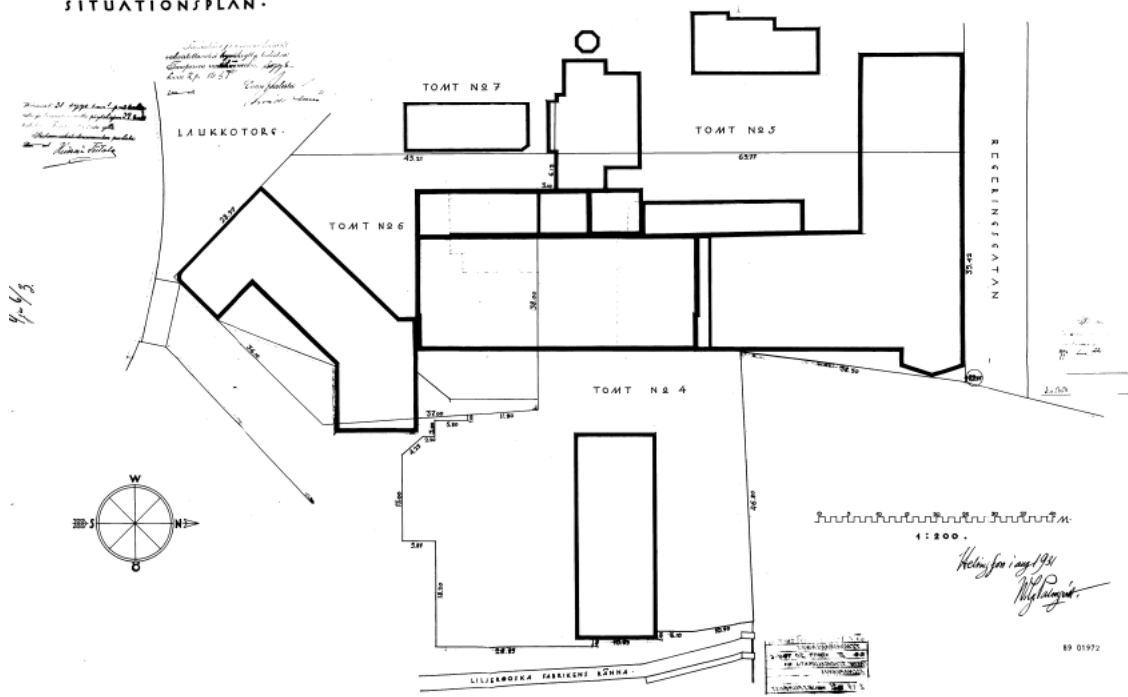

TAKO:n uusi tehdassali Atelier Laurentin kuvaamana 1930-luvun alussa. Pohjoispäädyssä näkyy vielä jugend-tyylinen matala poikkipääty. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

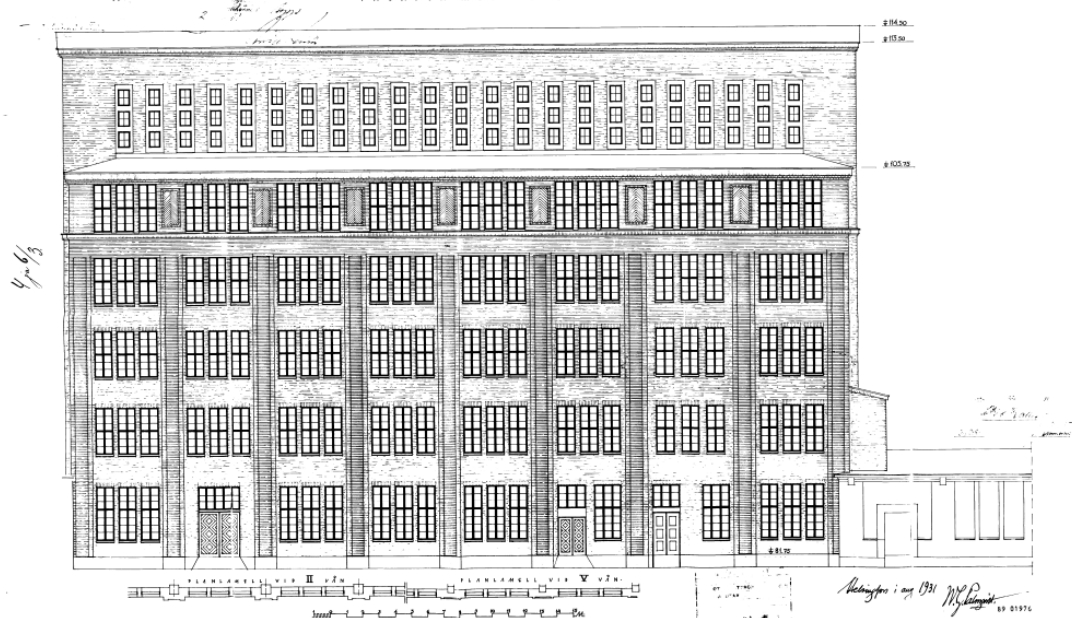
Tako kuvattuna toukokuussa 2021.

RITNING TILL FABRIKSBYGGNAD Å TOMTERNA NÖ 4 och G I III STADSDELEN I TAMMERFORS
SITUATIONSPLAN.

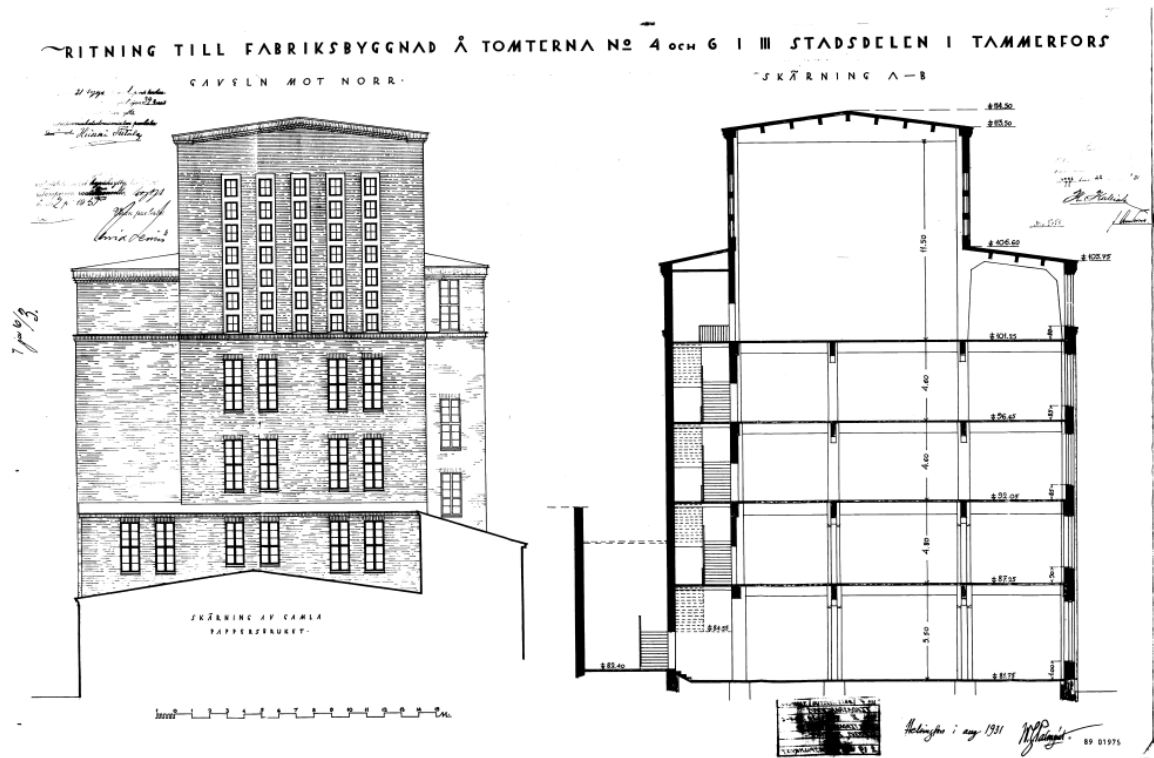

Asemapiirros vuodelta 1931. Kuvassa näkyy tehdasalueella vielä 1930-luvun alussa sijainneet rakennukset.

RITNING TILL FABRIKSBYGGNAD Å TOMTERNA NÖ 4 och G I III STADSDELEN I TAMMERFORS
FASADEN MOT ÖSTEN

W.G.Palmqvistin suunnittelema tehdasrakennus vuodelta 1931. Tyyliltään rakennus edusti klassismia. Kuva: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

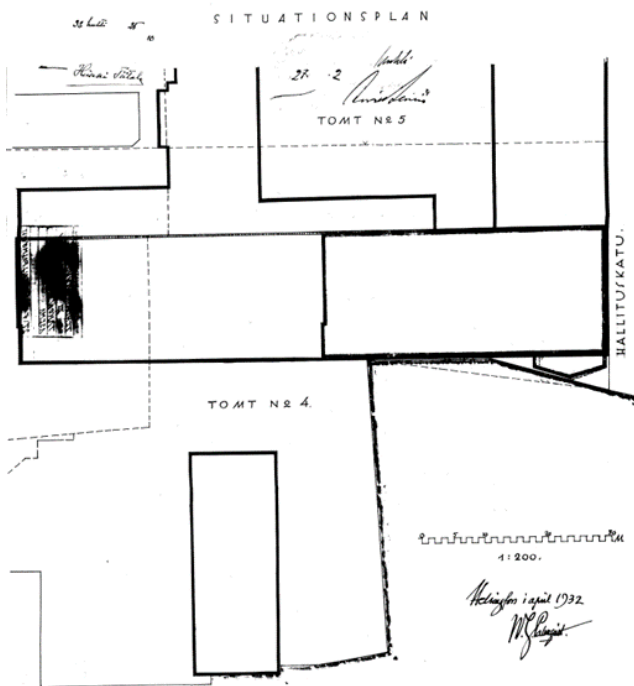
Leikkauspiirros vuodelta 1931. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

Kuvassa näkyvät pilasterit, joiden tiilipinta on rautapoltettua tiiltä.

Vuonna 1932 rakennusta laajennettiin pohjoiseen eli aivan Hallituskatuun kiinni. Materiaali ja julkisivun jäsentely pysyivät samana, mutta rakenne muuttui nyt betoniseksi sienipilariksi ja laataksi. Rakennus oli myös hieman aiempaa matalampi.

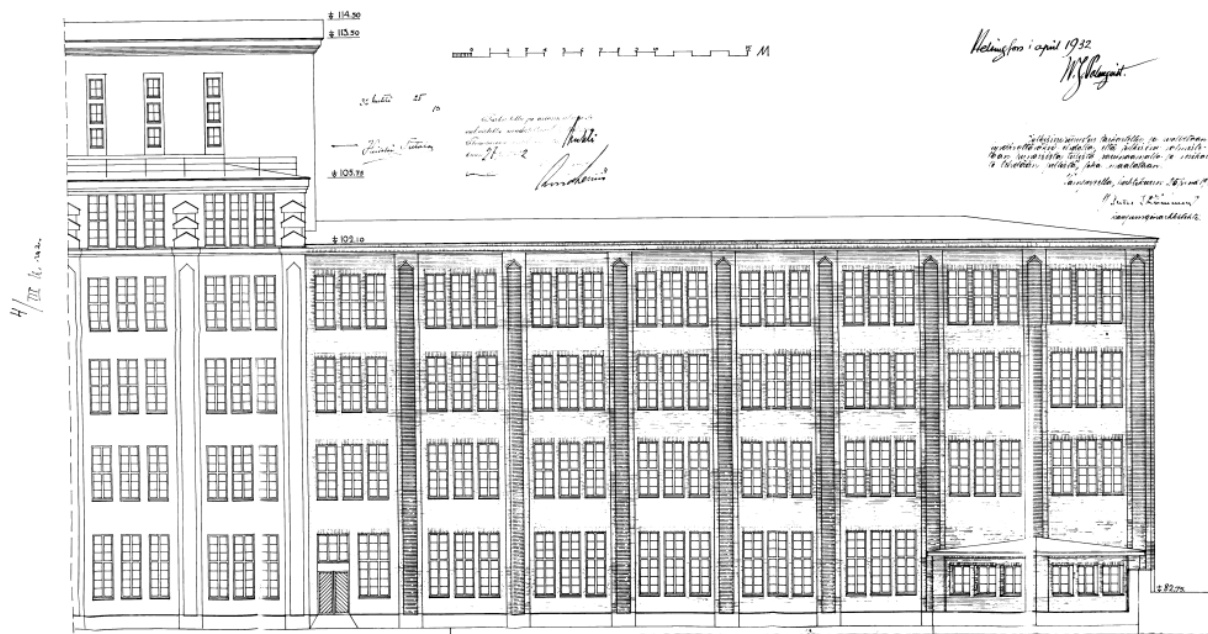
RITNING TILL FABRIKSBYGGNAD Å TOMTEN N:4 I III STADSDELEN I TAMMERFORS.

Asemapiirros vuodelta 1932. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

RITNING TILL FABRIKSBYGGNAD Å TOMTEN N:4 I III STADSDELEN I TAMMERFORS

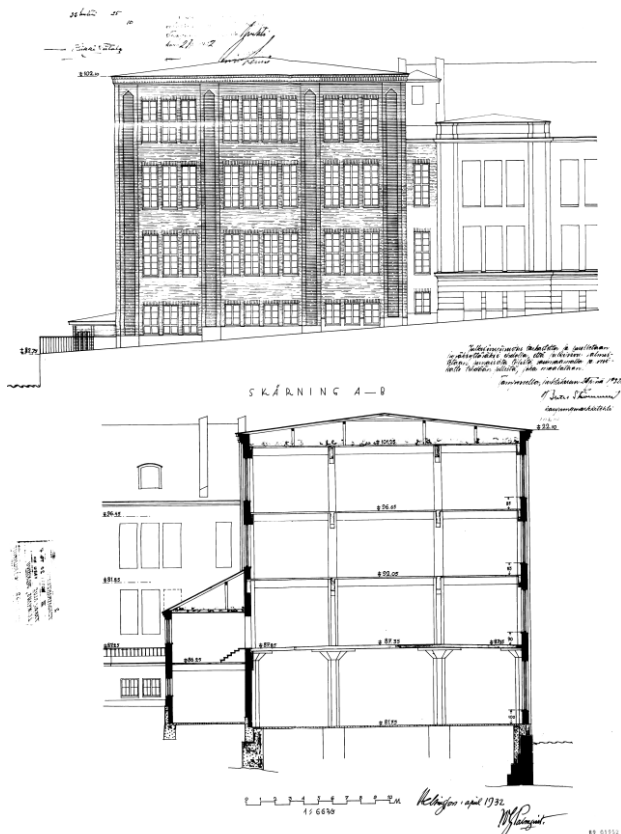
FASAD MOT ÖSTER

Julkisivupiirros vuodelta 1932. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

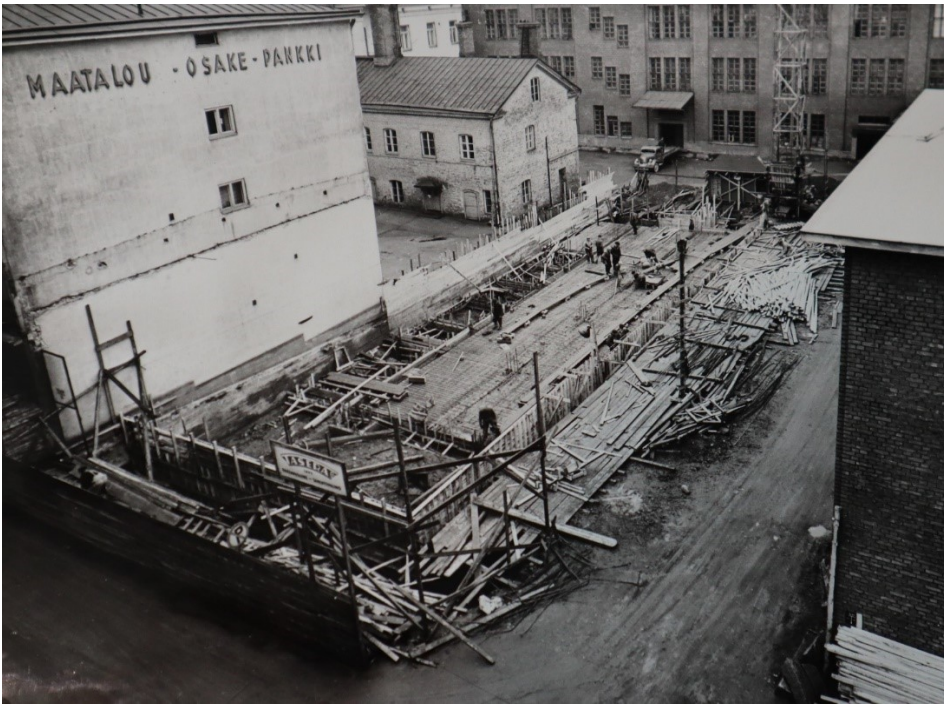
RITNING TILL FABRIKSBYGGNAD Å TOMTEN N:4
I STADSDELEN I TAMMERFORS

FASAD MOT BEKERINGSGATAN OCH NORR

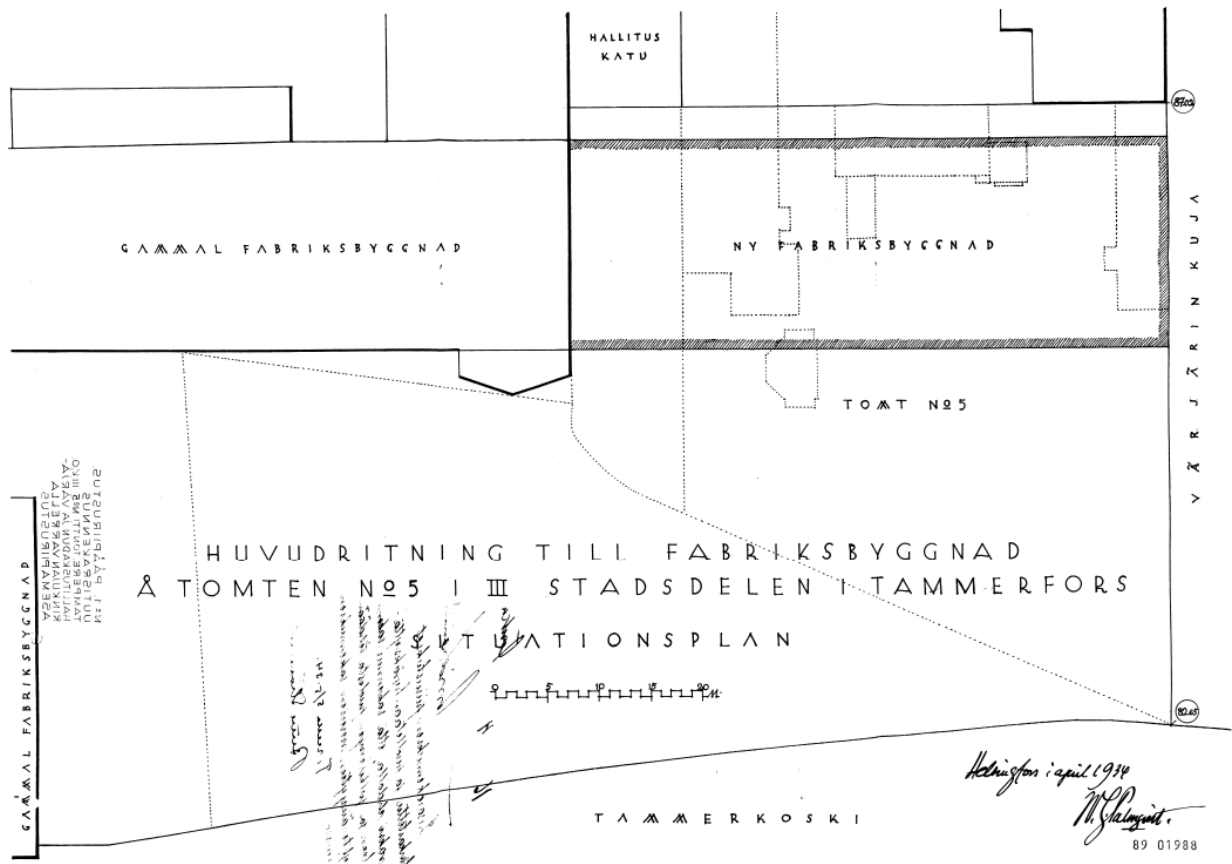

Leikkauspiirros vuodelta 1932. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

TAKO:n tehdasalue toimi edelleen melko pienellä maa-alalla eikä sen laajentuminen olisi ollut mahdollista ilman tonttikauppoja. Vuonna 1934 TAKO osti Maatalouspankilta Värjärinkujan ja Hallituskadun välissä sijainneen tontin (tontti 2). Samalla TAKO osti kaupungilta katualuetta Hallituskadun päästä ja tehdasrakennusta päästiin laajentamaan jälleen. Tällöin kosken rannassa sijainnutta rakennusmassaa, joka oli valmistunut vuosina 1931 ja 1932 laajennettiin tontin sisälle päin ja kohti Värjärinkujaa. Tällöinkin suunnittelijana toimi W.G.Palmqvist. Laajennuksen rakenne, materiaali ja julkisivut toistuivat samanlaisina. Rakennus oli nyt nelikerroksinen ja sen Värjärinkujan puoleinen pääty oli terassoitu kolmikerroksiseksi. Rakennus oli nyt rakennettu kolmessa vaiheessa ja sen pituus oli 151 metriä.

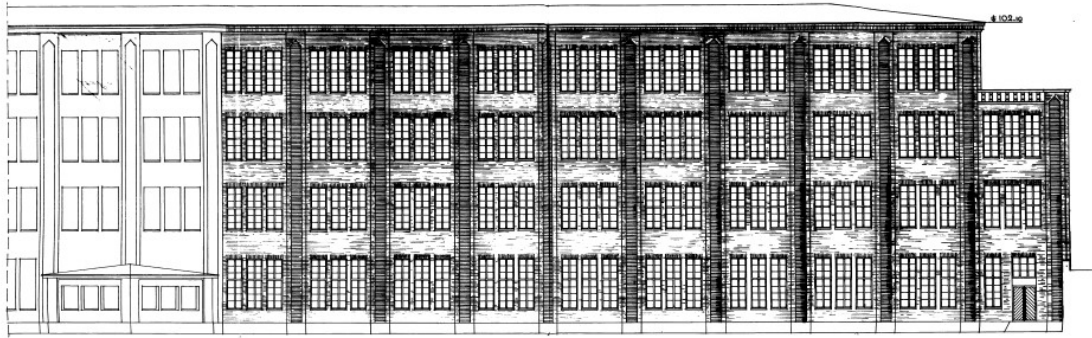

Kuvassa on todennäköisesti sosiaalirakennuksen pohjan valutyöt käynnissä 1950-luvulla. Lähde: Gösta Serlachiuksen taidesäätö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

HUVUDDRITNING TILL FABRIKSBYGGNAD A TOMTEN N^o5 I III STADSDELEN
I TAMMERFORS

FASAD MOT FORSEN OCH ÖSTER

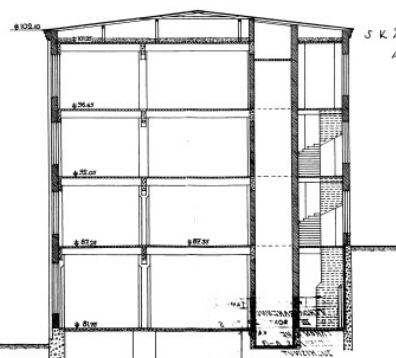

FASAD MOT
NORR

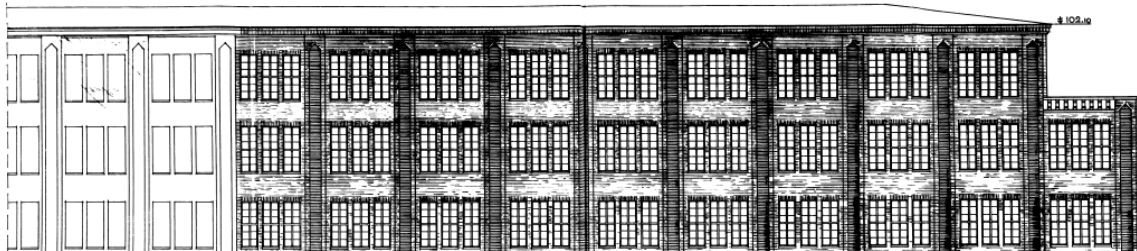
Återbyggnad i april 1934
W.G. Palmqvist

SKÄRNING
A — B

89 01991

FASAD MOT FORSEN OCH ÖSTER

Tehdasrakennuksen laajennuspiirustukset vuodelta 1934. Suunnittelijana toimi W.G.Palmqvist. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

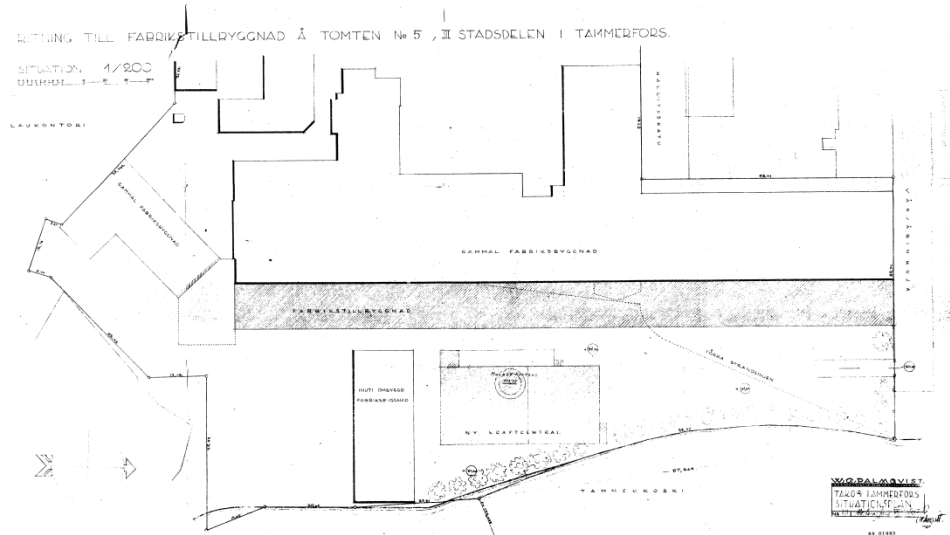
Vuonna 1937 tehdasrakennuksia laajennettiin jälleen, kun kolmessa osassa rakennettua 151 metriä pitkää tehdasrakennusta levennettiin 10 metrillä. Leventäminen tapahtui Tammerkosken puolelle, jossa kosken suvantoa oli täytetty 2400m alalta. Levennys tehtiin koko rakennuksen pituudelta nelikerroksisena. Julkisivumateriaali ja tyyli pysyi samana, mutta pilastereita ei enää korostettu yhtä voimakkaasti, vaan muotokieli alkoi yksinkertaistua kohti funktionalismia. Tässä piirustuksessa vanha poikkipääty on purettu laajennuksen tieltä. Rakennusta levennettäessä vanha tiiliseinä purettiin, mutta tiilet ja puretut ikkunat käytettiin uudestaan levennytyssä osassa.³⁵

Samana vuonna 1937 laajennuksen kanssa rakennettiin uusi höyryvoima-asema, jonka suunnitteli W.G.Palmqvist ja alakosken voimalaitos, jonka suunnitteli Bertel Strömmer.³⁶ Höyryvoima-asema

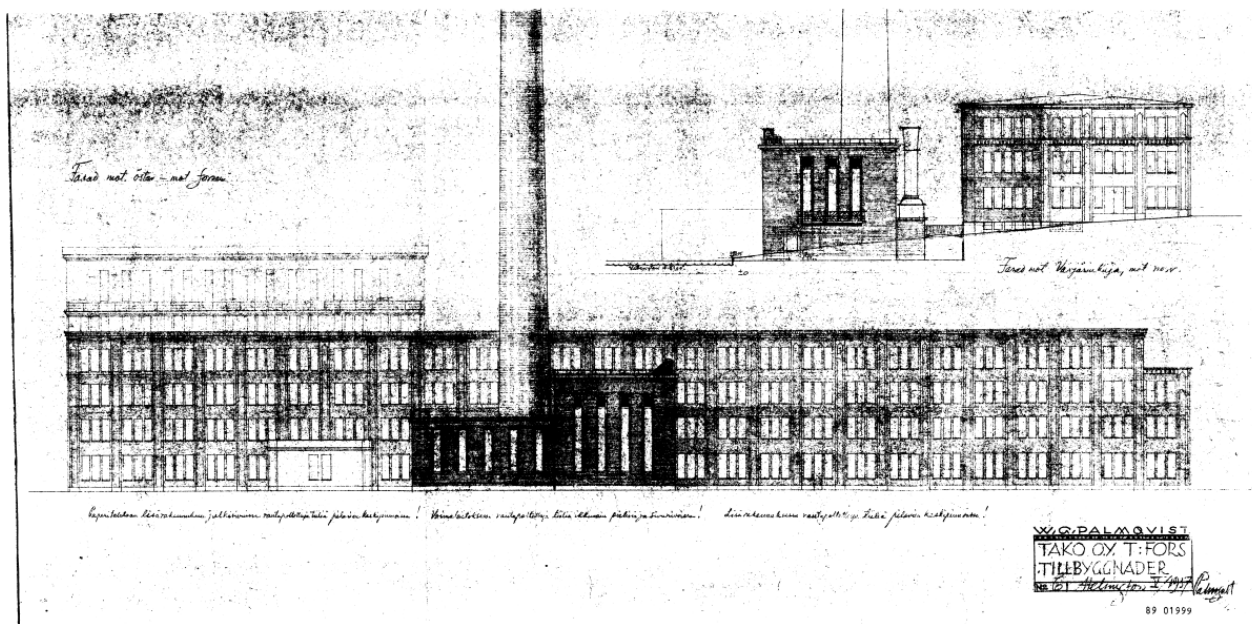
³⁵ Ahlskog 2008, 3-4; Bo Ahlskogen haastattelu 15.6.2021.

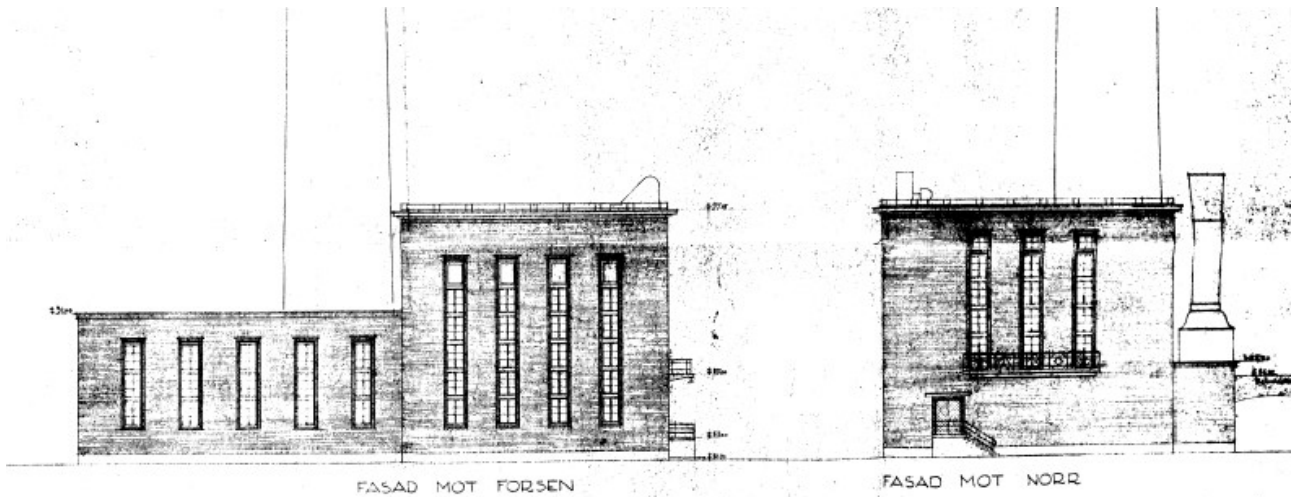
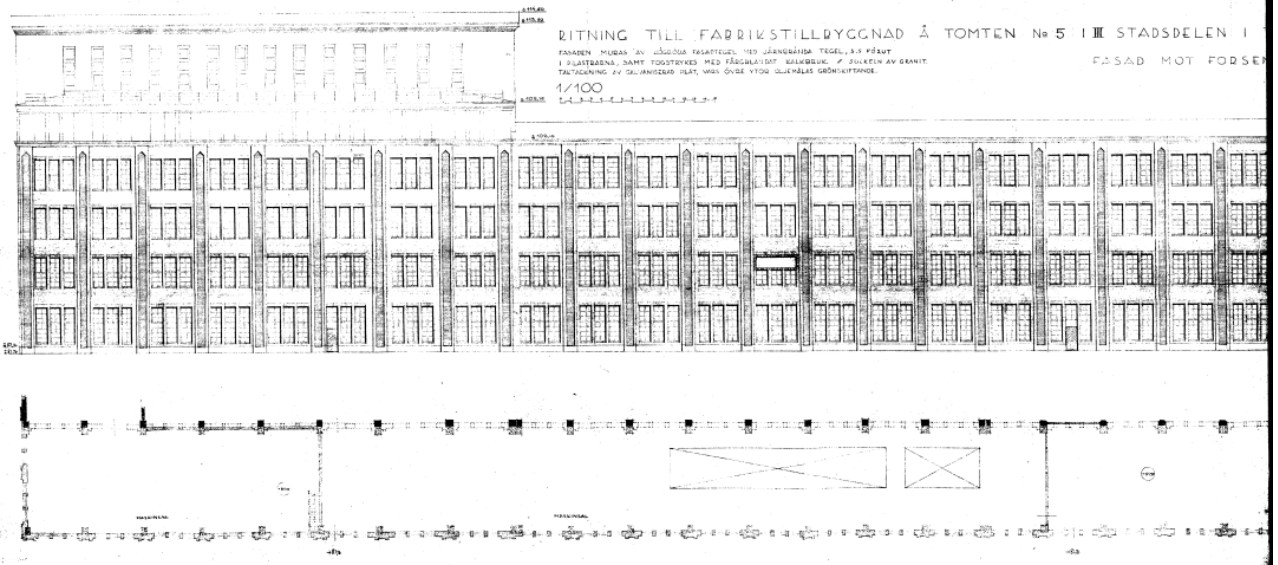
³⁶ Strömmerin suunnittelema voimalaitos on rajattu tämän selvityksen ulkopuolelle.

rakennettiin niin ikään lisämaalle. Rakennuksen alkuperäinen massa oli kolmen geometrisen kappaleen muodostama kokonaisuus, jonka osina olivat 16 metriä korkea kuutiomainen massa, siihen liittyvä 9 metriä korkea suorakaiteen massa ja 90 metriä korkea torni. Tasakattoisen betonirakennuksen julkisivut olivat punatiiltä ja Tammerkosken puoleista itäistä julkisivua jäsensivät 5,5 ja 10 metriä korkeat ikkuna-aukot. Kuutioimaisessa massassa sijaitsi pannuhuone, matalamassa osassa turbiinihuone ja tilat vedenpuhdistusta varten.

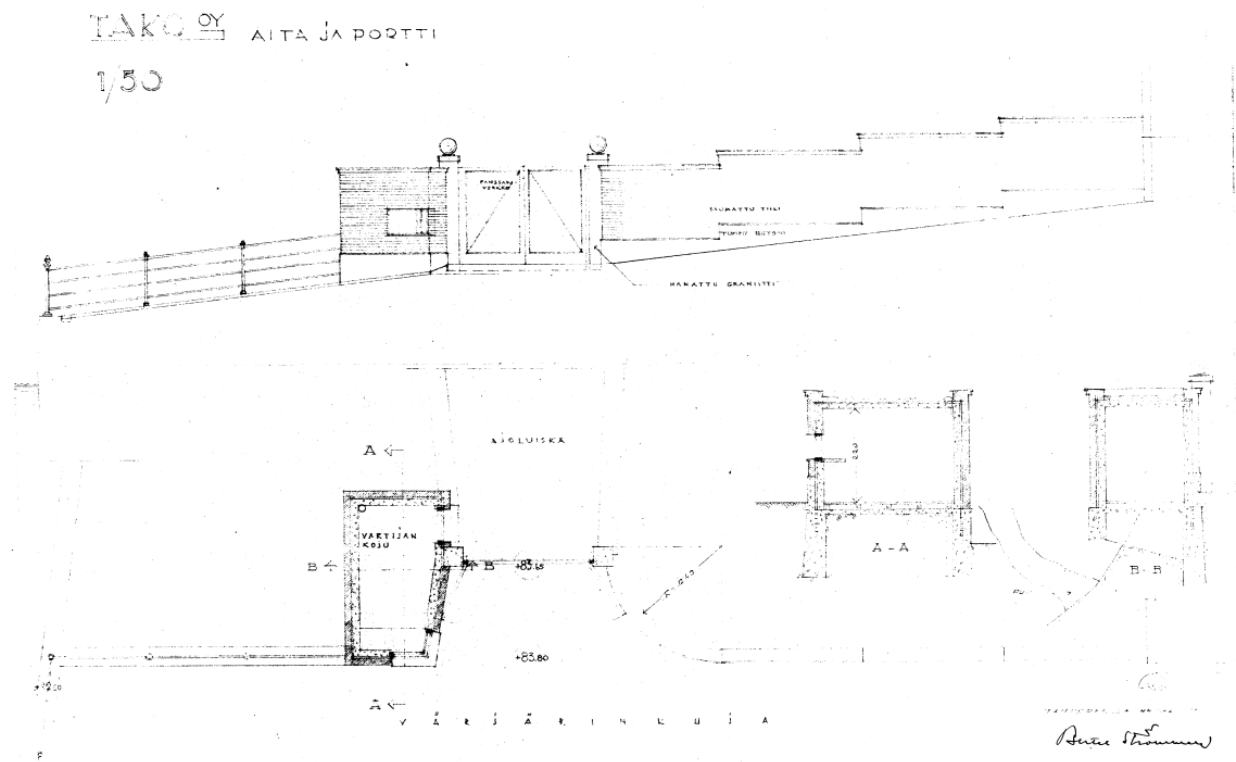

Vuoden 1937 asemapiirros. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

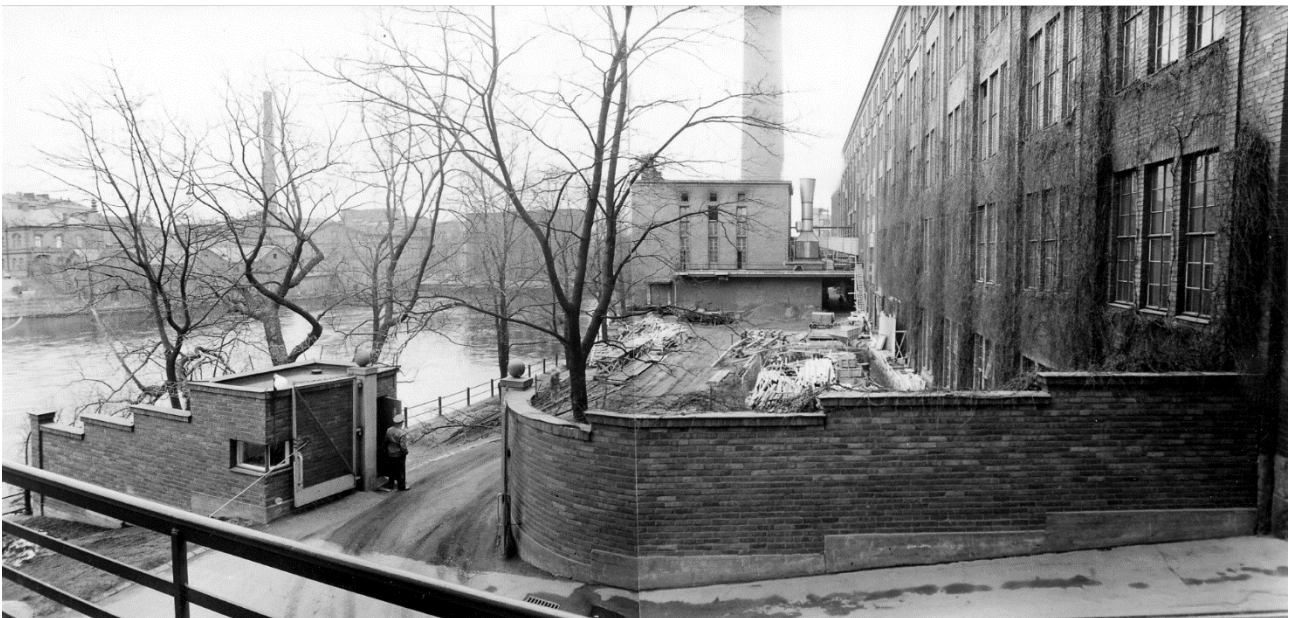

Vuonna 1939 arkkitehti Bertel Strömmer suunnitteli aidan ja porttirakennuksen Värjärinkujan päähän.

Bertel Strömmerin suunnittelema tiilinen aita Värjärinkujan päässä. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

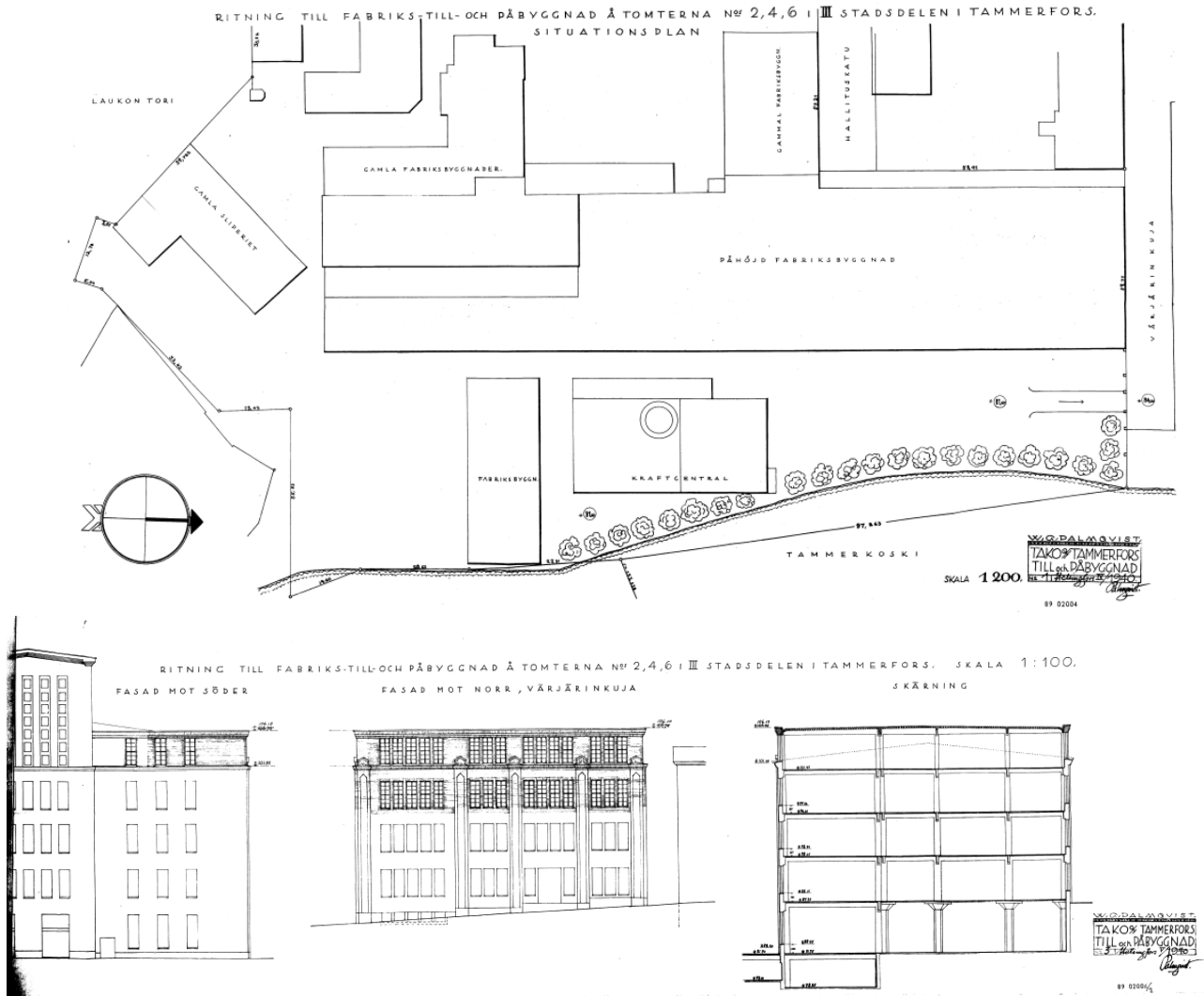

Aita ja porttirakennus vuonna 1960. Kuva: Staf/Vapriikin kuva-arkisto.

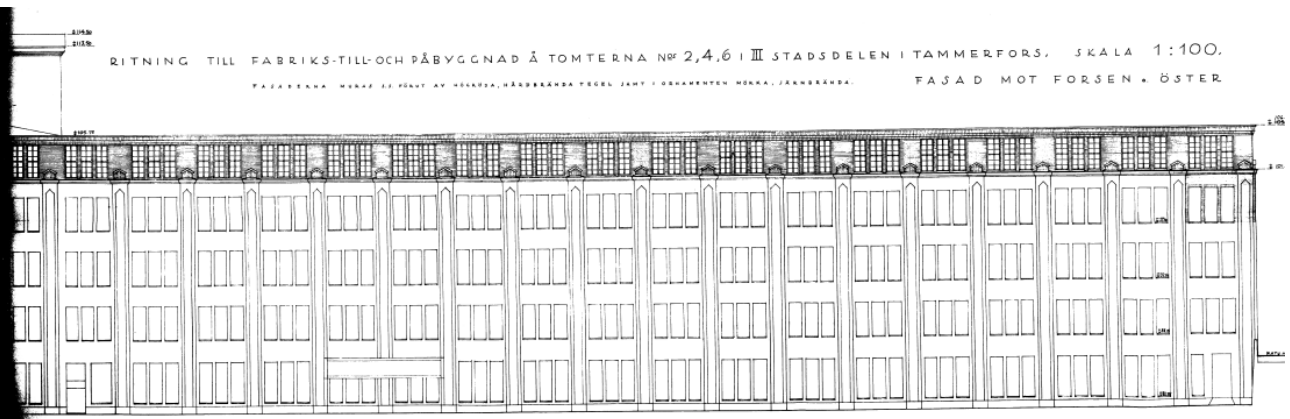
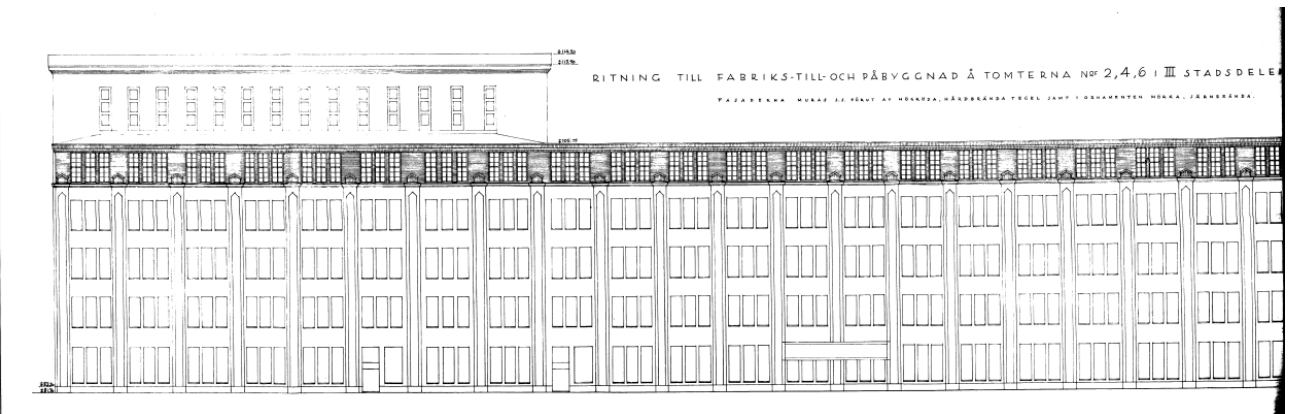

Takon tehtaiden laajennustyö käynnissä vuonna 1934. Kuvassa näkyvät kannattelevat rakenteet eli betonipilarit. Kuva: Warner Silfversparre/ Gösta Serlachiuksen taidesäitiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Vuonna 1940 pitkää tehdasrakennusta korotettiin jälleen yhdellä kerroksella. Rakennus oli nyt viisikerroksinen. Tehtaan julkisivun muotoa ei muutettu, vaan pitäydyttiin klassistisessa tyyliin, joskin pilastereita ei enää korostettu, vaan päättyivät vanhan osan räystäään muodostamaan vaakalistaan. Korotusosa kuitenkin erottuu hienoisesti iäkkäämmästä osasta.

Asemapiirros ja leikkauspiirroset vuodelta 1940. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

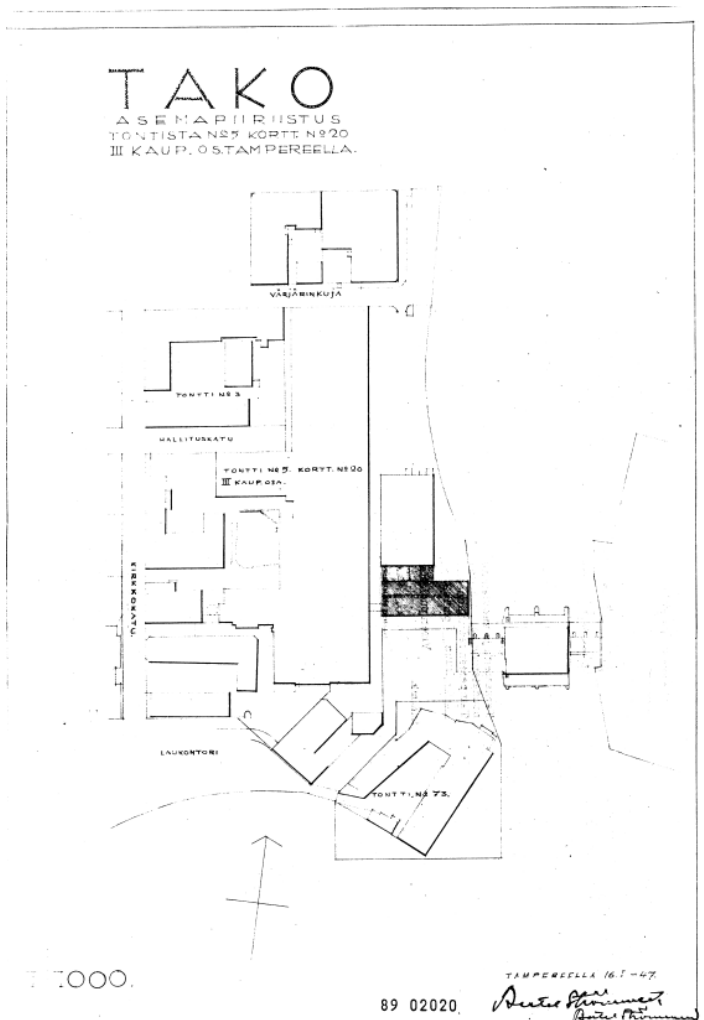

Pitkän tehdasrakennuksen julkisivupiirroksat vuodelta 1940. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

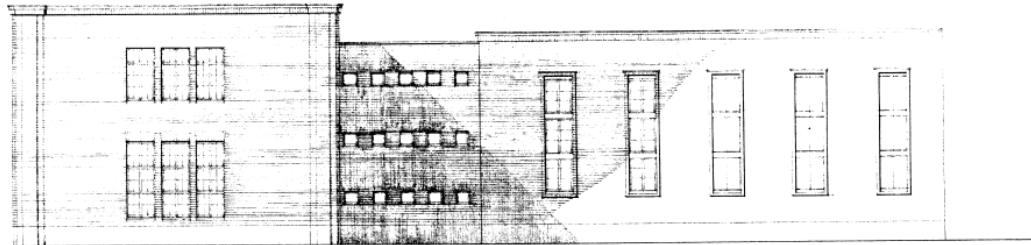
TAKO:n laajentuminen pysähtyi luonnollisesti toisen maailmansodan ajaksi. Tähän vaikutti se, että työntekijöiden lähdettyä rintamalle tuotanto pysähtyi lähes kokonaan, mutta myös siksi, että teollisuuskaupunkina Tampere joutui ilmahyökkäysten kohteeksi. TAKO vaurioitui 2.maaliskuuta 1940 tapahtuneessa ilmahyökkäyksessä, jossa nelikerroksisen tehdasrakennuksen ylimmät kerrokset syttyivät tuleen ja höyryvoimakeskus ja pumppuasema vaurioituivat. Jälleenrakennustöihin ryhdyttiin rauhan palattua. Väli rauhan aikana TAKO lopetti toimintansa itsenäisenä yhtiönä ja uudelleen organisoiminen myötä liitettiin osaksi G.A.Serlachius Oy:tä. Sotien jälkeen G.A.Serlachiuksen tuotantoa rationalisoitiin, sillä

vientimarkkinat aukesivat ja tuotantoa oli monipuolistettava. Laajennokset ja investoinnit tuottivat tulosta ja vuonna 1953 hankittiin kolmas kartonkikone.

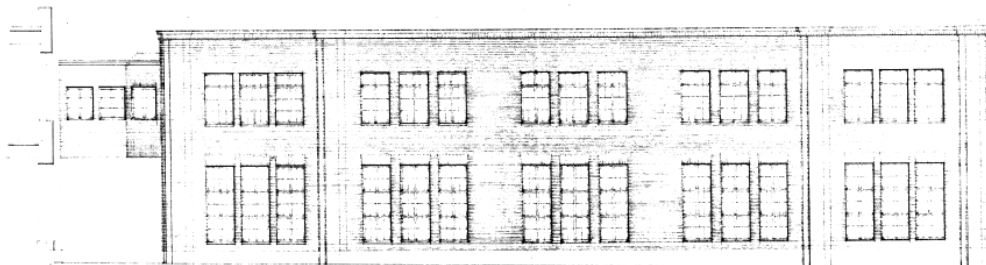
Vuonna 1947 oli aika korottaa 1923 valmistunutta yksikerroksista tehdasrakennusta. Rakennusta korotettiin yhdellä kerroksella ja laajennettiin kiinni höyryvoima-asemaan. Rakennus oli tasakattoinen. Korotusosassa toimi sähkö- ja puusepänerastas, pohjakerroksessa korjauspaja.

Asempiirros vuodelta 1947. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

KAUPUNGIN JULKISIVU

TEHDASRAKENNUS

Tammik. 18 47
 Bertel Strömmer

Bertel Strömmer

Julkisivupiirroksista laajennoksesta vuodelta 1947. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

Vuonna 1950 Bertel Strömmer suunnitteli erillisen toimistorakennuksen, joka sijaitsi varsinaisen tehdasalueen ulkopuolella ja joka muotokieleltään, että julkisivuiltaan erosi tehdasrakennusten arkkitehtuurista. Funktionalistinen rakennus oli neljäkerroksinen, siihen kuului kaksi kellarikerrosta sekä terassoitu ullakkokerros. Rakennus ei sisälly selvitysalueeseen, mutta on edelleen olemassa ja osa Takon teollisuus- ja rakennushistoriaa. Rakennus ei sisälly selvitysalueeseen eikä ole enää Takon omistuksessa.

Toimistorakennus kuvattuna kesäkuussa 2021.

Toimistorakennus Kirkkokadun varrella, vastapäätä 1952 rakennettua tehdassalia. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Toinen merkittävä rakennuskausi Takon tehdasalueella sijoittuu 1950-1960-luvulle, jolloin alueelle rakennuksia suunnitteli arkkitehti Heimo Kautonen. Kautonen oli Palmqvistin tapaan erikoistunut teollisuusrakennusten ja lisäksi teollisuuden kaavoituksen suunnitteluun. Kautosen arkkitehtuuri oli Palmqvistin tapaan massiivista, mutta punatiilen käyttö ja suoraviivainen arkkitehtuuri yhdistävät eri aikakausina rakennetut rakennusmassat toisiinsa.

Vuonna 1952 tehdasalueelle, Kirkkokadun varteen nousi uusi kaksikerroksinen ja tasakattoinen rakennus, joka ulottui Hallituskadulta Laukontorille. Rakennusmassa oli 107 metriä pitkä. Kirkkokadun tehdassali muutti oleellisesti tehdasalueen rakennuskantaa, sillä alueelta purettiin useita 1800-luvulta olevia rakennuksia, jotka eivät enää vastanneet kasvavan tehtaan tarpeita. Rakennukseen sijoitettiin kartonkikone ja rakennuksen asemointi pohjois-eteläsuuntaisesti toisti kosken länsirannan tehdassalin asemointia ja korosti keskeisen tuotantoprosessin merkitystä. Rakennus muodosti tehdasalueelle eräänlaisen muurin ja yhtenäisti rakennusmassaa ja toisaalta rajasi tehdasalueen julkisen alueen ulkopuolelle.

Rakennuksen etelänpuoleinen julkisivu on kaupunkikuvallisesti merkittävä, sillä sen päädystä on yksi kookas ikkuna, jonka voi nähdä innoittajana vuonna 2018 valmistuneelle Ratinan kauppakeskuksen Periscopelle ja toisaalta siinä on samankaltaisuutta Tampereen funktionalistisen rautatieasemarakennuksen kanssa (Eero Seppälä & Otto Flodin 1936). Samana vuonna 1952 rakennettiin toinenkin tehdasrakennus, joka liitettiin viereisen rakennuksen sisätiloihin. Rakennus oli kaksikerroksinen ja tasakattoinen. Vuonna 1952 valmistui lisäksi muuntamo, joka oli yksikerroksinen ja tasakattoinen. Seuraavana vuonna eli 1953 valmistui alapihan porttirakennus ja varasto sekä höyryvoima-aseman laajennos.

Takon Kirkkokadun tehdassali, Heimo Kautonen 1952

Ratinan kauppakeskus, Periscope, Jussi Murole ja Tuomo Siitonen 2015

Tampereen rautatieasema, Eero Seppälä & Otto Flodin 1936

Kuvat: Tako & Pericope: Sanna Kuusikari 2021, Rautatieasema: Saana Säilynoja 2017, Vapriikin kuva-arkisto.

Lisämaata TAKO osti jälleen vuonna 1954. Tällöin alueelle valmistui sosiaalirakennus, jonka suunnittelijana toimi Heimo Kautonen. Sosiaalirakennuksen rakentamisesta käytiin tehtaassa sisällä debattia, mutta tehtaassa silloinen johtaja näki sosiaalirakennuksen rakentamisen pitkäaikaisena sijoituksena työntekijöiden hyvinvointiin.³⁷ Vuonna 1956 tuli ruokalan ja tehdasrakennuksen väliin kulkusilta, mikä helpotti työntekijöiden siirtymistä työtiloista ruokalaan ja samalla rauhoitti sisäpihan liikennettä.

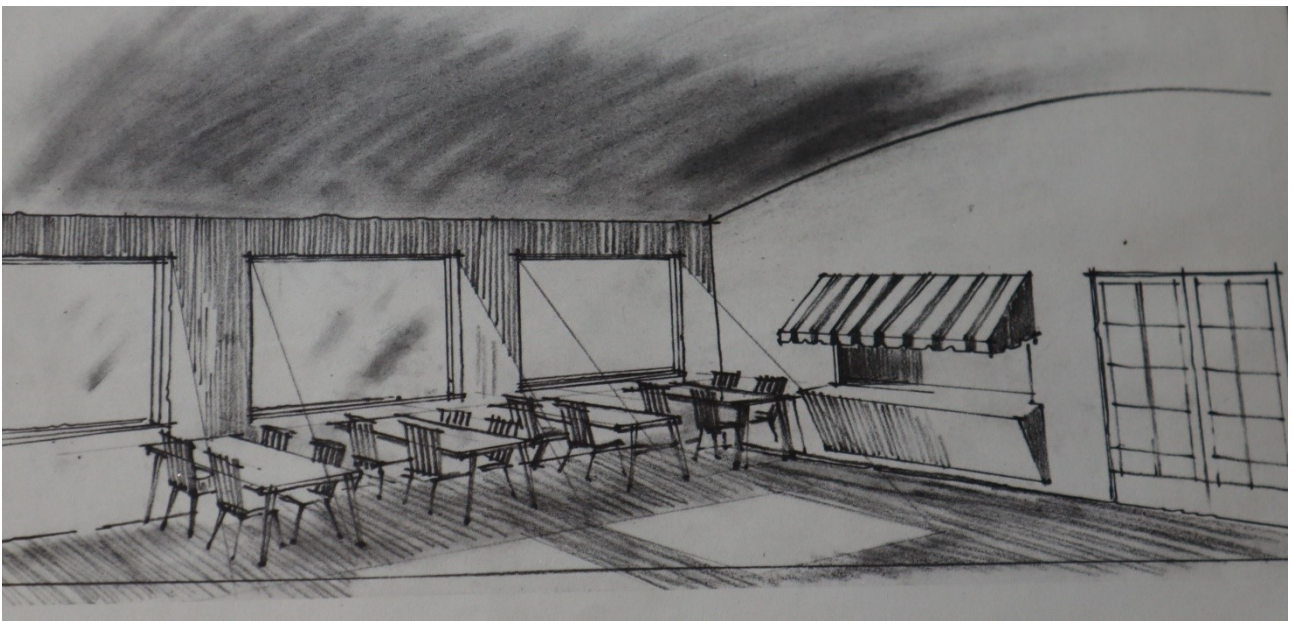
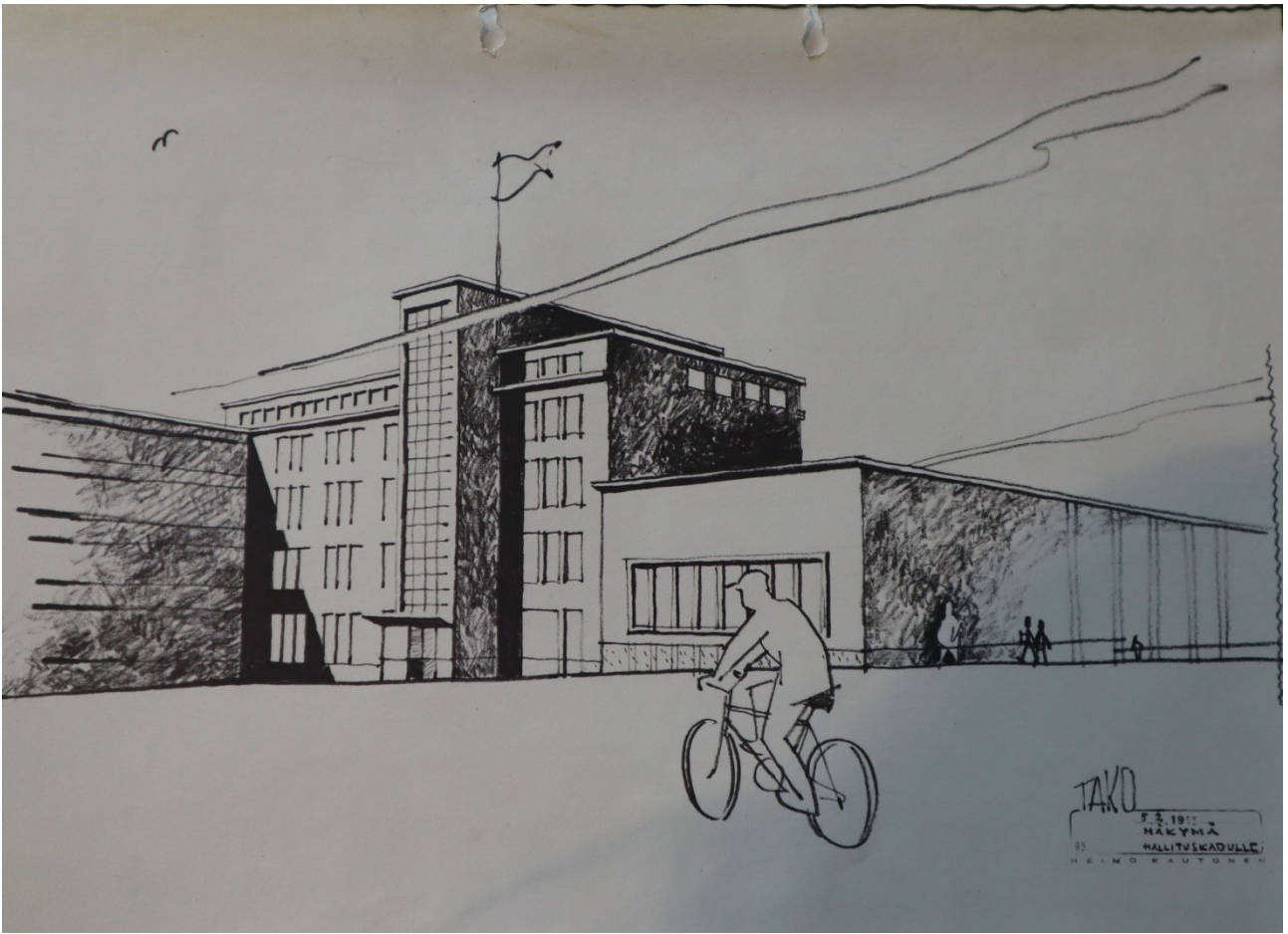
³⁷ Gösta Serlachiuksen taidesäätien arkisto, tehtaassa kirjeenvaihto 1950-luvulla.

Hallituskadun päätyyn valmistunut sosiaalirakennus vuonna 1963 Stafin kuvaamana. Kuva: Gösta Serlachiuksen taidesäitiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

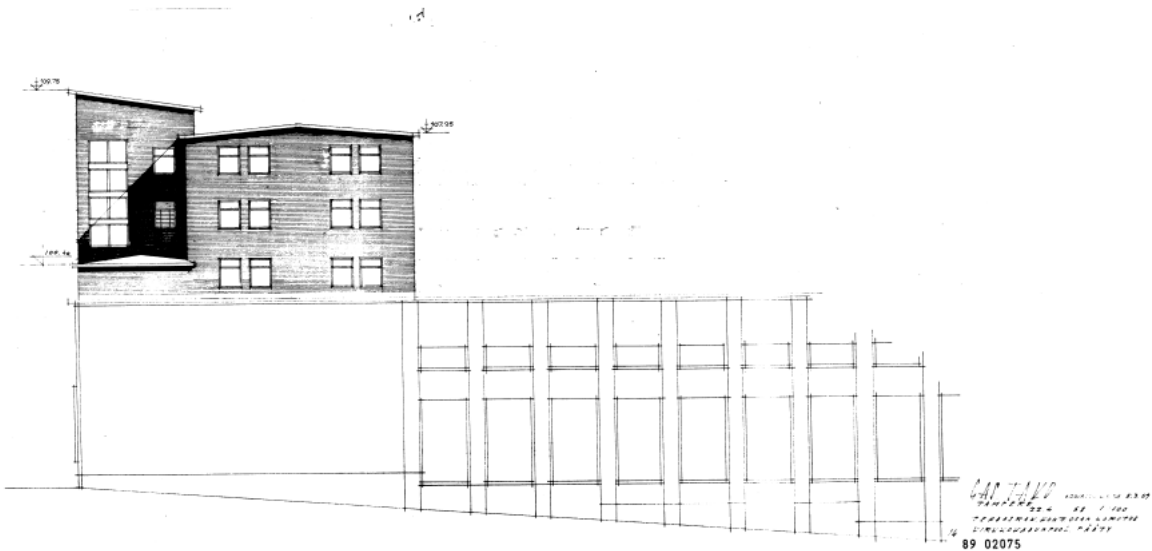

Vanhan kattilahuoneen purkaminen vuonna 1952. Kattilahuoneen tilalle valmistui myöhemmin 1950-luvulla tehdassali. Vanhan kattilahuoneen paikalla olevaa sähkökeskusta kutsutaan kattilapirtiksi. Kuva: Staf/Serlachius-museon kuva-arkisto.

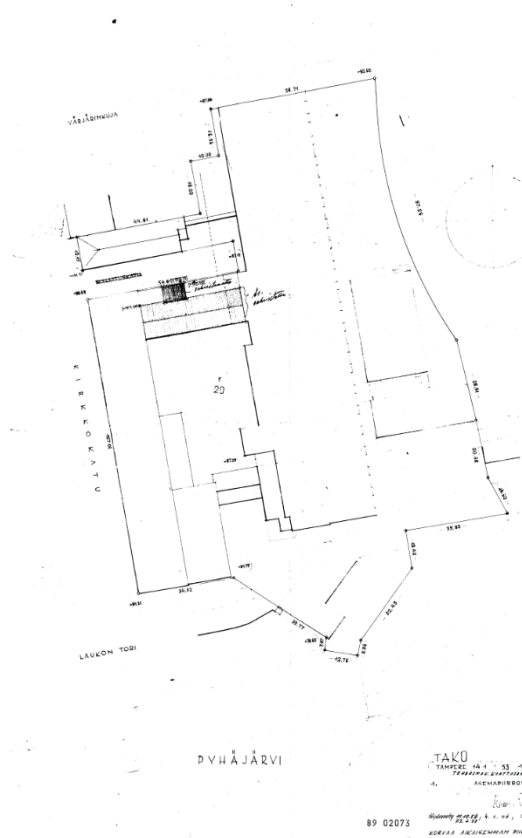

Heimo Kautosen luonnoksia Hallituskadun toimistorakennuksen korotuksesta sekä sosiaalirakennuksen ruokasalista. Lähde: Gösta Serlachiuksen taidesäätiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Vuonna 1958 tehdasalueen keskellä sijainnutta, vuonna 1922 valmistunutta tehdasrakennusta korotettiin ja se sai nykyisen muotonsa. Korotukseen tuli lisää toimistotilaa. Korotus noudatti aikaisempien rakennusten arkkitehtuuria sulautuen kokonaisuuteen.

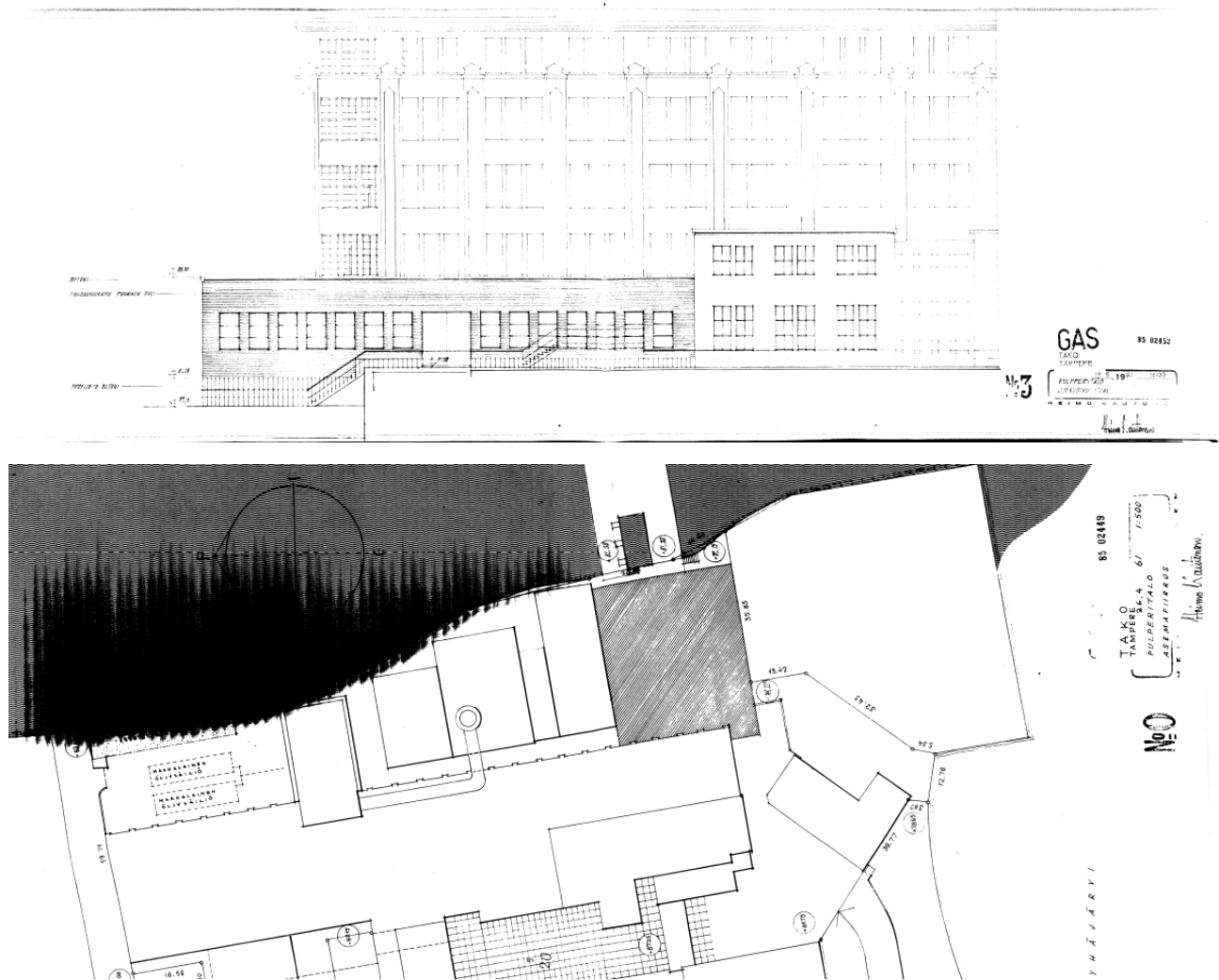

Leikkauspiirros vuoden 1958 korotuksesta. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

Asemapiirros vuodelta 1958. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

Viimeiset suuret muutokset tehdasalueen rakennuskannassa tapahtuivat 1960-luvulla. Heti vuonna 1960 valmistui varasto sisäpihan länsireunaan ja seuraavana vuonna 1961 arkkitehti Heimo Kautosen suunnittelema pulpperitalo, jossa toimii massan hajotus- ja annosteluosasto. Erityisesti pulpperitalo ja sen korotus 1964 olivat merkittäviä muutoksia, kosken rannan maisemassa, sillä se kiinteystti alaputouksen tehdasmaiseman tilavaikutelmaa. Hämeen sillalta katsottuna Tako, alaputouksen voimalaitos ja Verkatehdas muodostivat selvästi rajautuvan tilan.³⁸

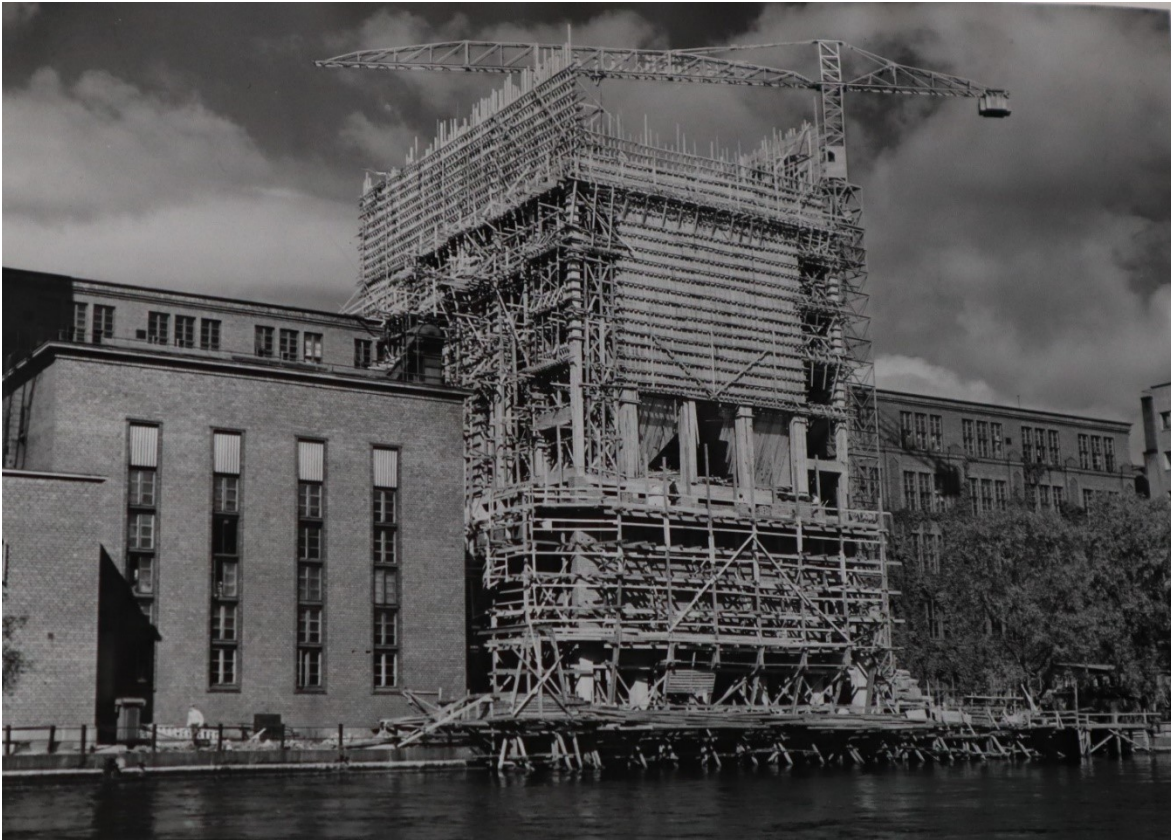

Julkisivupiirros ja asemapiirros koskien pulpperitaloa vuodelta 1961. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

Toinen kosken rannan maisemaan voimakkaasti vaikuttanut rakennus oli samana vuonna 1961 valmistunut voimala, jonka rakentaminen oli seurausta kartonkikoneiden uusimisista. Voimala, jossa oli suurikokoinen kattila, sijoitettiin hyvin keskeiselle paikalle kosken länsirannalle, 1930-luvulla valmistuneiden

³⁸ Mukala & Antila 1981, 61.

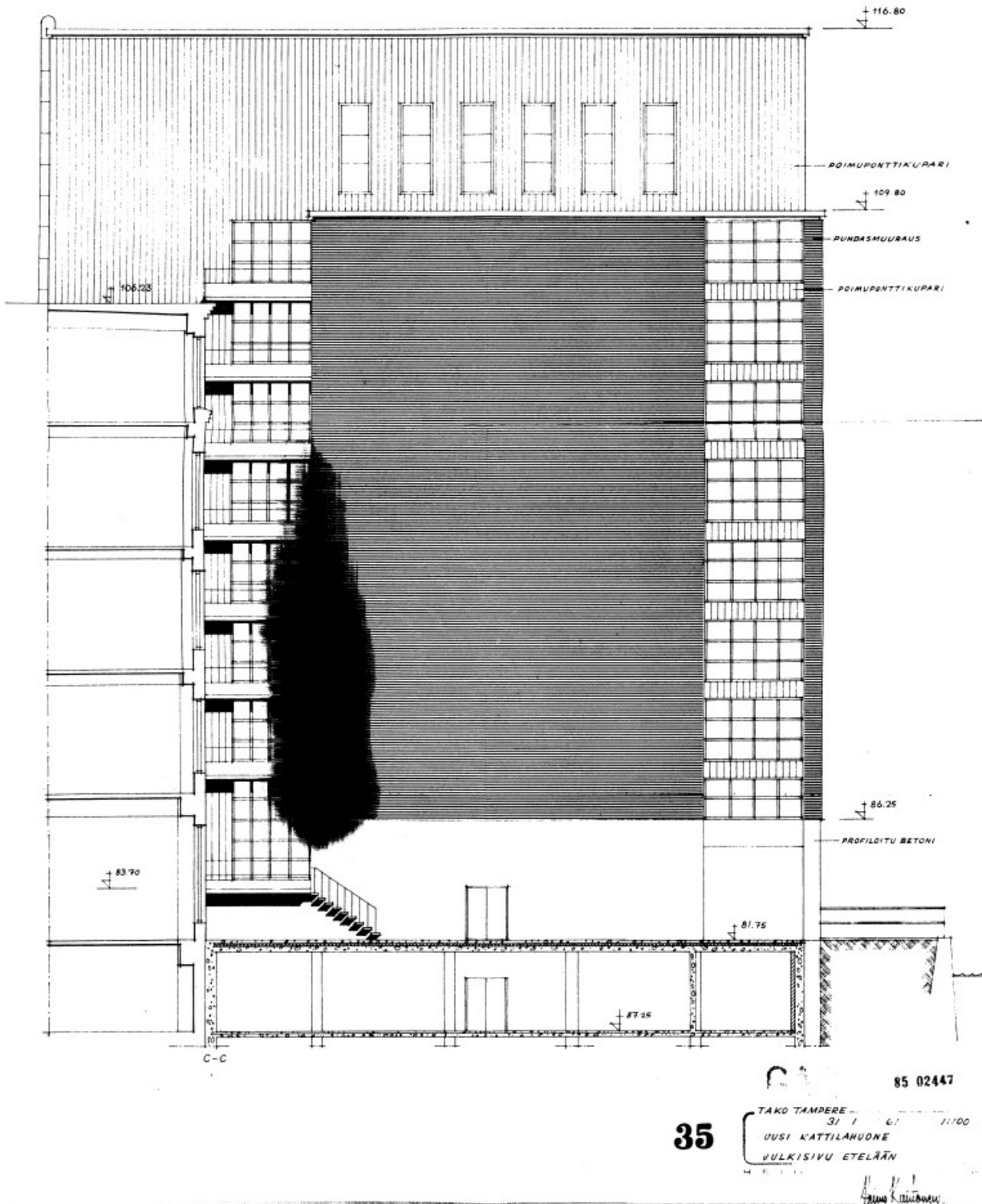
tehdasrakennusten eteen. Voimala oli suuri, tiili-kupari-lasi pintainen suorakulmainen särmiö, josta tuli olennainen osa alueen tehdasmiljöötä. Rakennus sulautui hyvin osaksi klassistista tehdasmassaa, mutta on kuitenkin erotettavissa erilliseksi rakennukseksi ja on oman aikakautensa arkkitehtuurin ilmeikäs esimerkki.

Kattilahuoneen rakennustyöt 1960-luvun alkupuolella. Kuva: Gösta Serlachiuksen taidesäätio, Serlachius-museot, kuvakokoelmat..

TAKO:n tehdasalue kuvattuna toukokuussa 2021. Kattilahuone sulautuu osaksi tehtaan rakennusmassaa muodostaen kuitenkin oleellisen osan kosken länsirannan maisemaa. Maisemakuva on myös hyvin kuvainnollinen liittyen Takon rakennushistoriaan, sillä maisemassa on W.G. Palmqvistin suunnittelema pitkä tehdassali ja turbiinisalit ja piippu, Bertel Strömmerin laajennus- ja korotusosat matalaan tehdassaliin ja turbiinisaleihin sekä Kautosen suunnittelemat pulpperitalo ja voimalaitos.

Uuden voimalaitoksen leikkauspiirros vuodelta 1961. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

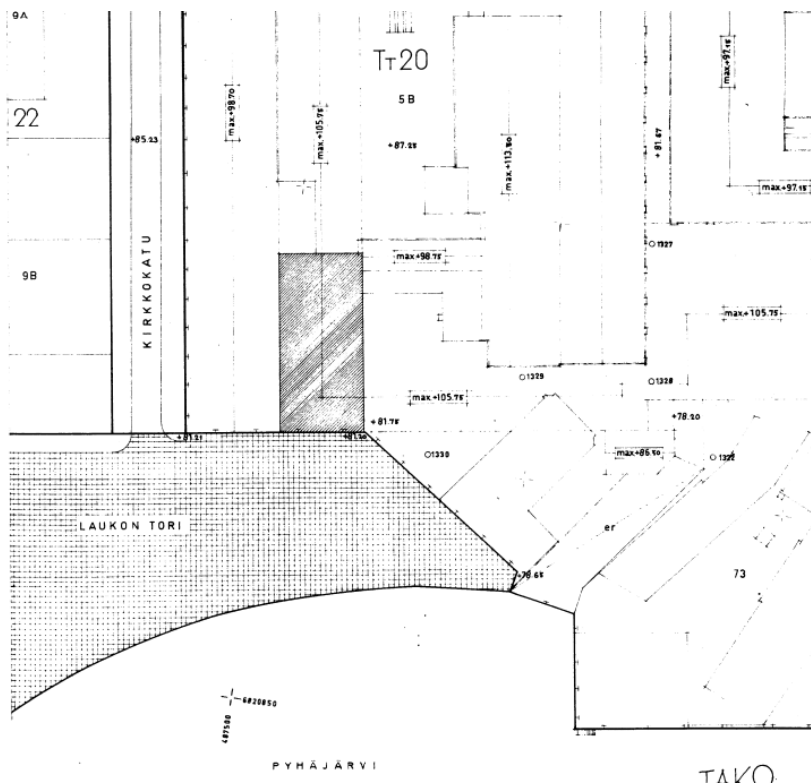

Ilmakuva TAKO:n tehdasalueesta mahdollisesti 1950-luvun alussa. Laukontorin kulmassa on vielä puutaloja ja kauppaseuran talo, jotka myöhemmin purettiin pois. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

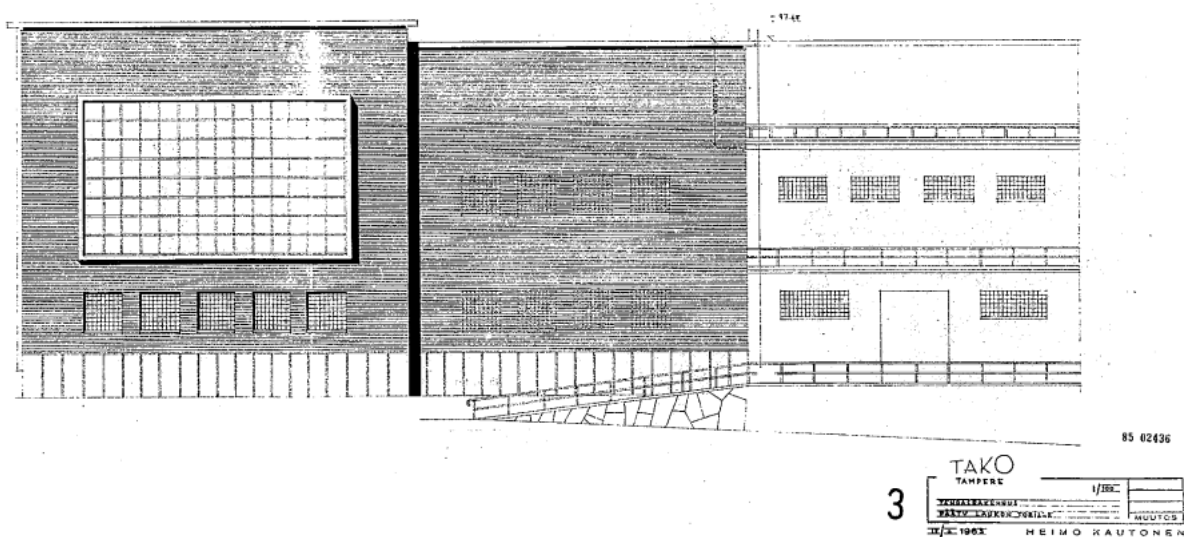

Ilmakuva TAKO:n tehdasalueesta mahdollisesti noin 1960-luvulta. Tehtaan tontti on jo rakennettu lähes täyteen. Takon uusi 1952 tehdassali päätyikkunoineen näkyy vasemmalla, sen takana toimistotalo vuodelta 1950. Vasemmassa kulmassa on tyhjä tontti, josta vanha Kauppaseuran talo purettiin 1956, uusi kauppaseuran talo valmistui seuraavana vuonna. Kuva on todennäköisesti vuodelta 1956. Kuva: Gösta Serlachiuksen taidesäitiö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

Vuonna 1963 kaksikerroksista tehdasrakennusta korotettiin yhdellä kerroksella. Ikkuna-aukkoja ei ensin suunniteltu Laukontorin puolelle ollenkaan, mutta vuonna 1964 toteutetun muutostyön yhteydessä päättyyn tehtiin neljä neliömäistä ikkunaa. Sisätila oli avoin tehdassali.

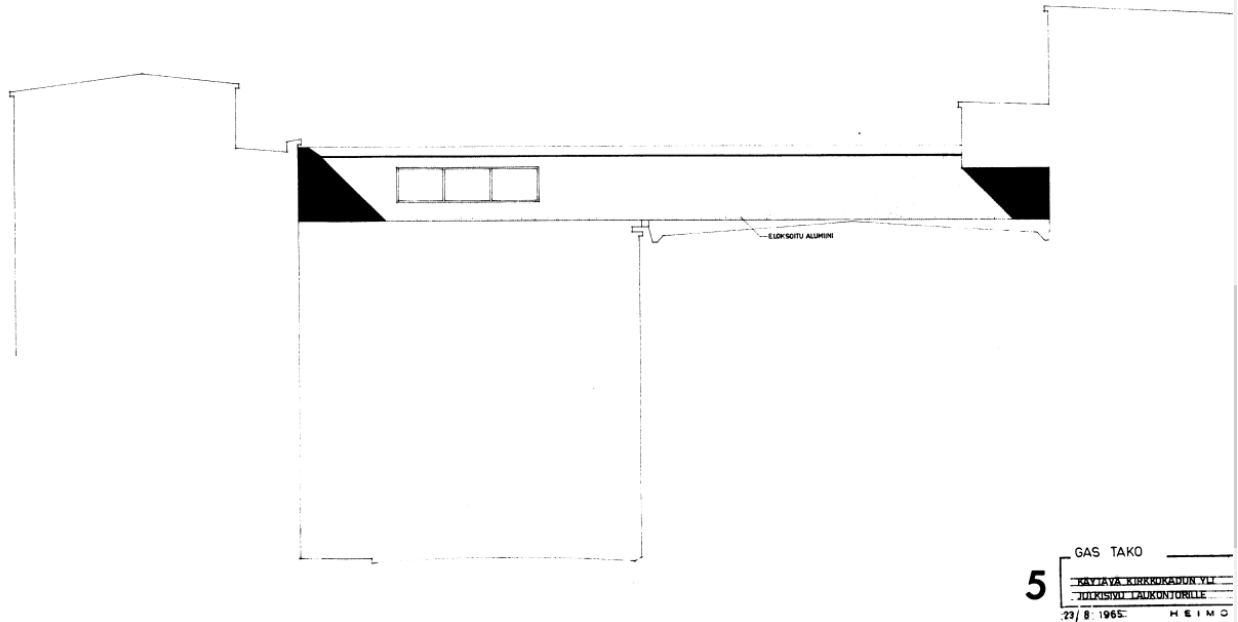

Asemapiirros vuodelta 1963 koskien kaksikerroksista tehdasrakennusta, jota korotettiin kolmikerroksiseksi, jolloin sen massasta tuli yhtä korkea kuin viereisen, Kirkkokadun mukaisesti kulkeva tehdassalin.

Muutospiirustus vuodelta 1963. Lähde: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

Vuonna 1966 suunniteltiin silta yli Kirkkokadun. Silta yhdisti tehdasrakennuksen ja toimistorakennuksen. Tehdasalueella siltaa kutsuttiin ”*huokausten sillaksi*”. Sillan materiaalina oli teräs, julkisivultaan silta oli alumiinilevyä ja rakennelmaan toivat luonnonvaloa ikkunat. Samana vuonna tehdasalueelle valmistui myös lähetyksvarasto, jonka julkisivu antoi Laukontorille. Tätä ennen tehdasalueelle ei ollut lähetyksvarastoa, vaan tuotteet pakattiin suoraan rekka-autoihin.³⁹

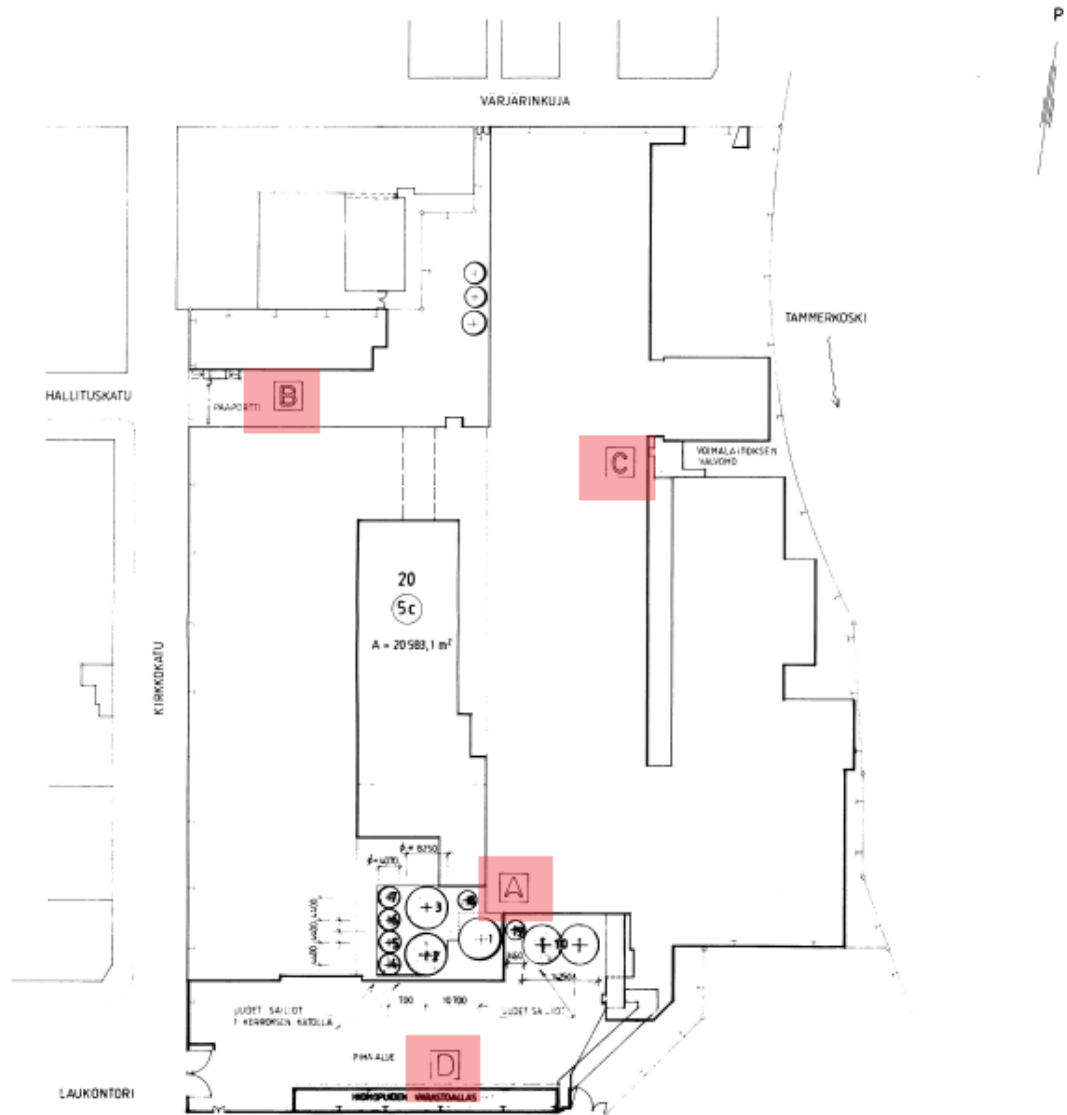

4.5. Täydennysrakentamista 1970-1990-luvuilla

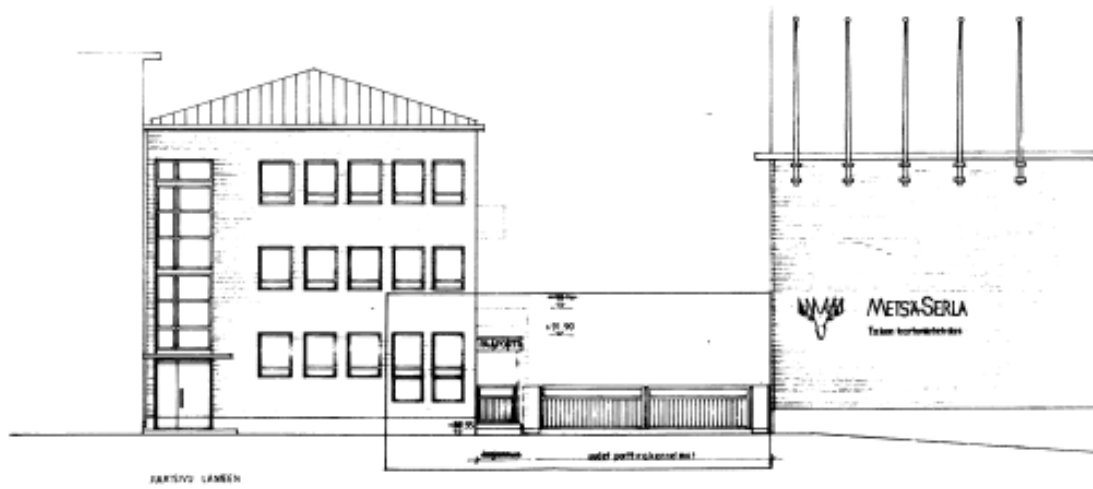
Tehtaan varsinaiset muutosvaiheet päättyvät 1960-luvulle, jonka jälkeen tehdasalueen rakennuksiin on tehty mittakaavaltaan pienempiä, toiminnallisia muutoksia kuten oviaukkojen muuttamista ja sisätilojen kuten toimistojen remontoimista. Suuremmat muutokset kohdistuvat 1990-luvun puolivälin paikkeille, jolloin Laukontorin puoleinen kaupunkikuva muuttui uusien punaisten säiliöiden myötä.

Vuosina 1994-1995 tehdasalueella toteutettiin muutoksia, jotka vaikuttivat tehtaan eteläiseen julkisivuun. Yksi näkyvimmistä muutoksista oli uusien säiliöiden pystyttäminen tontin eteläpuolelle eli kohti Laukontoria. Säiliöt pystytettiin tuotantoprosessin kasvun johdosta. Samana vuonna tehtiin hiomopuiden varastoaltaan laajennus, valvomorakennuksen laajennus ja uusi pääportti. Pääportin muutos vaikutti jonkin verran 1950-luvulla valmistuneen sosiaalirakennuksen ilmeeseen, kun entistä sisäänkäyntiä uudistettiin.

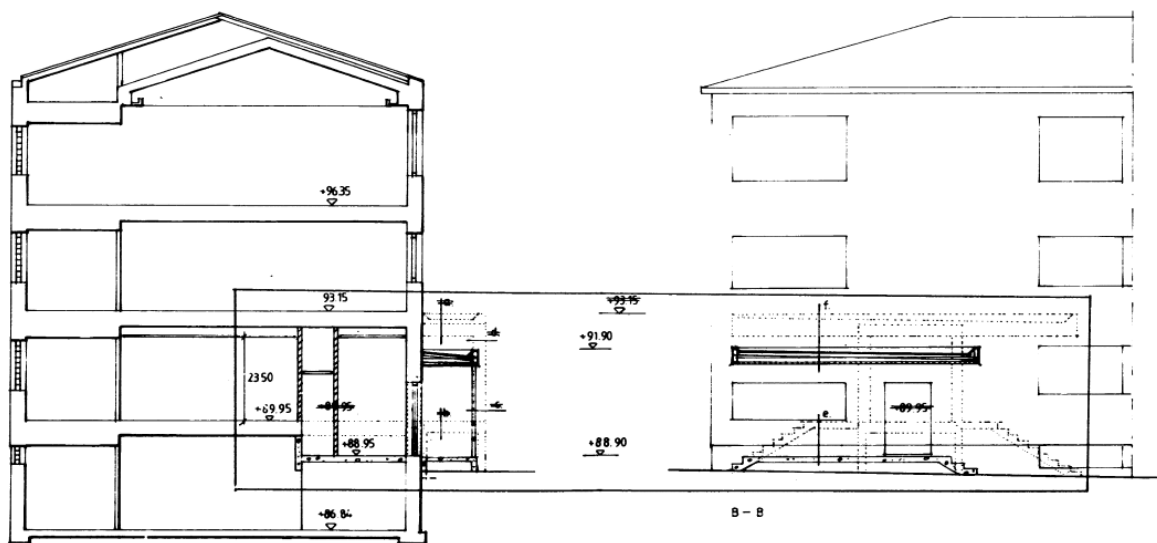
³⁹ Bo Ahlskogin haastattelu 15.5.2021.

Asemapiirros vuodelta 1994. Asemapiirroksen on korostettu kirjaimin merkityt muutoskohteet, jotka ovat A) tornisäiliöt, B) pääportti, C) voimalaitoksen valvomo ja D) hiomopuiden varastoaltaan ja kuljettimien rakenteet. Kuva: Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, korostusmerkinnät selvityksen tekijän.

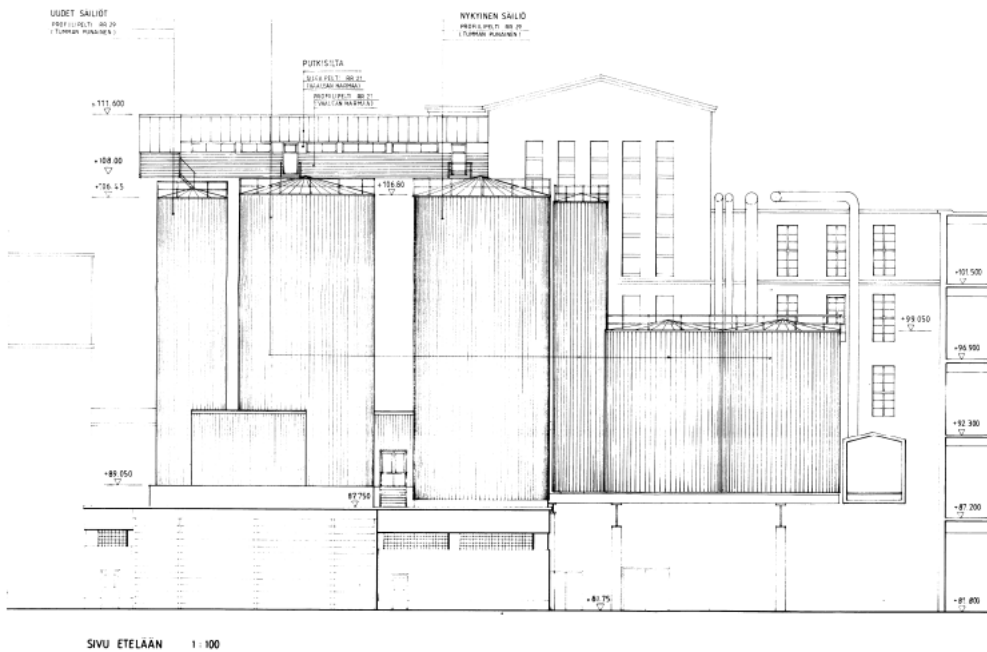

Pääportin muutos vuodelta 1995.

A - A

Pääportin leikkauspiirros vuodelta 1995.

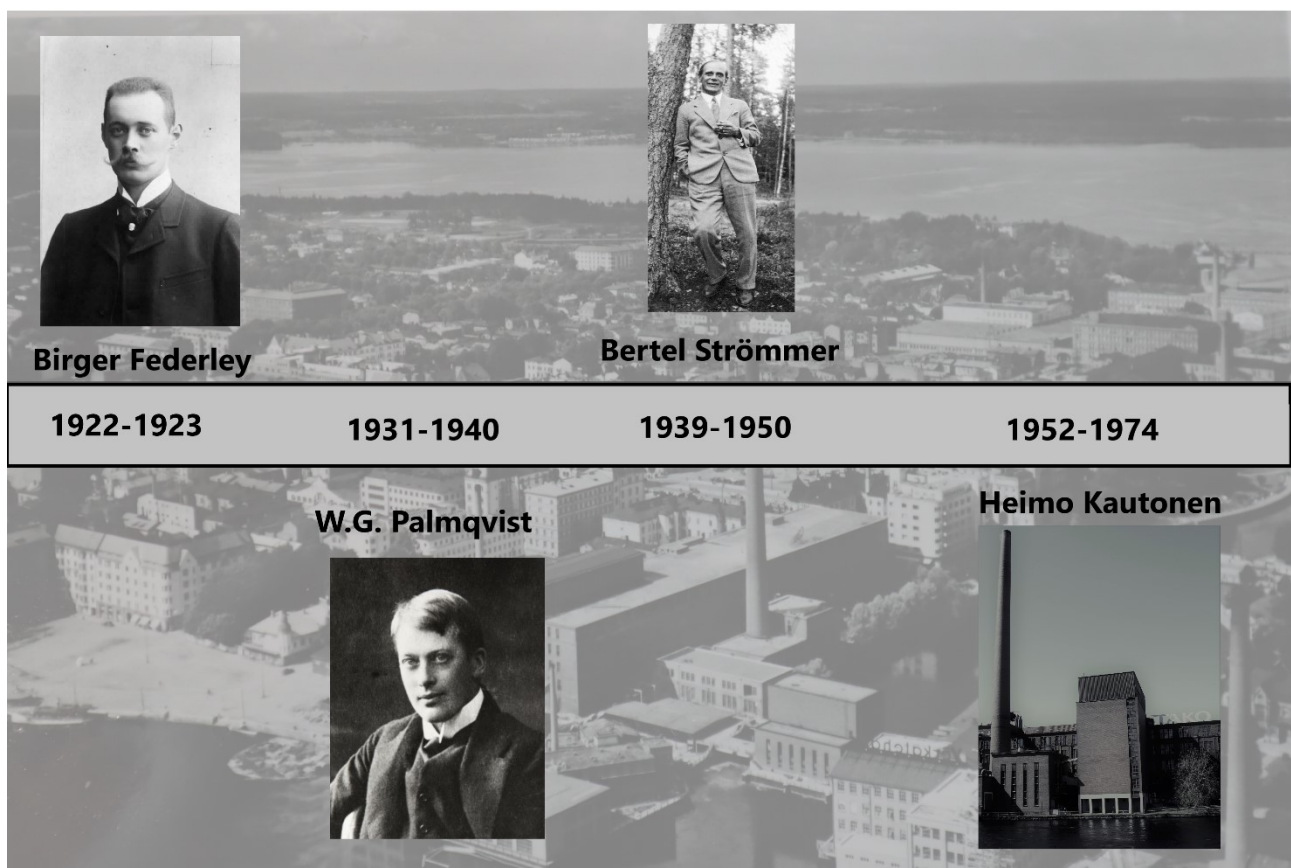

Julkisivupiirros vuodelta 1994 koskien massasäiliöitä.

Vuosien 1997- 2013 muutokset tehdasalueella ovat olleet tehtaan toiminnan kannalta keskeisiä, mutta eivät ole suurimittaisesti vaikuttaneet tehtaan ulkonäköön uudistaen sen arkkitehtuurin päälinjoja, vaan ovat olleet paikallisia kuten meluseinäsuojan asentamisia ja säiliöiden pystyttämisiä. Meluseinä asennettiin vuonna 1997 tehdasalueen Kirkkokadun puoleiselle julkisivulle. Meluseinäsuojan materiaalina oli harmaa profiloitu pelti.

4.6. Arkkitehdit

TAKO:n nykyinen rakennuskanta on valmistunut vuosina 1922-1961. Tämän jälkeen on tapahtunut muutamia korotuksia ja laajennuksia. Tärkeimmät rakennusajanjaksot ovat 1931-1940 (W.G.Palmqvist) ja 1952-1961 (Heimo Kautonen). Rakennusten arkkitehtuuri on yhtenäistä huolimatta siitä, että rakennuskanta on valmistunut pitkällä aikavälillä ja eri arkkitehtien työnä. Kun aiemmin tehtaiden suunnittelu oli tapahtunut laitevalmistajien tai tehtaiden teknisten johtajien toimesta, alettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa tehdasrakennusten julkisivuihin panostaa. Tammerkosken tehtaiden arkkitehteina toimivat muun muassa G.T. Chiewitz (Tampellan kehräämö 1857-1858), Lambert Petterson (esim. Finlaysonin pääkonttori 1895), Birger Federley (esim. Frencellin paperitehdas 1904-1920), Bertel Strömmer (esim. Finlaysonin varastorakennus 1953, Media 54, keski- ja alakosken voimalaitokset 1932 ja 1937). Tehdasrakennuksista haluttiin saada aikaa kestäviä ja edustavia. Arkkitehteistä Birger Federley, W.G.Palmqvist, Bertel Strömmer ja Heimo Kautonen ovat toimineet Takon arkkitehteina.

Takon tehdasalueella käytettiin ensimmäisen kerran arkkitehtia vuonna 1883, kun F.L.Calonius suunnitteli alueelle tehdasrakennuksen, joka sijoittui tehtaaseen nykyisen alueen keskivaiheille. Caloniuksen lisäksi alueen arkkitehtina toimi myöhemmin Tampereen kaupunginarkkitehti Lambert Petterson. Lambert käytti punatiiltä julkisivumateriaalina ja suunnitteli runsaasti tehdasrakennuksia myös muualle Tampereelle kuten Aaltosen kenkätehtaan, Liljeroosin tehtaaseen vanhimpia osia, Lokomon ja Finlaysonin pääkonttorin. TAKO:n tehdasalueen rakennuksista nykyisen rakennuskannan arkkitehteina ovat toimineet Birger Federley, W.G.Palmqvist, Birger Federley ja Heimo Kautonen, joiden kaikkien tyyli on ollut tunnistettavaa ja omalle aikakaudelleen todistusvoimasta. Samojen arkkitehtien käyttö tehdasalueen suunnittelussa on ollut TAKO:lta kauaskatseista ja varmistanut sen, että tehdasalue on rakentunut yhtenäiseksi. Saman arkkitehdin

käyttö on saattanut olla myös tehtaan etu, sillä arkkitehti on tuntenut prosessit jo valmiiksi. Esimerkiksi Palmqvist ja Kautonen suunnittelivat erityisesti teollisuuslaitoksia ja useita paperitehtaita. Arkkitehdeistä Federleyn kädenjälki tehdasalueella on enää hyvin pienimuotoista, mutta on hyvä tuoda esiin, että laadukas arkkitehtuuri tehdasrakennuksissa saattaa kestää yli ihmisiän ja tehdashallien avoin sisärakenne muutettavissa prosessin mukaan.

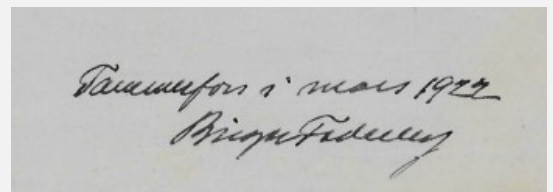
BIRGER FEDERLEY

Helsingissä syntynyt Birger Federley valmistui arkkitehdiksi vuonna 1896 Polyteknillisestä yliopistosta. Muutamaa vuotta myöhemmin 1898 hän perusti yhteisen arkkitehtitoimiston Lars Sonckin kanssa. Yhteistyö jäi kuitenkin lyhyeksi Federleyn perustettua Tampereelle oman arkkitehtitoimiston. Tampereen kaupungin arkkitehtina Federley toimi 1900-1901. Federley vaikutti voimakkaasti Tampereen kaupunkikuvaan ja suunnitteli monia merkittäviä rakennuksia.⁴⁰ TAKO:lle Federley suunnitteli sen tällä hetkellä vanhimmat rakennusosat vuosina 1922 ja 1923.

Muutamia Federleyn suunnitteleamia rakennuksia:

- Palanderin talo, Keskustori 1901
- Tampellan insinöörien asunnot 1899, 1912
- Laukonlinna 1907
- Lielahden tehtaan työväen asunnot 1917, 1924, Lielahden tehdasalue ja yhdyskunta 1914-1932
- Tampereen Telefooni Oy:n talo 1914
- Tampereen kulkutautisairaala 1909
- Tampereen Kirjapaino- Osakeyhtiön talo 1926

⁴⁰ [Koskesta voimaa-sivun artikkeli Birger Federleystä](#) (luettu 21.5.2021)

WÄINÖ GUSTAF PALMQVIST

Kalajoella syntynyt arkkitehti Wäinö Gustaf Palmqvist valmistui vuonna 1905 polyteknillisestä yliopistosta. Palmqvist työskenteli Gustaf Nyströmin toimistossa 1903-1907, vuosina 1906-1907 Birger Brunilan toimistossa ja vuosina 1908-09 Palmqvist avusti Armas Lindgreniä sekä Lars Sonckia, jonka jälkeen hän perusti yhteisen toimiston Einar Sjöströmin kanssa. Vuonna 1919 Palmqvist perusti oman toimiston. Palmqvistin arkkitehtuuri oli massiivista ja barokkivaikutteista klassismia. Erityisesti Palmqvist tunnetaan teollisuus- ja liike-elämään suunnittelemistaan rakennuksista. TAKO:n tehdaskokonaisuuden lisäksi hän suunnitteli rakennuksia Serlachius Oy:n Mäntän tehtaan paperitehtaalle ja Valkeakosken paperitehtaalle.

- Tampereen Kalevankankaan siunauskappeli
- Mäntän paperi- ja sellutehdas
- Kankaan paperitehdas
- Kuhankosken vesivoimalaitos
- Bögelundin kartonkitehdas, Helsinki 1920
- Jämsänkosken tehdas ja yhdyskunta

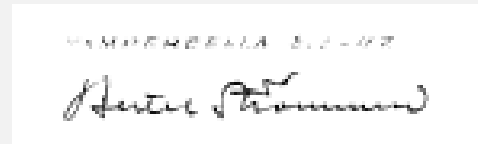
BERTEL STRÖMMER

Bertel Strömmer syntyi Ikaalisissa 1890. Arkkitehdiksi Strömmer valmistui 1913. Opiskeluaikana Strömmer työskenteli W.G.Palmqvistin ja Einar Sjöströmin arkkitehtitoimistossa piirtäjänä 1911-1912, joiden toimistossa Strömmer hylkäsi jugendin ja seurasi kokeneempien arkkitehtien työtä monumentaalisten rakennusten parissa. Valmistuttuaan Strömmer työskenteli Eliel Saarisen toimistossa 1913-1914. Lambert Pettersonin toimistossa hän työskenteli 1915-1918 ja toimi samalla Tampereen kaupungin asemakaavatoimikunnan sihteerinä. Vuonna 1918 Strömmer valittiin Tampereen kaupunginarkkitehdin virkaan, jossa hän toimi vuoteen 1953 asti. Strömmer vaikutti Tampereen kaupunkikuvaan merkittävimmin kuin yksikään aikaisempi arkkitehti. Strömmer aloitti klassistisvaikutteisilla rakennuksilla, mutta alkoi 1930-luvulla suosia funktionalismia. Strömmer oli aktiivinen harrastelijavalokuvaaja.

Muutamia Tampereella sijaitsevia Strömmerin suunnittelema rakennuksia:

- Oy Keskuskeittiön talo 1922
- Hotelli Tammer 1928
- Tuulensuun talo 1928
- Rauhaniemen kansankylpylä 1929
- Tampereen linja-autoasema 1938
- Huberin talo 1949-1959
- Domus YKK 1961

HEIMO KAUTONEN

Arkkitehti, rakennusneuvos Heimo Kautonen syntyi New Yorkissa 1910 ja vuonna 1916 Kautonen muutti perheensä kanssa Ouluun. Kautonen valmistui arkkitehdiksi Teknillisestä korkeakoulusta 1936. Professori Otto-livari Meurmannin oppilaana ja assistenttina olleen Kautosen diplomityö käsitteli asemakaavoitusta. Työ oli vasta toinen suomalaisen arkkitehdin tekemä asemakaavoitusta käsittelevä työ. Kautonen toimi arkkitehtiosastolla opettajana vuosina 1936-1942. Oman toimiston Kautonen perusti 1936 ja se toimi 1980-luvulle saakka.

Toimistonsa kautta Kautonen teki pitkän uran useiden paperiteollisuusyhtiöiden arkkitehtina. Tervakosken ohella Kautonen suunnitteli kaavoja tai rakennuksia Myllykoski Oy:n, Tervakoski Oy:n ja Kajaani Oy:n sekä Yhtyneet Paperitehtaat yhtiöille, joille Kautonen laati tehdasyhdyskuntien kaavoja sekä suunnitteli lukuisia asuin-, konttori- ja tehdasrakennuksia. Vuodesta 1949 Kautonen toimirakennushallituksen asemakaavaosaston johtajana ja toimi siinä aina vuoteen 1968, jolloin jäi eläkkeelle. Kautonen julkaisi 1958 teoksen Maaseutualueiden kaavoituslisäksi Kautonen suunnitteli Kymenlaakson aluesuunnittelman 1946, Jämsänjokilaakson seutukaavan 1956 ja Valkeakosken yleiskaavan 1970. Kautosella oli oma arkkitehtitoimisto aina vuodesta 1936 vuoteen 1980.

Muutamia Kautosen suunnittelempia rakennuksia:

- Mar de Platan asemakaava 1948, Argentiina
- Mäntän paperitehtaiden konepajan valimo 1944, konepajan asentamo 1963, toimistorakennus 1970

SELVITYSALUEEN ULKOPUOLELLE JÄÄVÄT KOHTEET, JOTKA LIITTYVÄT TAKOON

Alakosken voimalaitos

Bertel Strömmer suunnitteli kosken alarantaan voimalaitoksen vuonna 1937. Voimala rakennettiin yhteistyössä kosken kahden osakkaan Tampereen Verkatehdas Oy:n ja H.Liljeroosin Oy:n kanssa. Rakennuksen massa on suorakaiteen muotoinen porrastuksin. Tyyliiltään punatiilirakennus edustaa funktionalismia.

Toimistotalo

Vaaleaksi rapatun funktionalismia edustavan toimistorakennuksen suunnitteli Bertel Strömmer vuonna 1950. Rakennus ei julkisivuiltaan liity osaksi tehdasrakennusta, vaan muuta kaupunkirakennetta. Rakennukselle leimallista on sileät seinäpinnat, pyöristetetyt kulmat ja kaareavat ikkunat.

Piipputalo

Näsilinnankadulle valmistui vuonna 1952 Heimo Kautosen suunnittelema asuintalo tehtaan työntekijöille. Rakennus oli uudenaikainen asuinkerrostalo, joka tarjosi asukkailleen aikakauden mukavuuksia kuten sähköhellan, sisävesan ja suihkun. Selkeät, tarkoituksenmukaiset ja rapatut julkisivut edustavat aikansa kerrostalorakentamista.

Nekalan varasto

Nekalan varasto rakennettiin 1940-luvulla, kun varastotilaa tarvittiin lisää. Varastohalliin tuli Takon kaksi ensimmäistä truckkia. Nekalassa toimii edelleen Takon varasto, mutta kyseisestä tiilirunkoisesta varastohallista Tako luopui jo 1980-luvulla.

Lielahden tehtaalla

Vuonna 1965 G.A.Serlachius Oy osti Lielahden tehtaalla, jonne valmistui kuorimo vuonna 1965. Takon kotelotehdas muutti Lielahden vuonna 1990.

Tuotantoprosessi

”Tärkeimpinä paperin valmistuksen koneista on pidettävä paperikoneita, jotka ovat ikäänkuin sieluna paperitehtaassa, ja joiden koosta ja valmistuskyvystä, valmistettavan paperin laadun ohella riippuu koko paperitehtaan koneisto.”⁴¹

Kirjoitti Onni Suursalmi vuonna 1917 julkaistussa ohjekirjasessa ”Paperikoneesta ja sillä työskentelystä”. Suursalmen luonnehdinta paperikoneiden sieluna olemisesta tehtaassa sopii hyvin myös Takoon, jossa pitkät tehdassalit on suunniteltu pitkien koneiden mukaan. Koneet on asemoitu etelä-pohjoinen suuntaan ja samaan suuntaan kulkee myös Takon kartonkituotannon prosessi:

1. Sellu tuodaan alarannan edustalle alapihaan rekoilla. Aiemmin kuljetus tapahtui ihmisvoimin, mutta 1950-luvulla tehtaassa tuli käyttöön trukit, jotka helpottivat muun muassa rantaan uitettujen propsinippujen siirtoa. Alapihalla toimi myös puuhiomo, jonne tukit tuotiin uittamalla ja nostettiin kiramolla

⁴¹ Suursalmi 1917, 1.

hiomoon. Myöhemmin puut kuorittiin toisaalla ja tuotiin metrin pöleinä Takoon. Vuonna 2021 kartongin raaka-aine oli sellu ja CTMP (kemihierre).

2. Kartongin tuotantoprosessi alkaa pulpperitalosta, jossa massa sulputetaan ja sen jälkeen se siirtyy putkien kautta kartonkitehtaan kartonkikoneille, jossa määrässä päässä kartongista puristetaan irti vettä.
3. Takon kartonkitehtaassa on kaksi kartonkikonetta, KK1 ja KK3. Koneissa massasta muodostuu kartonki, josta puristetaan pulpperitalossa massaan ajettu vesi. Kartonki kuivatetaan joka kuivatetaan paperikoneessa. Aiemmin, 1990-luvun alkupuolella, kun koneet eivät vielä kuivattaneet kartonkia, sitä kuivatettiin omassa kuivaamossa.
4. & 5. Kartonkikoneesta kartonki menee rullaukseen ja jälkikäsitteilyyn, leikataan arkeiksi.
6. Kartonki lähetetään maailmalle alapihan kautta.

Takon kartonkipakkausten kuvia 1950-1960-luvulta. Kuva: Gösta Serlachiuksen taidesäätö, Serlachius-museot, kuvakokoelmat.

5. Maisema

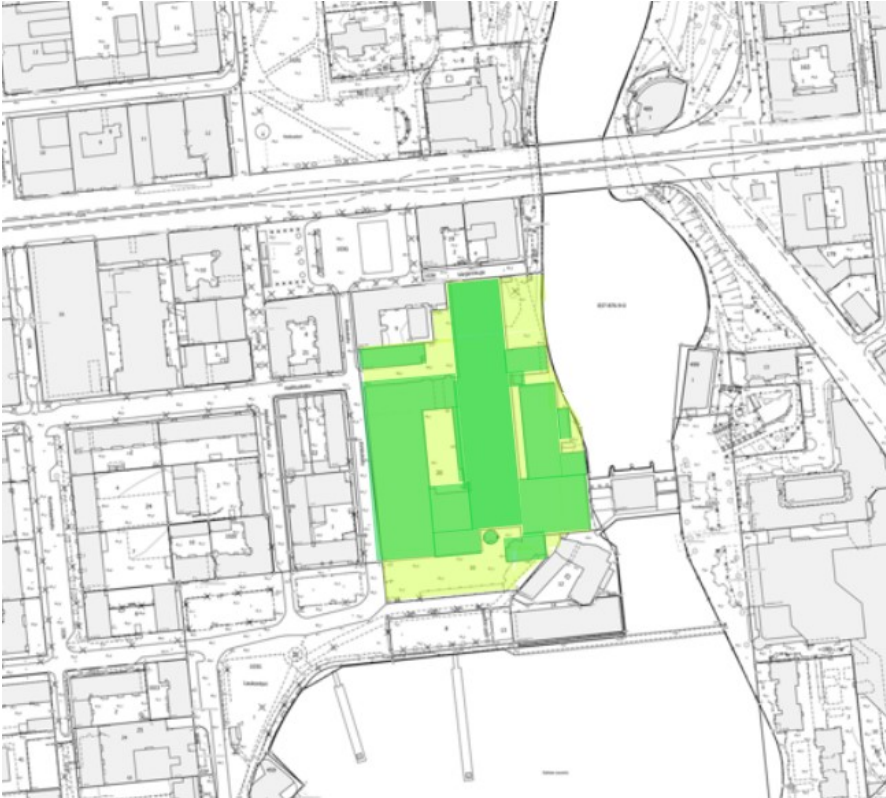

Takon tehdas sijaitsee keskellä Tampereen ydinkeskustaa, jossa sen ympärillä on jatkuvasti liikettä. Vastavuoroisesti tehdas on jatkuvassa liikkeessä, työtä tehdään kolmessa vuorossa. Kuva toukokuiselta Laukontorilta 2021.

Tampereen keskustan kaupunkikuva perustuu tiukkaan ruutukaavaan, jota rikkoo kaupungin keskellä virtaava Tammerkoski. Polveilevana virtaava koski luo kaupunkikuvalle kontrastin. Tammerkosken ympäristöä tehdasrakennuksineen voi pitää keskustan kaupunkikuvan ytimenä, mutta myös sen identiteetin rakentajana. Tammerkosken ympärille rakentuneiden teollisuusrakennusten maisema onkin ollut toistuva kuvaus Tampereesta suomalaisessa maisemakuvastossa.⁴²

Metsä Board Takon tehdasalue sijaitsee Tammerkosken alajuoksun länsirannalla, Tampereen ydinkeskustassa ja on sijainniltaan merkittävä kaupunkikuvan muodostaja ja teollisuuden nojaavan maisemakuvaston osa. Maiseman ytimenä voi pitää avaraa näköyhteyttä kosken vastarannalta toiselle. Alakosken näkymää tehtaalle rajaa vuonna 1929 valmistunut Hämeensilta ja vuonna 1937 valmistunut Bertel Strömmerin suunnittelema alakosken voimalaitos, joiden väliin jää suora ja eheä näköyhteys Takon tehdasalueelle. Selvityskesänä koskimaisemaa jakoi väliaikainen, puurakenteinen kävelysilta.

⁴² Tuohisto-Kokko 2020, 4.; Häyrynen 2015, 30.

TAKO:n tehdasalue merkittynä vaaleanvihreällä, rakennukset vihreällä. Kartta: Tampereen kaupungin karttapalvelu Oskari, merkinnät selvityksen tekijän.

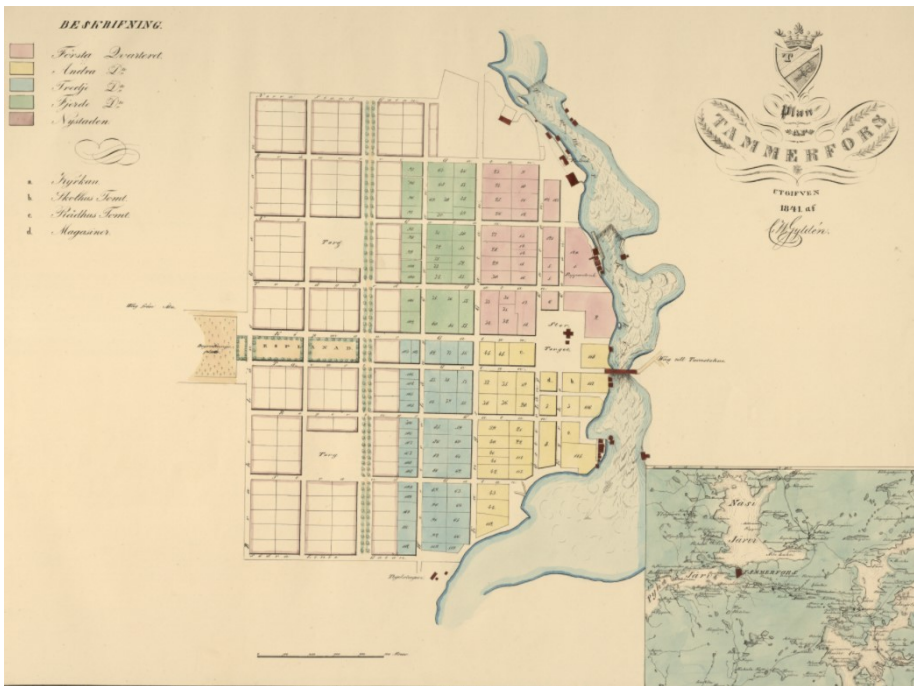
Takon maisemallinen merkitys neljästä pääilmansuunnasta on merkittävä eikä se massiivisten rakennusmassojensa vuoksi jää muun rakennuskannan piiloon. Idässä ja etelässä näkymä tehdasalueen julkisivuihin on avoin, sillä ne rajatuvat rantanäkymiin. Idässä Takon tehdasaluetta rajaa Tammerkoski, pohjoisessa Värjärinkuja. Lännessä tontti rajoittuu Kirkkokatuun, etelässä Ratinan suvantoon. Tontti sijaitsee keskeisellä paikalla Tampereen ydinkeskustassa ja kuuluu osaksi Tammerkosken kansallismaisemaa. Takon tehdasalue on muuntunut laajentuen ja korkeutta kasvaen samalla kun tuotanto ja prosessit ovat uudistuneet ja pysynyt näin elinvoimaisena. Takon tehdasalue on todistusvoimainen elementti Tampereen teollisuushistoriasta. Euroopan tasolla Tako on ainutlaatuinen, sillä muita, kantakaupungin keskellä sijaitsevia toimivia teollisuuslaitoksia on vähän.⁴³

Maiseman historia

Vuoden 1779 isojakokartassa nykyinen tehdasalue on merkitty maanviljelyksi sopivaksi alueeksi eikä alueella ole vielä sijainnut rakennuksia. Tampereen kaupunkialue kaavoitettiin ruutukaavan mukaan, mutta polveileva ranta jäi ruutukaavan ulkopuolelle. Rantaa oli vaikea kaavoittaa symmetrisesti ja toisaalta se mahdollisti tehdasrakennusten vapaan sijoittelun rannan tuntumaan. Ensimmäiset tehdasrakennukset poikkesivatkin ruutukaavasta. Rantaan nousi eri alojen manufaktuureja ja fabriikkeja, 1700-luvulla Tammerkosken rannalla toimi myös kylpylä ja apteekkarien yrttitarhat. Alkujaan myllyt ja sahat olivat keskittyneet kosken yläjuoksulle ja sinne rakentuivatkin ensimmäiset teollisuuslaitokset kuten Häggmanin lumpputehdas ja Kruununpolttimo, jonka tiloihin James Finlayson perusti tehtaansa. Ei ole liioiteltua todeta, että Tammerkosken nykyinen maisema sai luonteensa teollisuuden ja kaupan rakenteista.⁴⁴

⁴³ Kantonen 2002, Museoviraston inventointi.

⁴⁴ Koponen 2015, 35.

Tampereen kartta vuodelta 1841. Karttaan on merkitty tummalla olemassa olleet rakennukset ja silta. Idestamin puuhiomoa ei ole vielä, mutta muuta teollisuutta (mm. Finlayson, Frenckell) erityisesti kosken yläjuoksulla jo on. Kaupungin ruutukaava erottuu kartassa selvästi sekä Hämeenkadun päähän suunniteltu puistoalue. Kuva: Vapriikin kuva-arkisto.

Jos kosken yläjuoksu olikin rakentunut melko täyteen 1800-luvun puoleen väliin mennessä, oli kosken alajuoksulla vielä tilaa yrityksille. Vuonna 1865 rakentumattomana oli tontti numero 4 (silloinen 16), jonka Knut Fredrik Idestam osti langoltaan Adolf Törgreniltä. Kosken alajuoksun rakennettu maisema koostui pääosin hirsirakenteisista teollisuusrakennuksista. Myös puuhiomon ensimmäiset rakennukset olivat hirsirakenteiset. Kosken maisema muuttui 1800-luvun lopun myötä, kun teollisuus valjasti entistä tehokkaammin vesivoiman käyttöönsä. Samalla muuntui ja kasvoi myös rakennuskanta, kun tuotantoprosessiin investoitiin enemmän rahaa. Maiseman muutokseen vaikuttivat myös rakennustekniikan muutos ja paloturvallisuus; rakennuksissa käytettiin 1800-luvun lopulta entistä enemmän punatiiltä, 1900-luvun alkupuolelta raudoitettu betoni mahdollisti korkeammat ja syvärunkoisemmat teollisuustilat. Myös rakennusten ulkonäköön alettiin kiinnittää enemmän huomiota, enää rakennuksia eivät suunnitelleet laitetoimittajat tai tehtaiden tekniset johtajat vaan arkkitehdit. Rakennuksien piti olla edustavia. Tehdasrakennus oli tuotannon käyntikortti. Ensimmäisen kerran tehdasalueella käytettiin arkkitehtia vuonna 1883, jolloin arkkitehti F.L.Calonius suunnitteli silloisen tontin eteläreunaan tehdasrakennuksen. Rakennus purettiin kahdessa osassa vasta vuosina 1931 ja 1951. Myöhemmin tontille 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa tehdasrakennuksia suunnittelivat Birger Federley ja Lambert Petterson.

Takon vuonna 1908 valmistunut jugend-tyylinen tehdasrakennus näkyy kuvassa vasemmalla puolella. Kuva otettu Ratinan suvannon vastarannalta. Kuva: Axel Tammelander 1912/ Vapriikin kuva-arkisto.

Tehdasalue alkoi jäsentyä yhtenäisemmäksi, kun aiemmin tonttikauppojen mukana tulleet rakennukset korvautuivat juuri tehtaan käyttöön suunnitelluilla rakennuksilla. On kuitenkin huomattava, että 1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku olivat jatkuvan rakentamisen aikaa, jolloin muun muassa erilaisia tehdas- ja varastorakennuksia rakennettiin ja välillä jopa muutaman vuoden päästä purettiin. Erityisen edustavana rakennuksena on pidetty vuonna 1908 valmistunutta Tampereen kaupunginarkkitehti Lambert Pettersonin suunnittelemaa jugend-tyylistä tehdassalia, jossa toimi hiomo. Tehtaan eloisan epäsymmetrisesti sommiteltu julkisivu oli asemoitu kohti Laukontoria. Rakennuksen tarkoitus oli näin myös jäsentää tehtaan edustavuutta kohti julkista tilaa. Rakennus purettiin kahdessa osassa vuosina 1937 ja 1966.

Lääninkartassa vuodelta 1893 on nimetty kosken tehdaslaitokset. Kosken alajuoksulla (tontti 16) toimi kattuhuopatehdas ja sen naapurissa villatehdas ja "pesolaitos" eli kylpylaitos, joka todennäköisesti oli yleinen sauna (17) sekä verkatehdas. Vastapuolella kattuhuopatehdasta Verkatehdas (19). Kattuhuopatehtaan tontti on merkitty karttaan punaisella ympyrällä.

Tammerkosken maisemaa 1890-luvulta. Takon tehdasalue näkyy kuvassa vasemmalla. Kuva: Serlachius-museon arkisto.

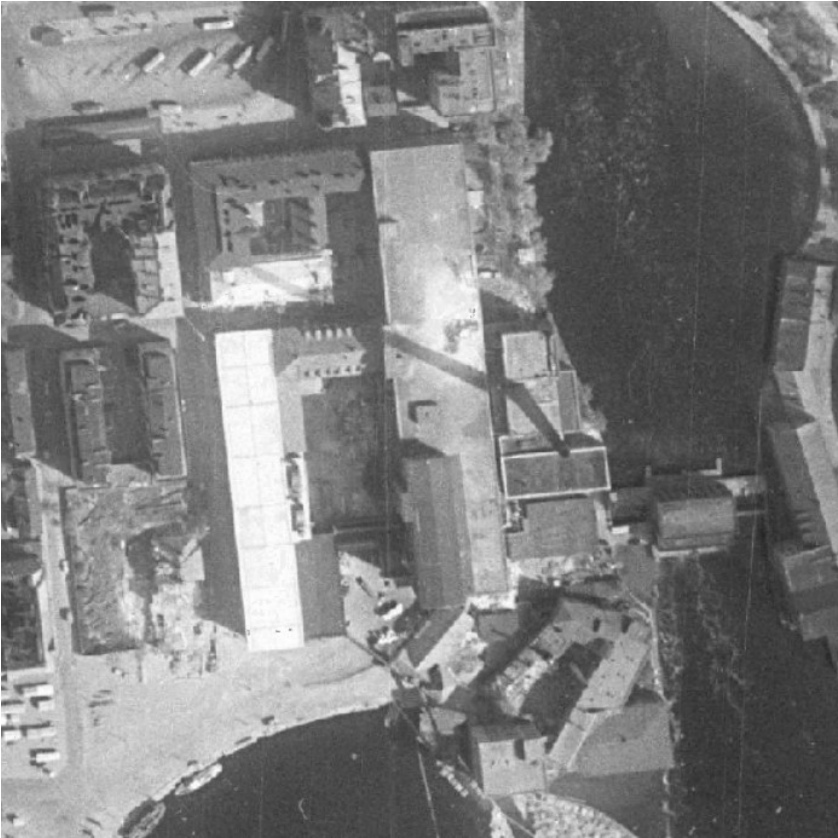
Tehtaan maisemaan ovat vaikuttaneet ennen kaikkea tuotantoprosessien muutos ja kasvu, joilla on ollut merkitystä muun muassa rakennuskantaan ja tonttimaan lisäämiseen. 1900-luvun alussa tehdasalue laajeni Kehräsaaren päin, kun silloinen Kattuhuopatehdas osti viereisen tontin numeron 6 (silloinen tontti 19, jolla toimi Verkatehdas). Maisemallisesti merkittävimpiä ovat olleet vuosikymmenet 1930, 1950 ja 1960. Kosken

länsirantaan valmistui vuonna 1931 pitkä tehdassali (155 metriä), kosken alajuoksulle voimalaitos ja koskea täytettiin tehtaan edustalta. Tehdasalue laajeni tämän jälkeenkin, esimerkiksi vuonna 1954 tehdas osti osan tontista 3, jolle rakennettiin sosiaalirakennus. Kirkkokadun varsi muuttui myös oleellisesti, kun vuonna 1952 kadun myötäisesti valmistui Heimo Kautosen suunnittelema pitkä tehdassali, joka teki Takon alueesta muurimaisen. Viimeistään pulpperitalo 1960-luvun alussa sulki näkymän tehtaalle ja teki kosken alajuoksuun eräänlaisen päätepisteen. Vuonna 1961 valmistunut voimalaitos dominoi kosken länsirannan maisemaa voimakkaasti edelleen.

Vaikka kosken alajuoksu merkittiinkin vielä 1700-luvun kartassa viljelykseen sopivaksi, muotoutui siitä viimeistään 1800-luvun puolivälin jälkeen tekstiili- ja kartonkiteollisuuteen keskittynyt alue. Puistomaisuutta kosken alajuoksun länsirannan kuvissa näkyy vasta 1940-luvun ilmakuvassa. Sen sijaan nykyisen Tempon talon edustalla on jo 1800-luvun lopulla ollut lehtipuita.

Ilmakuva vuodelta 1946. Tontin länsipuoli on vielä hyvin erilainen ja avonainen, rakennuskanta on vielä länsireunalla puutalovaltaista. Muutos kaupunkikuvassa ei koske vain Takon tonttia, vaan vielä vuonna 1946 Kirkkokadun päässä oli Kauppaseuran talo, jonka oli suunnitellut arkkitehti August Krook. Kauppaseuran talo purettiin vuonna 1956 Tähtisen kauppaseuran talon tieltä. Kuva: Tampereen kaupungin karttapalvelu.

*Ilmakuva vuodelta 1956. Takon tehdastontti on uusiutunut ja vanhat puurakennukset purettu.
Kuva: Tampereen kaupungin karttapalvelu*

Ilmakuva vuodelta 1974. Maisema on muuttunut urbaaniksi; lähikorttelien puutalot ovat korvautuneet korkeammilla kerrostaloilla, maisemassa näkyy parkkipaikka ja autoja ja Takon tehtaan tontti on rakentunut vastaamaan nykyistä.

Karttaan on merkitty punaisella rajauksella ja numerolla 1. Takon tehdasalue. 2. Tempon talo, 3. Keskustori, 4. Finlaysonin alue, 5. Frenckell, 6. Tampereen rautatieasema, 7. Koskikeskus, 8. Pääkirjasto Metso ja 9. Ratinan stadion. Kuten kartasta näkee, Tako sijaitsee aivan Tampereen ydinkeskustassa. Kartta: Tampereen karttapalvelu Oskari, merkinnät selvityksen tekijän.

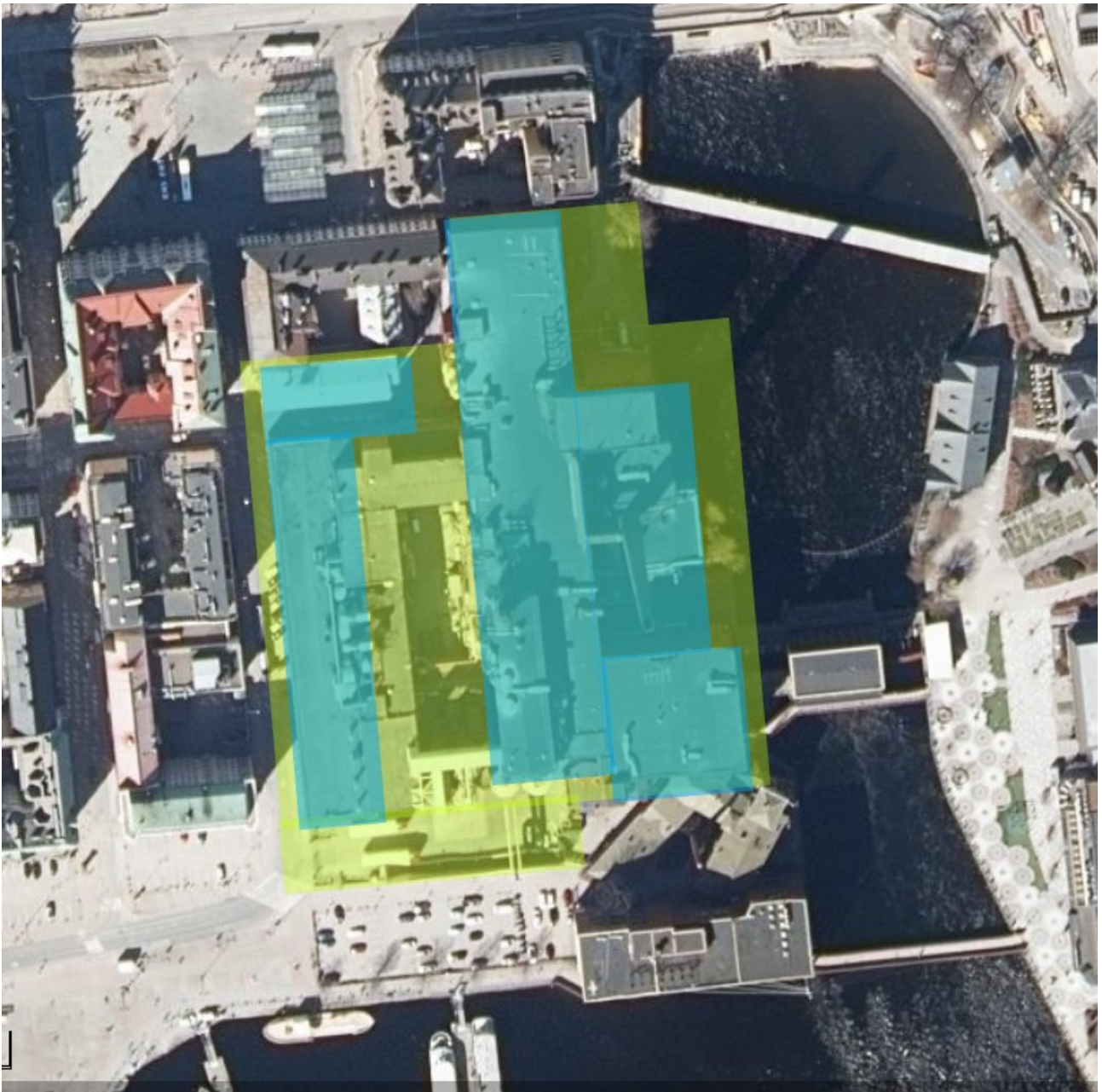

TAKO kuvattuna kesäkuun alussa 2021. Koskimaisemassa näkyvät rakennuskerrostumat 1930-, 1950- ja 1960-luvulta. Ehyttä koskimaisemaa jakoi Tammerkosken sillan peruskorjaukseen liittyvä väliaikainen kävelysilta.

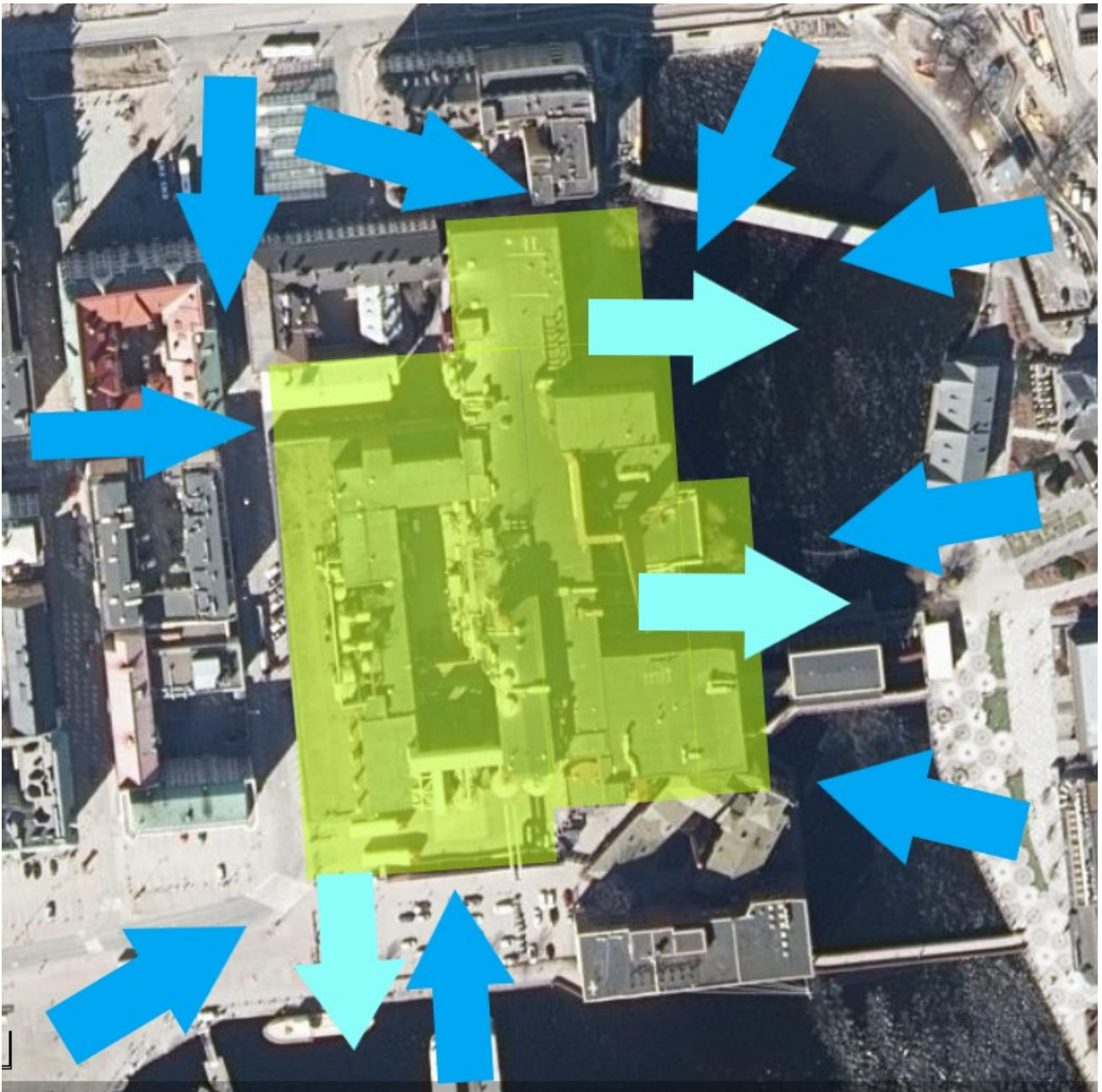
Nykytila

TAKO:n tehdasalueen rakennukset hallitsevat kaupunkikuvaa kaikista ilmansuunnista katsottuna. Tehtaan tuotantoprosessin osalta keskeiset rakennukset on asemoitu etelä-pohjoinen suuntaisesti. TAKO:n tontti on rakennettu tiivisti ja tehdasrakennukset muodostavat eräänlaisen muurin tehdasalueen ympärille, jolloin maisemakuva on suljettu. Tehtaan toiminnan paljastaa ala- ja yläpihalle kulkeva rekkaliikenne, vesihöyrypilvet tehdasrakennuksien päällä ja tehtaan koneiden humina. Tehdas toimii vuorokauden ympäri. Tehdasalueen sisällä on pienehköjä aukioita (alapiha, yläpiha, sisäpiha, voimalan piha), joiden pääasiallinen tarkoitus on mahdollistaa logistiikka.

Tehdasalueen rakennukset liittävät arkkitehtuurin kiinteästi nykyaikaan huolimatta siitä, että tehdasrakennukset ovat pääosin 1930-1960-luvulta. Toisaalta osa rakennuskannasta on vanhempaa ja liittyy maiseman osaksi eurooppalaista teollisuushistoriaa. Merkitykselliseksi kaiken tekee, että tehdas on edelleen toiminnassa. Maisema on urbaani, kulttuurihistoriallinen ja täynnä kerrostumia. Rakennuskanta näyttäytyy myös erilaiselta riippuen ilmansuunnasta.

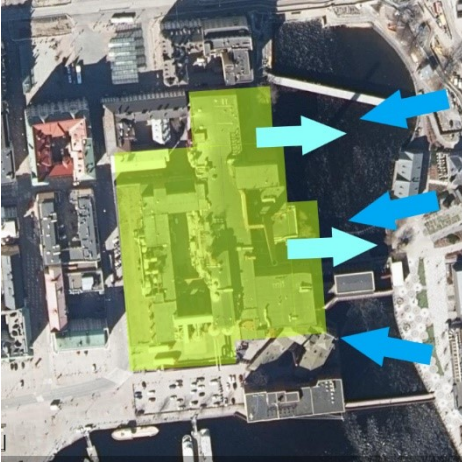

Ilmakuvaan merkitty vaaleanvihreällä Takon tehdasalue ja sinisellä kaupunkikuvan kannalta erityisen merkittävät julkisivut.

Tako ympäröivässä maisemassa ja sen keskeiset näkymät tehtaalle ja tehtaalta. Siniset nuolet osoittavat Takon kaupunkikuvan kannalta keskeiset näkymät, turkoosit nuolet osoittavat tehtaan osalta tärkeän näkyvyyden.

Kosken länsiranta

Kosken itärannalta katsottuna tehtaan julkisivut luovat leimallisen ilmeen ja eräänlaisen muurin tehtaalle ja sen takana olevalle kaupungille ja Pyhäjärvinäkymälle. Julkisivu on samaan aikaan staattinen eli tässä tapauksessa tarkoitettuna muuttumaton ja ajassa pysyvä ja tasapainoinen, toisaalta lähempää tarkasteltuna punatiilimuurijulkisivu koostuu eri aikana rakennetuista rakennusmassoista, joiden mittasuhteet vaihtelevat. Tehtaan toiminnan paljastaa sen ympärillä varsinkin talvipäivinä leijuva vesihöyry. Julkisivut ovat urbaanit ja edustavat. Rakennuksien rationaalinen ja virtaviivainen muoto toimivat kontrastina tehtaan edessä virtaavalle koskelle. Kuin myönnytyksenä luonnolle, juuri tehtaan itäisivulla kasvaa kasvillisuutta. Tehdasalueelle tärkeimmät

näkymät tästä suunnasta ovat näkymä Hämeenkadun ja Hatanpään valtatie suunnasta kohti kosken länsirantaa ja Vuolteen torilta kohti Takoa. Tehdassalien ikkunat on asemoitu kohti itää, josta tehdassalit saavat luonnonvaloa.

Takoa itärannalta kuvattuna kahtena eri vuodenaikana. Talven pakkasilla Takon tehdasta ympäröivät valkoiset vesihöyrypilvet, syksyllä punatiillimaisema sulautuu syksyn ruskaan. Kuvat: E.M.Staf 1960-1969/Vapriikin kuva-arkisto.

Värjärinkuja ja Hämeensilta

Lähestyttäessä tehdasta pohjoisesta sen julkisivu on näyttävä erilaiselta suhteessa siihen, katsooko rakennusta Hämeen sillalta, josta Takon rakennukset dominoivat kosken länsirantaa vai Värjärinkujalta, jossa viereisten rakennusten kanssa tehdas päätyy luonnon erillisen kontrastin kuin idästä tai sillalta katsottuna. Hämeensillalta katsottuna ehdottomana dominanttina toimii voimalaitos, jonka jälkeen rakennusten mittakaava laskee pulpperitaloon saakka. Näkymän sillalta vesistöön sulkee alakosken voimalaitos (Bertel Strömmer 1937).

Värjärinkujalla tunnelma TAKO:n tehtaasta vierellä on hyvin erilainen, kuin sen toisilla sivuilla, mihin vaikuttaa sen ympärillä sijaitsevat asuin- ja liiketilakiinteistöt, jotka ovat valmistuneet vuosina 1886 (Selinin talo), Sumeliuksen talo (1901) ja 1935 (Tempon talo). Ympäristö tekee tehdasrakennuksesta helposti lähestyttävän ja tuo tehtaasta lähelle satunnaista ohikulkijaa. Kirkkokatua pohjoisesta etelään kulkiessa pitkä tehdassali luo Kirkkokadulle yhtenäisen tiilimuurin. Näkymä Kirkkokadulta kohti Laukontoria on suljettu. Tehdassalin muodostama muuri on staattinen, mutta ei yksitotinen. Julkisivua rytmittävät pilasterit, joiden välejä täyttävät korkeat ruutuikkunat. Rakennuksen yhtenäinen tiilijulkisivu antaa ohikulkijalle viestin, että rakennus kuuluu osaksi TAKO:n punatiilistä tehdasta. Tehdasalueen länsipuolella Hallituskadun päässä sijaitsee myös Heimo Kautosen 1954 suunnittelema sosiaalirakennus, joka eroaa arkkitehtuuriltaan muusta rakennusmassasta. Aumakattoinen, ulkonevalla parvekkeella varustettu rakennus eroaa tasakattoisista tehdasrakennuksista. Kirkkokadulla sijaitsee myös tehtaasta pääportti, josta on näkymä punatiiliseen hallitsemalle tehdasalueelle ja yläpihalle.

Värjärinkujaa kehystävät kaupunkimaiseman neljä rakennustyyliä ja -aikakautta, vasemmalla jugend ja funkkis, oikealla vanhempaa uusklassimaa.

Laukontori/etelä

Laukontorilta katsottuna TAKO:n tehdasalue on kaikista ilmansuunnista ja näkymistä eniten tehdasmainen ja arkisin. Toisaalta, että juuri tästä näkymästä tehdas on hyvinkin aktiivinen. Laukontorille Pyhäjärveltä saapuvaa odottaa tehdasmiljö. Rakennuksen eteläinen julkisivu on merkittävä osa Kehräsaaren teollisuuslaitosten näkymää ja kokonaisuutta.

Leimallinen TAKO:n julkisivu aihe on Heimo Kautosen vuonna 1952 suunnitteleman tehdashallin korkea päätyikkuna, jolle vastaparin luo uuden Ratinan ostoskeskuksen Periscopen ikkuna, toisaalta yhteneväisyyttä on niin ikään Tampereen tiilimuuratun rautatieaseman (1936) ja sen kookkaan ikkunan kanssa. Tehdassalin ikkuna on ottanut asemansa kaupunkikuvansa.

Tako kuvattuna yläkuvassa Laukon sillalta ja alakuvassa Periscopesta. Yläkuvassa alarantaan joko sillalta tai sisävesilaivalla saapuva näkee edessään tehdasmaiseman. Yläkuvassa Tampereen teollisuushistoria avautuu laajempaan ja Takon korkea piippu liittyy osaksi taustalla näkyviä Frenckellin ja Finlaysonin piippuja.

Länsi/Hallituskatu

Hallituskadulta näkymä Takolle on rajallinen, mutta toisaalta myös kaupunkikuvan kannalta merkittävä, sillä Takon pääportti aukeaa kohti Hallituskatua ja tarjoaa ulkopuolisille harvinaisen mahdollisuuden nähdä tehdasalueelle. Takon tehdasalueen arkisempi puoli näkyy putkineen juuri pääportilta ja alarannasta paljastaen tehtaan olevan aktiivisessa käytössä.

Kasvillisuus

Tehdasalueen kasvillisuus rajautuu länsirannalle, jossa Värjörinkadun portin vieressä kasvaa korkeita vaahteroita ja turbiinisalien edessä pajuja. W.Q.Palmqvistin suunnitteleman pitkän tehdassalin pohjoispäässä rakennuksen seinää pitkin kasvaa köynnös, joka muuttaa kesällä rakennuksen olemuksen maanläheiseksi ja sulauttaa osaksi vehreää ja puistomaista kosken maisemaa. Köynnös on kasvanut seinällä jo 1960-luvulla ja näkyy vanhoissa valokuvissa. Länsirannalla rakennusten edessä kasvaa vapaasti nurmikkoa, mikä sopii ympäristöön pehmentäen maiseman kontrastia koskeen. Alakosken voimalaitokselta saavuttaessa

pulpperialolle ja kohti Kehräsaarta, on tehtaan edustaa pehmenetty istuttamalla kukkivia pensaita kuten alppiruusuja. Tehtaan länsirantaan kasvillisuus jatkaa kosken rannan vihreää linjaa, mikä luo kontrastia historiallisiin tehdasrakennuksiin; koskenrannat kukkivat ja viheriöivät. Tempon talon edustalle on tehty kukkaistutuksia, jotka ohjaavat kohti julkista kävelytilaa ja tekevät alueen helpommin lähestyttäväksi. Tehtasalueella on 1870-luvulla sijainnut silloisten asuinrakennusten käyttöpuutarhoja, mutta ilmeisesti minkäänlaista puistosuunnitelmaa alueelle ei ole tehty.⁴⁵ Kasvillisuus on kuulunut kosken länsirannan maisemaan ainakin jo 1940-luvulta, jolloin otetussa ilmakuvassa nykyisen voimalaitoksen kohdalla näkyy seulanmuotoinen istutusalue ja koskenrantaa pitkin kulkee tasainen rivi puustoa. Puustoa on ollut runsaammin vielä 1960-luvulla.

Tehdas kuvattuna kosken itärannalta. Rakennusten edessä näkyy villinä kasvavaa nurmikkoja ja turbiinisalien edessä juuri lehteen puhkeavia pajuja.

⁴⁵ von Bondsdorff 1962, 103. Tontilla 16 sijaitsi vuonna 1876 rakennus, jota oli käytetty aiemmin pääkonttorina. Rakennuksesta annettiin vuokralle huoneita Tampereen Verkatehtaan isännöitsijälle, joka sai samalla käyttöönsä tontin puutarhan.

Pulpperitalon edustalla kasvaa köynnöstä, joka toukokuussa 2021 vielä kurotteli kohti seinää. Keskikesällä maisema on vehreämpi. Köynnösten juuret sijaitsevat julkisen tilan puolella.

Kuva vasemmalla: Kehräsaaren edustalle, pulpperitalon eteen on istutettu koristehavupuita ja alppiruusu. Kuva oikealla: Hämeen sillan alla kulkevan kävelysillan jälkeen eteen avautuu vehreä näkymä kohti Takoa.

Kuvassa ylhäällä: Näkymä väliaikaiselta kävelysillalta kohti kosken alaputousta ja voimalaa. Kuvassa alhaalla: Kosken itäranta on puistomainen ja vihreä. Lehmukset luovat kehysten Takon tehtaalle.

Aidat ja portit

TAKO:n pääportti sijaitsee Kirkkokadun varrella, sosiaalirakennuksen vieressä. Portti on rakennettu 1990-luvulla. Porttirakennelma on vaalean harmaaksi maalattua rautaa, tyyliltään tyyppillinen yksinkertainen teollisuusalueen portti.

TAKO:n pääportti kuvattuna kesäkuussa 2021.

Kosken rannassa, vastapäätä Tempon taloa on portti kattilahuoneelle. Tässä aitarakennelman muodostaa punatiilimuuri, joka porrastuu maaston muotojen mukaan. Punatiilinen aita löytyy ainoastaan tältä kohtaa tehdasaluetta. Aitapylväät ovat betoniset, suorakaiteen muotoiset, joiden päällä on aihiona neliskulmainen laatta ja pallo. Pylväät ja aita edustavat klassismia. Tehdasalueen puolella on porttivartijalle tila. Aita on tehdasalueen vanhin ja todennäköisesti 1930-luvulta. Aidan länsipuoli oli vielä 1930-luvulla pyöristetty, mutta osa aidasta on purettu, kun kulkuvälineet korvautuivat hevosista isompiin autoihin. Portti on mustaksi maalattu korkea sähköinen rautaportti, joka vaikuttaa melko uudelta, mahdollisesti 2010-luvulla uusitulta.

Aidan pylväät ovat todennäköisesti alkuperäiset.

Kosken länsiranta ja aita kuvattuna vuonna 1960. Kuva: Staf/ Serlachius museon kuva-arkisto.

Kosken länsirantaa rajaa harmaaksi maalattu rauta-aita, jonka aidan pylväät ovat neliskulmaiset ja koristeelliset. Aita jatkuu alavoimalalle ja rajaa alavoimalan TAKO:n välistä siltaa. Aita lienee aikaisintaan alavoimalan rakennusajalta eli 1930-luvun lopulta. Aita eroaa tyyllisesti koskenrantaa muualta aitaavalta alueelta, alkaen TAKO:n alueelta ja päättyen TAKO:n alueeseen.⁴⁶

⁴⁶ Muualla koskenrantaa rajaa tiheämpi aita, jossa aidan pylväiden päällä on pyöreä koristeaihe ja ylin kaide on puinen.

Koskenrantaa reunustaa Tampellan alueelta kohti Ratinaa tiheämpi aita, jonka aidan pylväiden päät ovat pyöristetyt. Aita eroaa Takon kohdalla, jossa aitarakenne on väljempi ja iäkkäämpi. Takon voimalaitos ja 90 metriä korkea savupiippu dominoivat maisemaa jo kosken keskivaiheilla, Koskipuistossa.

Laukontorin eli etelänpuolelta tehdasaluetta rajaa metallinen, harmaa verkkoaita, joka on mahdollisesti 1980-luvun lopulta, 1990-luvun alusta, jolloin tehdasalue on selvästi muodostunut suljetummaksi alueeksi.

Alarannan aita, joka ei ole umpinainen, vaan avaa näkymän tehdasalueelle. Betonista pihamuuria koristavat tehdastyöstä yleisesti kertovat graffitit.

Tässä vuonna 1985 otetussa kuvassa tehdasalue on alkanut eriytyä selväksi omaksi alueekseen Laukontorin itäreunalla. Piha-alue on nostettu.

Vuonna 1961 tehdasalueen eteläpuoli oli vielä rajaamatonta aluetta.

Piha-alueet

Tehdasalue on rakennettu tiiviisti ja sisäpihoille jätetyt alueet ovat mitoitettu muun muassa toimivaa logistiikkaa ja huoltotöitä varten. Piha-alueille yhtenäistä on se, että ne ovat asfalttipintaisia, portein ja aidoin suljettuja alueita. Ulkopuolelle tehtaan eniten avoin pihanäkymä on etelän puolella sijaitsevalla alapihalla. Sisäpihaa lukuun ottamatta tehdasalueen piha-alueille on ulkopuolisilla näkyvyys porttien kautta. Piha-alueet ovat asfaltoituja.

Kartta Takon piha-alueista. Takon tontti on taloudellisesti käytetty ja avointa piha-aluetta on rajallisesti. Kartta: Tampereen kaupungin karttapalvelu. Merkinnot selvityksen tekijän.

Alapiha

Alapiha sijaitsee tontin eteläreunalla kohti Laukontoria. Alapihalla kulkee tehtaan raskaampi logistiikka. Alapihan edustalla on myös vanha käytöstä poistunut hioma-allas, jonne saapuivat ennen puut hiottavaksi.

Yläpiha

Yläpiha sijaitsee Kirkkokadun varrella ja on yhteydessä pääporttiin. Piha on asfaltoitu ja sieltä on pääsy myös tehtaan sisäpihalle. Pihalta ei ole näkyvyyttä tehdasalueen ulkopuolelle lukuunottamatta pääporttia.

Sisäpiha

Sisäpiha muodostuu tehdasalueen kahden suuren tehdassalin väliin. Sisäpihalle on pääsy yläpihalta johtavan porttikongin kautta. Sisäpihalta ei ole näkyvyyttä katutilaan. Alue on asfaltoitu.

Voimalan piha

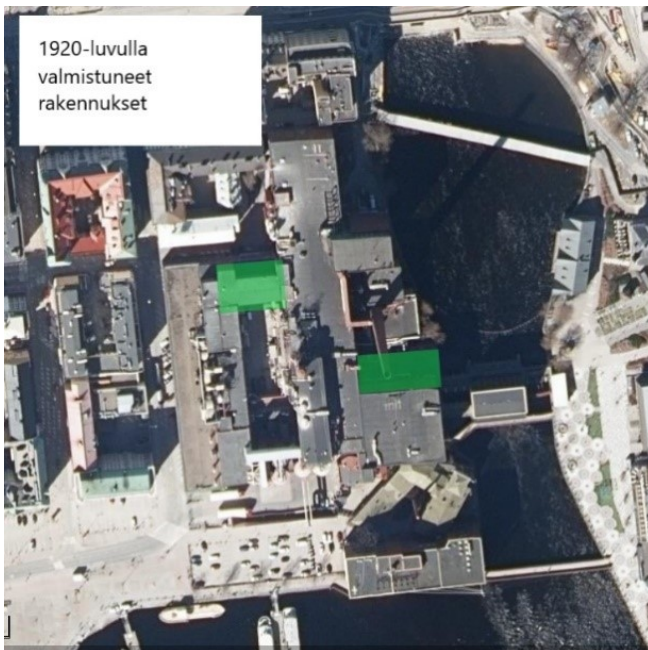
Voimalan piha-alue on yhdessä alapihan kanssa tehtaan avoimimpia alueita, jonne on suora näkyvyys Värjärinkujan päästä ja kosken itärannalta. Piha-alueella on kasvillisuutta kuten lehtipuita ja köynnöksiä, piha-alueesta ei ilmeisesti ole suunnitelmaa. Piha-alue on asfaltoitu.

Rakennuskanta

TAKO:n rakennuskannan **tärkeimmät ajanjaksot ovat 1931-1940 (W.G.Palmqvist) ja 1952-1966 (Heimo Kautonen)**. Ajanjaksot luovat maisemallisesti keskeisen kokonaisuuden tehdasalueen rakennuksista. Tällöin tehdasalueen arkkitehtuuri on muodostunut nykyisen kaltaiseksi ja luotiin tehtaan tuotantoprosessia ilmentävä etelä-pohjoissuuntainen rakennustapa. Tätä aiemmista vaiheista 1920-luvulta (Birger Federley) on jäljellä seinäpintoja. 1960-luvun jälkeen tehdyt korotukset tai massasäiliöiden lisääminen eteläjulkisivulle eivät ole muuttaneet tehdasalueen rakennuskantaa merkittävästi, lukuun ottamatta pulpperitalon korotusta vuonna 1964, jolloin kosken länsirannan maisema sulkeutui ja luo oman tiiviin tehdasmaiseman yhdessä Verkatehtaan ja alakosken voimalaitoksen kanssa.

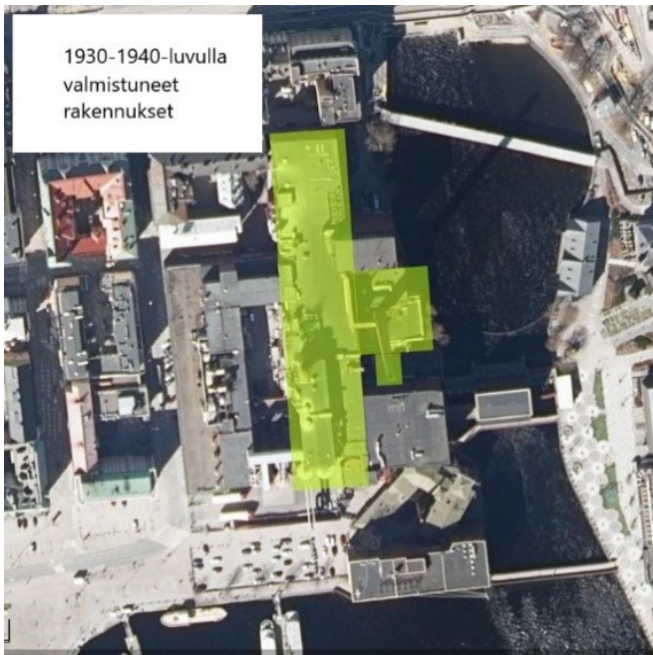
Selvityksessä tutkitut rakennukset on kuitenkin jaoteltu viiteen ryhmään rakennushistorian jäsentämiseksi; 1920-luvulla valmistuneet tehdassalit, 1930-1940-luvulla valmistuneet tehdasrakennukset, 1950-luvulla valmistuneet tehdasrakennukset, 1960-luvulla valmistuneet tehdasrakennukset ja 1970-1990-luvulla valmistuneet korotukset ja rakennukset.

1922-1923, Birger Federley

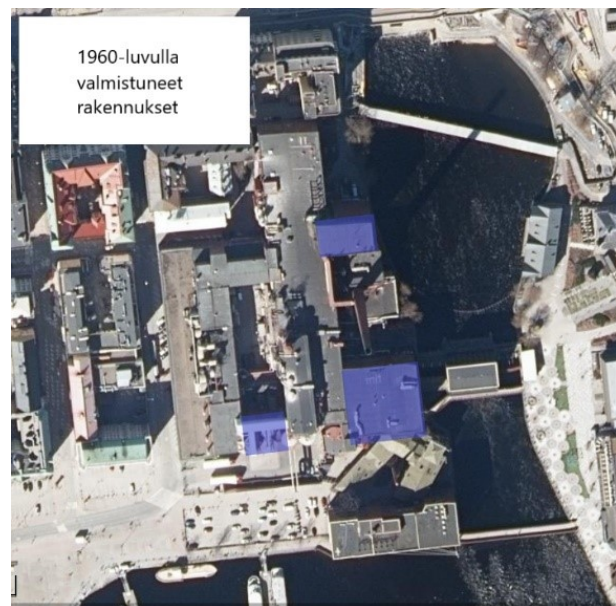
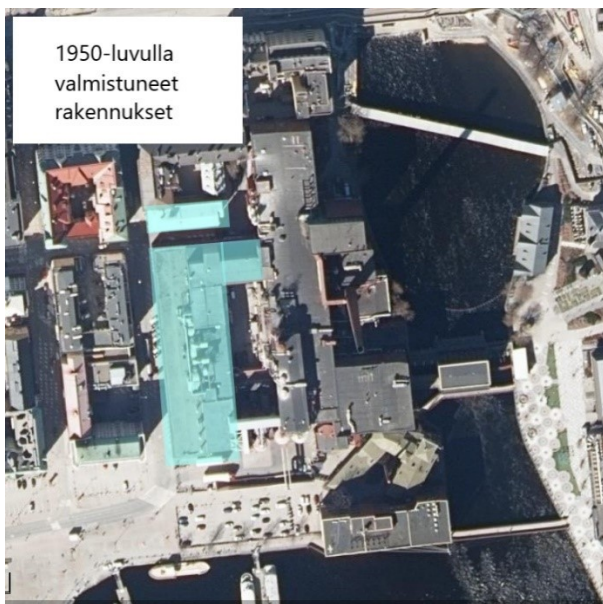
Tehdasalueella tapahtui vuonna 1923 tulipalo, jossa tuhoutui tontin itäosan rakennuksia. Ennen tulipaloa oli valmistunut Hallituskadun varteen Birger Federleyn suunnittelema osittain kaksikerroksinen, punatiilinen tehdassali, jota korotettiin vuonna 1927. Palon jälkeen vuonna 1923 kosken rantaan valmistui Federleyn suunnittelema yksikerroksinen, punatiilinen tehdassali, jota korotettiin myöhemmin 1940-luvulla. Rakennukset edustivat tyyllillisesti klassismia pilariaiheineen, mutta rakennuksia on myöhemmin muutettu.

1930-luku, W.G. Palmqvist

Tehdasalueen muotoutumisen kannalta nykyisen kaltaiseksi on 1930-luvun suunnittelutyöllä suuri merkitys. Tehtaan uudelleenjärjestelyyn ja rakennuskannan uusimiseen vaikutti 1920-luvun lopun lama ja kiristynyt kilpailu, johon TAKO:ssa vastattiin rakentamalla kosken länsirannalle neljässä vaiheessa rakentunut, 155 metriä pitkä tehdassali. Tehdassalin asemointi etelä-pohjoisuuntaan ilmentää tehtaan keskeistä tuotantoprosessia eli kartongin valmistusta. Tehdassalin suunnitteli arkkitehti W.G.Palmqvist, jonka klassistinen, tasakattonen rakennus hallitsee kosken länsirannan maisemaa. 1930-luvun lopulla kosken täyttömaalle nousi turbiinisalit ja korkea savupiippu, jonka merkitys Tampereen teollisuusmaisemassa on oleellinen.

1950-1960-luku, Heimo Kautonen

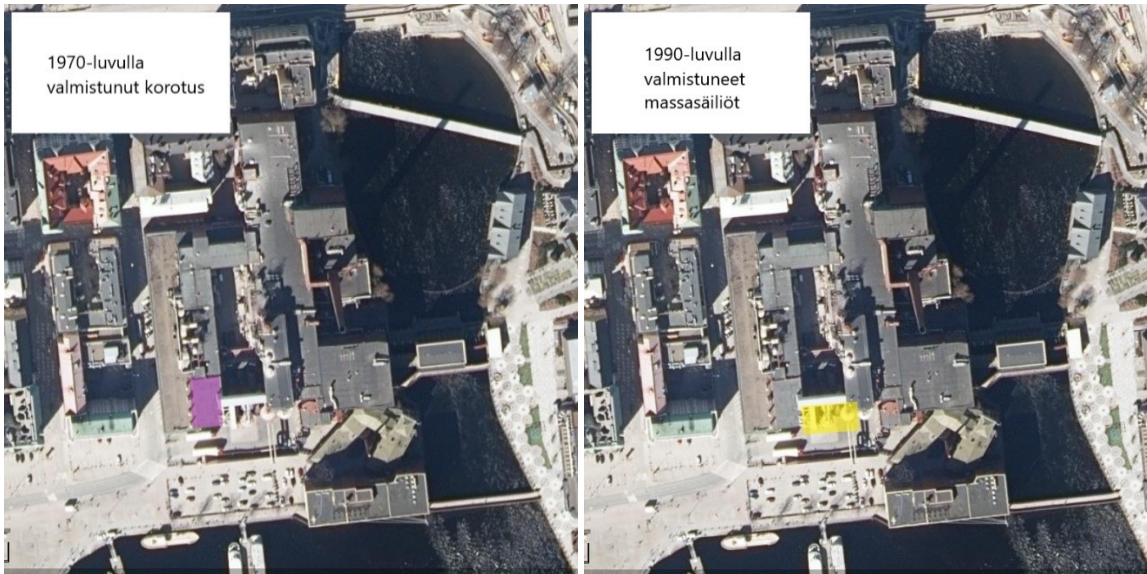

Toinen Takon tehdasarkkitehtuurin kannalta keskeinen rakennusajankohta sijoittuu 1950- ja 1960-luvulle, jolloin rakennussuunnittelusta vastasi arkkitehti Heimo Kautonen. Kirkkokadun varteen valmistui 1952 pitkä tehdassali, jonne sijoitettiin kartonkikone 3. Tehdassali lainaa arkkitehtuurinsa piirteitä Palmqvistin 1930-luvun tehdassalista (pilari aiheet, tasakattoisuus), mutta on selvästi ajoitettavissa oman aikakautensa suunnittelutyöksi muun muassa Laukontorin puoleisen kookkaan ikkunan ansiosta. Niin ikään 1950-luvulla valmistui tehtaan sosiaalirakennus Kirkkokadun varteen, pääty kohti Hallituskatua. Rakennus on selvästi tunnistettavissa 1950-luvulle ja rakennuksen sisätiloissa on säilynyt paljon hienoja, autenttisia

yksityiskohtia. 1950-luvulle osuu myös pitkään tehdassaliin kiinni rakennetun varaston ja pienemmän tehdassalin rakentaminen sekä toimistokerrosten rakentaminen.

1960-luvulla valmistui Laukontorin puolelle yksikerroksinen lähetyksivarasto ja kosken länsirannalle pulpperitalo ja maisemaa dominoiva, tyylikäs kattilahuone. Pulpperitalo ja kattilahuone edustavat 1960-luvun modernismia.

1970-1990-luku

Tehtaan tontti rakentui jo 1960-luvulla rakennusalueen täyteen mittaansa. Myöhemmät muutokset ovat koskeneet rakennusalan korotuksia, kuten 1970-luvulla. 1990-luvun alkupuolella Laukontorin puoleiselle julkisivulle nousi punaiset säiliötornit, jotka muuttivat tehtaan kaupunkikuvaa eteläpuolella tehden julkisivusta tehdasmaisemman.

6. YHTEENVETO

Rakennusinventoinnissa tutkittu kohde Metsä Board Tako:n tehdasalue muodostaa Tampereen ydinkeskustaan ja Tammerkosken kansallismaisemaan hallitsevan ja historiallisesti todistusvoimaisen kokonaisuuden, jolla on **kulttuurihistoriallisia, maisemallisia ja rakennushistoriallisia arvoja**. Tehdas on toiminut samalla paikalla vuodesta 1865 ja sille on ollut ominaista maltillinen laajentaminen. Inventoidussa rakennuskokonaisuudessa on huomioitava, että selvitys tehtiin toimivassa tehtaassa, jonka rakennukset ovat mukautuneet prosessin ja tuotannon muutosten mukana. Kaikesta huolimatta julkisivut ja rakennusmassat ovat säilyneet hyvin eivätkä rakennuskannassa toteutuneet muutokset heikennä TAKO:n tehtaan historiallista ja kaupunkikuvallista merkitystä. Tuoreimmat muutokset (Laukontorin puoleiset massasäiliöt) ovat noin kolmenkymmenen vuoden takaa ja kertovat tehtaan historiasta, prosessin muutoksesta ja tuotannon kasvusta omalla tavallaan.

Selvitysalueen arvot

Kohteen kulttuurihistorialliset arvot

Tammerkosken rantamaisema kuvastaa Tampereen teollistumisen historiaa ja historiallista kaupunkikuvaa. Historiallisesti todistusvoimainen Tammerkosken teollisuusmaisema on yksi Suomen kansallismaisemista. TAKO Metsä Boardin toimipaikalla aloittanut puuhiomo on suomalaisen paperi- ja kartonkiteollisuuden pioneeri, jonka ansiosta tehdasympäristöllä on rakennuskantansa lisäksi teollisuushistoriallista merkitystä ja jatkuvuutta: TAKO:n tehdas aloitti samalla paikalla puuhiomona vuonna 1865 ja toimii edelleen samalla teollisuuden alalla. Knut Fredrik Idestamin puuhiomo oli järjestyksessään toinen Suomessa aloittanut puuhiomo, jonka myöhemmillä omistajilla oli yhteyksiä Suomessa merkittäväksi nousseeseen paperiteollisuuteen (Nokia Ab, Voikkaan paperitehdas/Kymmene, Serlachius Oy). TAKO:n nykyisen rakennuskannan valmistuessa 1930-luvulla kosken länsirannalle, se muokkasi maisemaa merkittäväällä tavalla. Muutos kuvastaa modernimpaa teollisuushistoriaa ja luo vastinparin ja jatkumon kosken yläjuoksun iäkkäämmille tehdasrakennuksille (erityisesti paperiteollisuudessa toimineelle Frenckelille).

Maisemalliset arvot

TAKO Metsä Boardin tehdaskokonaisuus on oleellinen osa Tampereen ydinkeskustaa ja Tammerkosken kansallismaisemaa ja valtakunnallisesti merkittävää rakennettua ympäristöä. Tampereen keskustan ruutukaava katkeaa polveilevan kosken kohdalta, jossa sen rantojen historiallisuus ja vihreys katkaisevat kaavaa. Ennen 1930-lukua tehdasalueen rakennuskanta oli pienimuotoisempaa ja osittain vielä puurakenteista. Tammerkosken länsirantaan 1930-luvun alussa noussut 151 metriä pitkä tehdassali muutti alueen ilmettä ratkaisevasti ja sen virtaviivainen arkkitehtuuri punatiilijulkisivuineen vaikutti tehtaan myöhempään arkkitehtuuriin, jonka kokonaisuus on ehyt. Ympäristöön tehdasalue vaikuttaa yhtenäiseltä, mikä johtuu sen virtaviivaisesta, horinsontaalisesta rakenteesta ja muurimaisista julkisivuista. Tehdasalueen sisällä ovat tuotantosalien lisäksi voimala-, konttori-, sosiaalirakennukset. Tehdasalue on tiivis ja eikä laajentumismahdollisuuksia ympäristöön ole.

Suhteessa ympäröivään maisemaan tehdas hallitsee sitä kolmesta ilmansuunnasta ja on aktiivinen tekijä kaupunkikuvassa. Maisemallisesti hallitsevin ja edustavin on kosken länsiranta, jossa TAKO:n tehdas hallitsee rantamaisemaa lähes kauttaaltaan. Tehdasalueeseen yhdistyy myös alakosken voimala, joka ei kuitenkaan enää ole osa tehdasta, mutta sen yhteys tehtaaseen on ilmeinen muun muassa sillan kautta. Kosken länsirannan rakennusten keskenään erilaiset mittasuhteet eivät häiritse, vaan luovat polveilevan kokonaisuuden. Rakennuskerrostumat 1930-luvulta 1960-luvulle ovat keskeinen osa rakennuksen teollisuuden ominaispiirrettä. Tammerkosken rantamaisema on vehreä ja puistomainen. TAKO:n

tehdasalue on tiivistä rakennettu eikä varsinaiselle rantapuistolle ole jäänyt luonnollista tilaa. Kesällä näkymä on kuitenkin vihreä, sillä voimalaitoksen pihan edustalla ja länsirannalla kasvaa lehtipuita ja köynnöksiä. Puut ja köynnökset sitovat TAKO:n maiseman osaksi Tammerkosken puistomaista maisemaa. Tehtaan länsirantaa reunustaa iäkäs metalliaita, joka lienee 1930-luvun lopulta. Aita eroaa muualla koskenrannassa käytetystä.

Maisemaltaan hallitseva on myös tehtaan eteläpuoleinen sivu kohti Laukontoria, jossa leimallinen piirre on vuonna 1952 valmistuneen tehdassalin kookas ikkuna. Ikkunaa voi pitää vastinparina Ratinan 2010-luvun kauppakeskuksen Periscopien ikkunalle, jonka myötä Takon tehdasrakennuksen eteläinen julkisivu kanonisoituu osaksi urbaania kaupunkikuvaa.

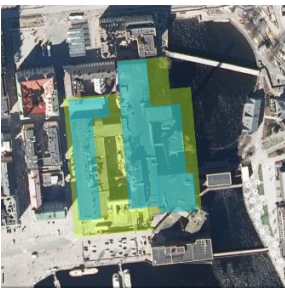

Tako ympäröivässä kaupunkimaisemassa ja sen keskeiset näkymät tehtaalle ja tehtaalta. Siniset nuolet osoittavat Takon kaupunkikuvan kannalta keskeiset näkymät, turkoosit nuolet osoittavat tehtaan osalta tärkeän näkyvyyden.

Rakennushistorialliset arvot

Tehdasalueen rakennukset kertovat todistusvoimaisesti suomalaisen kartonkiteollisuuden historiasta ja nykyisyydestä. Alueen rakennukset ovat 1920-1960-luvulta ja ovat nimekkäiden suomalaisten arkkitehtien suunnittelemia (Birger Federley, W.G.Palmqvist, Bertel Strömmer, Heimo Kautonen). Tehdasalueen arkkitehtuurille on yhteistä se, että samaa arkkitehtia on käytetty useissa rakennus- ja laajennustöissä, jolloin kokonaisuudesta on tullut hallittu. Rakennusten muotokieli on rationaalinen, suoraviivainen ja tasakattoinen. Rakennuksissa on havaittavissa kunkin aikakauden tyyliä eli ne ovat tunnistettavissa oman aikakautensa edustajiksi, mutta silti mittasuhteiltaan vaihteleva rakennusmassa pysyy yhtenäisenä. Kokoavana elementtinä on punatiili, jota on käytetty julkisivuissa. Sitä täydentää voimalaitoksen kupariosat. Tehdasrakennusten lisäksi olennaisia osia ovat tuotantoon liittyvät säiliöt ja putket, jotka edustavat julkisivujen nuorinta, toiminasta kertovaa kerrostumaa.

Tehtaiden kokonaisuus on hallittu; rakennusten julkisivut ovat edustavia, mutta rakennukset on myös pyritty tekemään kestäviksi, käyttötarkoitukseltaan mukautuviksi ja turvallisiksi. Tehdassalien rakennusaikaan oli siirrytty rakennusteknisesti aikaan, jolloin tehtaat pyrittiin tekemään mahdollisia tulipaloja paremmin kestäviksi. Rakennuksissa on käytetty rungossa tiiltä ja betonia. Alapohjat, yläpohjat ja joissain kohteissa katot ovat betonia. Rakennusten kantavana rakenteena toimivat betonipilarit. Lähes kaikkia tehdasrakennuksia yhdistää korkeat, pitkät ja avoimet tehdashallit.

Ilmakuvaan merkitty vaaleanvihreällä Takon tehdasalue ja sinisellä kaupunkikuvan kannalta erityisen merkittävät, lähiympäristöä hallitsevat julkisivut. Tehtaan piippu muodostaa oman kiintopisteen kaupungin kaukomaisemassa.

TAKO:n tehdasalue 1) Toimistorakennus 2) Tehdassali 1923 3) Tehdassali 1931 4) Turbiinihuoneet 5) Tehdassali 1952 6) Tehdassali 1952/1974 7) Sosiaalirakennus ja pääportti 8) Varasto/toimistorakennus 9) Pulpperitalo 10) Voimala 11) Lähetysvarasto 12) Massasäiliöt

Toimistorakennus (1) ja kosken rannassa sijaitseva **tehdasrakennus(2)** ovat alueen vanhimmat rakennukset, jotka ovat rakentamisaikanaan edustaneet klassismia. Rakennuksia on kuitenkin korotettu 1940- ja 1950-luvulla, jolloin niiden alkuperäinen muotokieli on muuntunut. Rakennukset edustavat 1940- ja 1950-luvun funktionalismia klassistisin piirtein.

Kosken rannan 155 metriä pitkä **tehdassali (3)** muutti kosken alarannan maisemaa pysyvästi 1930-luvulla rakentuessaan neljässä vaiheessa. Tehdassali on W.G.Palmqvistin suunnittelema. Virtaviivainen rakennus edustaa aikansa laadukasta tehdasarkkitehtuuria, tyyllisesti rakennus edustaa klassismia (pilariaiheet). Tehdassalin mittakaava on massiivinen ja luo eräänlaisen muurin tehdasalueelle. Rakennus on säilynyt julkisivuiltaan alkuperäisen kaltaisena.

Turbiinisalit ja piippu (4) kosken rannalla ovat mittakaavaltaan hyvin erilaiset niiden takana sijaitsevaan korkeaan tehdassaliin. Rakennukset ovat 1930-luvun lopulta. Palmqvist suunnitteli rakennuksen kolmen geometrisen kappaleen muodostamaksi kokonaisuudeksi, jonka osina olivat 16 metriä korkea kuutiomainen massa, siihen liittyvä 9 metriä korkea suorakaiteen muotoinen massa ja tämän päällä pyöreä savupiippu, jonka korkeus oli 90 metriä. Rakennusten muotokieli yhdistää klassismia ja funktionalismia ja ne jatkavat tehtaan rationaalista ja virtaviivaista linjaa. Rakennukset ovat säilyneet hyvin. Jäljellä on turbiinisali, jossa on jäljellä alkuperäinen kaksivärinen ruutulattia ja iäkkäät kattilat.

Tehdassali (5) Kirkkokadun varrella on valmistunut 1950-luvun alussa. Rakennus on 107 metriä pitkä ja muodostaa Kirkkokadun varteen hallitsevan elementin. Rakennuksen edustaa aikansa laadukasta tehdasarkkitehtuuria, tyyllisesti rakennus edustaa funktionalismia, mutta myötäilee klassistista rakennushistoriaa läntisen julkisivun pilariaiheilla. läntinen julkisivu on jaettu pilareihin ja niiden välissä kulkeviin ruutuikkunoihin. Rakennus sijaitsee keskeisellä paikalla Laukontorin ja Ratinan suvannon edustalla ja hallitsee torin maisemaa idässä. Erityisen oleellinen osa rakennusta on sen kookas ikkuna kohti etelää.

Tehdassali (6) sijaitsee keskeisellä paikalla Laukontorin ja Ratinan suvannon edustalla ja on oleellinen osa Takon tehdasalueen rakennusmassaa. Rakennus yhdistyy vieressä sijaitsevaan pitkään tehdassaliin muodostaen sen itäisen julkisivun. Rakennus on säilyttänyt hyvin alkuperäisen ja muutosajankohtansa rakennustyyliä.

Sosiaalirakennus (7) Rakennus sijaitsee Kirkkokadun varrella, tehtaan pääportin yhteydessä ja muodostaa osan Takon tehtaan alueen rakennuskokonaisuudesta edustaen alueen 1950-luvun arkkitehtuuria. Rakennuksesta on erotettavissa jälleenrakennuskauden ajalle tyypillisiä piirteitä, kuten rappukäytävän kookkaat ikkunat, poimupeltiset katokset, itäisen päädyn porrastus ja pyörömetallikaiteinen ranskalainen parveke. Rakennus on säilyttänyt hyvin alkuperäisen ajalle ominaisen rakennustyyliä, sisätiloissa on säilynyt rakennusajankohdalle tyypillisiä yksityiskohtia.

Varasto/toimistotilat (8) Rakennus sijaitsee Takon tehdasalueen sisäpihalla, rakennus toimii Kirkkokadun puoleisen tehdassalin itäisenä julkisivuna. Rakennus on osa Tampereen teollisuushistoriaa.

Pulpperitalo (9) Rakennus sijaitsee keskeisellä paikalla Tammerkosken kansallismaisemassa ja edustaa oman aikansa modernistista arkkitehtuuria, jonka tunnuspiirteitä ovat nauhaikkunat. Nauhaikkunoiden välissä on vihreät poimukuparilevyt. Samaa materiaalia on käytetty myös voimalaitoksen (9) julkisivussa. Rakennus on säilyttänyt hyvin alkuperäisen rakennustyyliä

Voimalaitos (10) on voimakas dominantti Tampereen keskustan kaupunkikuvassa ja todistusvoimainen osa kosken länsirannan maisemaa ja teollisuushistoriaa. Voimala edustaa tyyllisesti 1960-luvun modernistista

ja massiivista rakennustyyliä. Julkisivussa on käytetty kolmea eri materiaalia; betonia, punatiiltä ja vihreää kuparilevyä. Rakennus on säilyttänyt hyvin alkuperäisen ajalle ominaisen rakennustyyliinsä

Lähetysvarasto (11) Matala, yksikerroksinen rakennus sijaitsee tehdasalueen eteläsivulla ja punatiilirakennuksena sulautuu osaksi tehdasrakennusten massaa. Rakennuksen yksityiskohdat kuten lasitiili-ikkunat ja vihreät kuparilevyt ikkunoiden välissä yhdistävät rakennuksen tyyllisesti vuonna 1966 korotettuun pulpperitaloon. Rakennuksen julkisivut ovat kuitenkin muuttuneet merkittäväksi nosto-ovien lisäämisen myötä.

Massasäiliöt (12) Korkeat, peltiset massasäiliöt sijaitsevat tehdasalueen eteläosassa ja hallitsevat voimakkaasti kaupunkikuvaa Laukontorin ympäristössä ja kertovat tehtaan elinvoimaisuudesta. Massasäiliöillä ei itsessään ole arkkitehtuurista arvoa, mutta ne ilmentävät tehtaan tuotantoprosessin muutosta ja kasvua ja ovat osa TAKO:n teollisuusinteriööriä.

Tako kuvattuna Laukon sillalta. Takon 1937 valmistunut piippu on Frenckelin, Finlaysonin ja Tampellan piippujen ohella yksi Tammerkosken varren symbolipiipuista.

Toimenpidesuosituksukset ja muutoskestävyys

Edellä todettujen arvojen säilymiseksi selvitysalueen rakennetussa ympäristössä suositellaan seuraavia vaalivia ja säilyttäviä toimenpiteitä.

- Tehdasalueen rakennusten julkisivut ovat erittäin hyvin säilyneet, huolimatta siitä, että rakennuskanta on yhä edelleen aktiivisessa teollisessa käytössä. Tehdasalueen keskeisiä ominaispiirteitä ovat muuratut punatiiliset julkisivut rakennusajan tyyliin, tasakatot ja rakennusaikojen edustavat erilaiset ikkuna-aukotukset. Oman julkisivumateriaalin muodostaa 1950- ja 1960-luvulla tehosteena käytetty kuparipelti sekä säiliöihin ja putkistoihin liittyvät maalatut metallijulkisivut. Riippumatta rakennusten tulevasta käytöstä, historiallista todistusvoimaisuutta ei tulisi jatkossakaan heikentää, vaan vaalia. Jokaisen rakennuksen yksityiskohtiin ja autenttisiin materiaaleihin tulee kiinnittää huomiota rakennusten korjaustöissä.

Tehtaan julkisivut

- Toimisto- ja sosiaalirakennuksen ulko-ovien poimukuparilipat tulee säilyttää. Samoin toimistorakennuksen puiset ulko-ovet. Toimistorakennuksen ja sosiaalitalojen rappukäytävät ovat säilyneet hyvin ja kaiteet, käsijohtimet ja betonimosaiikkiportaot tulee säilyttää.
- Tammerkosken länsirannan rakennusten todistusvoimaisuus, mittasuhteet, aukotus ja materiaalit tulee säilyttää. Takon valkoinen kyltti katolla on teollisuushistoriallinen ja tulee säilyttää.
- Laukontorin maisema on keskeinen ja erityisesti Kirkkokadun päädyn kookas, toisen kerroksen koko korkeudelta avonainen ikkuna leimallinen ja kaupunkikuvan kannalta keskeinen.
- Kirkkokadun puoleinen pitkä tehdassali on säilynyt hyvin ja muodostaa muurin tehdasalueelle. Julkisivu tulisi säilyttää eheänä.

Tehtaan sisätilat

- Tehdassalien sisätilojen tilajäsentely on ollut alusta saakka avoin ja tilajäsentely säilynyt hyvin. Rakennusten sisätilat kestävät muutoksia hyvin, joskin esimerkiksi autenttisia kierreportaita ja rappukäytäviä tulisi vaalia.
- Kosken länsirannan turbiinisalin erittäin hyvin säilynyt ehyt sisätila ja interiööri tulee säilyttää: vanhat kattilat, kaksivärinen laattalattia, valvontataulut, työkalut ja korkea tilan tuntu ovat oleellinen ja tärkein osa interiööriä.
- Sosiaalirakennuksen sisätilat ovat säilyneet hyvin, ja ne tulisi huomioida. Rakennuksessa on jäljellä paljon autenttisia materiaaleja kuten betonimosaiikkilattiat, erittäin hyvin säilyneet rappukäytävät, väliovet, ikkunapenkit ja ruokasali sisäkattoineen.

Tehdas kaupunkimaisemassa

- Takon tehdas ja piippu muodostavat Tammerkosken alajuoksulla punatiilisen, koko kaupunkikorttelin täyttävän, vesistö-, tori- ja kaupunkimaisemaa hallitsevan monumentin.
- Takon piippu on Frenckellin ja Finlaysonin ohella kaupungin teollisuushistoriasta muistuttavia maamerkkejä, piippu tulee säilyttää.
- Historiallinen yhteys alavoimalaan tulee säilyttää.
- Ehyt näkymä Hämeensillalta ja kosken itärannalta tulee säilyttää. Näkymä on osa kansallismaisemaa ja erityisen herkkä muutoksille.
- Koskimaisemaan liittyy rakennusten ja kasvillisuuden ohella vanha metalliaita.

- Länsirannalla tulisi säilyttää kasvillisuutta, mikä sitoo rantamaisemaa yhteen. Suositeltavia puu- ja kasvilajeja ovat esimerkiksi perinteiset tammet, lehmukset, hevoskastanjat ja pajut, joita kasvaa Tammerkosen puistoissa.
- Tehdasaluetta rajaavat portit ja aidat kestävät muutosta hyvin, sen sijaan voimalaitoksen pihan edessä oleva tiilimuurattu aita pylväineen tulee säilyttää.

Tehdaspihat

- Tehdasalueen piha-alueet kestävät muutosta hyvin lukuun ottamatta tehtaan länsirannan edustaa, jolle ei tule rakentaa tai pystyttää mitään, mikä heikentäisi tai häiritsisi tehdasrakennusten arkkitehtuuria.

Alkuperäislähteet:

Arkistolähteet:

Gösta Serlachiuksen taidesäätiön arkisto

Valokuvia, Heimo Kautosen luonnoksia

Tampereen kaupungin arkisto

Rakennuspiirustukset ennen vuotta 1927.

Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkisto

Rakennuspiirustukset vuodesta 1927 lähtien.

Vapriikin kuva-arkisto

Valokuvia ja karttoja

Digitaaliset arkistot:

[Tampereen kaupungin kaava- ja kartta-aineisto](#)

[Museoviraston RKY-alueen kartta](#)

[Suomen sukututkimusseuran historiakirjat](#)

Aikalaiskirjallisuus

Ahlskog Bo: *The Tako story* 1865-2000

Ahlskog Bo: *Tapahtui Takossa* 2008.

Suursalmi Onni: *Paperikoneesta ja sillä työskentelystä*. Suursalmi (tekijän kustannuksella), K.J.Gummeruksen Osakeyhtiön kirjapaino, Jyväskylä 1917.

Tako, Helsinki 1933, Frenckellin Kirjapaino Osakeyhtiö.

Lehdet

Aamulehti 18.2.1923

Kansan Lehti 21.9.1901, nro 109

Kansan Lehti 17.7.1907

Kansan Lehti 22.2.1918
Tammerkoski 1954, nro1
Tampereen Sanomat 11.12.1866

Tutkimuskirjallisuus

Antila Jari, Mukala Jorma: *Takon rakennushistoria 1865-1980*, Tampereen teknillinen korkeakoulu

Arkkitehtuurin osasto, Tampere 1982.

Haapala Pertti & Peltola Jarmo: *Globaali Tampere*.

Hautamäki Ranja: *Tampereen historia*, Tampereen kaupunki, Juvenes-print Yliopistopaino, Tampere 2015.

Häggman Kai: *Metsän tasavalta. Suomalainen metsäteollisuus politiikan ja markkinoiden ristiaallokossa 1920-1939*. SKS, Gummerus Kirjapaino Jyväskylä 2006.

Häyrynen Maunu: *Tampereen maisema*. Tampereen historia, Tampereen kaupunki, Juvenes-print Yliopistopaino, Tampere 2015.

Kari Risto: *125 vuotta Tako*, Metsä-Serla, Pak-paino Vantaa 1990.

Kontio Erkki O. & Bonsdorff Lars: *G.A.Serlachius OY 1868-1968*. Oy Tilgmann Ab Helsinki 1968.

Koponen Olli-Pekka: *Tammerkoski ja Hämeenkatu Tampereen arkkitehtonisen identiteetin ankkureina*. Teoksessa Tampereen kaupunki, Juvenes-print Yliopistopaino, Tampere 2015.

Kosunen Lasse: *Betonielementti ”tappoi” punatiilen*. Teoksessa *Tiilestä tehty Tampere* (Niemelä Jari). Tampere-Seura, Kirjapaino Hermes Oy Tampere 2006.

Laiho Jyrki: *Kukin aikakausi jättää omia jälkiään kaupunkimiljööseen*. Teoksessa *Tiilestä tehty Tampere* (Niemelä Jari). Tampere-Seura, Kirjapaino Hermes Oy Tampere 2006.

Lind Mari: *Tampere – muuttuva ja kasvava kaupunki*. Teoksessa *Tampereen historia*, Tampereen kaupunki, Juvenes-print Yliopistopaino, Tampere 2015.

Niemelä: *Tiilestä tehty Tampere*. Tampere-Seura, Kirjapaino Hermes Oy Tampere 2006.

Rasila Viljo: *Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi*. Teoksessa *Tampereen historia 1* (Alhonen Pentti, Salo unto, Suvanto Seppo & Rasila Viljo.) Tampereen kaupunki, Hermes 1988.

von Bonsdorff Lars G.: *Nokia osakeyhtiö 1865-1965*, Nokia Osakeyhtiö, Mercatorin kirjapaino Helsinki 1965.

Tuohisto-Kokko Vilja: *Takon merkitys Tampereen keskustan kaupunkikuvalle*. Kandidaatin työ, Tampereen yliopisto rakennetun ympäristön tiedekunta 2020.

Selvitykset ja raportit

A-Insinöörit: *Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö-selvitys* 2012

Kantonen Timo, Museovirasto

Takon tehdasalueen inventointi 2002

Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liitto 2016.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998.

Tampereen tehtaanniiput 1991

Verkkolähteet:

Miettunen Katja-Maria: Birger Federley. Koskesta voimaa sivusto:

<https://www15.uta.fi/koskivoimaa/henkilot/federley.html> [tarkistettu 3.7.2021]

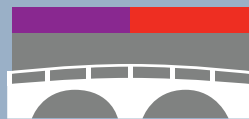
Haastattelut ja suulliset tiedot

Ahlskog Bo 15.6.2021

Ikonen Jaakko 26.5.2021, 2.6.2021, 29.6.2021 (tehdasvierailu)

Lehtonen Risto 1.6.2021

Ruonanen Juha 12.5.2021

PIRKANMAAN MAAKUNTAMUSEO